

3. มีสิ่งมีชีวิตที่ชอบน้ำ

สรรพสัตว์ที่อาศัยพึ่งพิงอยู่ในระบบนิเวศแบบป่าทาม จะมีลักษณะพิเศษของสัตว์เหล่านั้นที่สามารถปรับตัวเข้ากับสภาวะน้ำท่วมขังเป็นระยะเวลานาน ๆ และสลับกับช่วงน้ำแห้งในแต่ละช่วงหนึ่งของปีได้ หรือไม่สรรพสัตว์เหล่านั้นจะต้องใช้ชีวิตในช่วงหนึ่งไม่ว่าจะเป็นในสภาวะน้ำท่วมหรือน้ำลด

ป่าทามนับได้ว่าเป็นระบบนิเวศที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้านทรัพยากรชีวภาพสูงสุดอีกระบบหนึ่ง โดยจะมีพันธุ์พืชขึ้นอยู่หนาแน่นทั้งไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ไม้พุ่มและหญ้า และโดยทั่วไปแล้วป่าทามมีความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพกว่าพื้นที่ดอนอยู่มาก ฉะนั้นเมื่อใด ๆ เกิดการสูญเสียป่าทามเกิดขึ้น นั้นย่อมหมายถึงการสูญเสียพืชพรรณธรรมชาติ สัตว์น้อยใหญ่ ซึ่งอาจได้รับผลกระทบทั้งโดยตรงคือการแผ้วถางทำลายป่า และโดยอ้อมคือการปรับเปลี่ยนสภาพพื้นที่ป่าทามที่ทำให้เกิดความผิดปกติของระบบป่าทามไป เช่น น้ำไม่ท่วมพื้นที่ป่าทาม ธาตุอาหารในพื้นที่ก็ลดลง พืชพรรณที่มีปริมาณความหนาแน่นและความหลากหลายชนิดจึงลดลงตามไปด้วย ดังนั้น การทำลายพื้นที่ป่าทามเพียงเล็กน้อยจึงเท่ากับว่าได้ทำลายความหลากหลายของสรรพสัตว์ และสิ่งมีชีวิตน้อยใหญ่หลายแสนหลายล้านตัว รวมทั้งเป็นการทำลายโรงครัวตามธรรมชาติของมนุษย์เองด้วย

โครงสร้างพื้นฐานของป่าทามกุดปลาकुณ

ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นว่าป่าทามโดยทั่วไปนั้น เกิดจากการได้รับอิทธิพลของการไหลเวียนของกระแส น้ำและสภาพของพื้นที่ อันเนื่องจากสภาพพื้นที่ของป่าทามไม่เป็นพื้นที่ราบเรียบเสมอกัน หากแต่จะมีลักษณะเป็นที่ราบ ร่อง ที่โคกหรือพื้นที่ลุ่มต่าง ๆ ดังนั้นจึงทำให้สภาพป่าทามในพื้นที่ป่าทามเดียวกันนั้นแต่มีความแตกต่างกันออกไป ซึ่งสามารถจำแนกลักษณะโครงสร้างของป่าทามกุดปลาकुณโดยรวมได้เป็น 3 ประเภทดังนี้

1. บริเวณที่ถูกน้ำท่วมในช่วงน้ำหลาก

ได้แก่ บริเวณริมฝั่งของลำน้ำยังและพื้นที่ป่าทามตอนในที่ที่มีลักษณะเป็นผืนราบลุ่มที่น้ำสามารถท่วมถึงได้ เมื่อถึงช่วงฤดูกลน้ำหลาก เดือนสิงหาคม-ตุลาคม ของทุก ๆ ปี และสามารถแยกลักษณะของพันธุ์ไม้ ดังนี้

- ไม้เด่น คือ พันธุ์ไม้ที่มีลักษณะของขนาดและความสูงของเรือนยอดที่มีมากกว่าไม้ชนิดอื่นๆ ไม้จำพวกที่พบ ยกตัวอย่าง เช่น ไม้ยาง หว้า แห่ กระเบา ก้านเหลือง ดินเป็ด (ต้นสัตบรรณ) ชะมวง คางฮุง กุ่มน้ำ กระโดนน้ำ เป็นต้น และลักษณะของไม้เด่นนี้จะไม่ขึ้นยืนต้นเป็นกลุ่มๆ แต่จะขึ้นยืนต้นแบบกระจายเป็นต้นเดี่ยวทั่วไปในพื้นที่ป่า และในช่วงน้ำหลากขึ้นสูงสุดจะยังมองเห็นเฉพาะยอดของไม้เด่นเท่านั้นเพราะมีขนาดของลำต้นสูง แต่สำหรับไม้รองและไม้เกาะจะจมอยู่ใต้กระแสน้ำในช่วงน้ำหลากนี้

- ไม้รอง โดยทั่วไปไม้รองของป่าทามจะแตกต่างออกไปจากไม้รองของป่าบก โดยมีขนาดความสูงของไม้รองไล่เลี่ยกัน คือสูงประมาณ 1-5 เมตร ซึ่งจะขึ้นแทรกกระจายอยู่ระหว่าง

ไม้เต็งและไม้รอมจะยืนต้นขึ้นติดกันเป็นผืนใหญ่ และไม้รอมมีขนาดของเส้นผ่าศูนย์กลางไม่ใหญ่นัก ลักษณะของลำต้นจะแตกเป็นกิ่งก้านสาขามากมาย ไม้รอมที่พบยกตัวอย่างเช่น ฝายน้ำ เป็นน้ำ เนา่น้ำ หูลิง มะดัน เสียวป่า ไข่ เป็นต้น ซึ่งพันธุ์ไม้เหล่านี้ต่างเป็นไม้ที่มีความสามารถในการแตกหน่อได้ดีด้วย

- ไม้เถา ในพื้นที่ป่าทามมีไม้เถามากมายขึ้นแทรกอยู่ระหว่างไม้เต็งและไม้รอม ซึ่งไม้เถาพวกนี้สามารถปรับตัวและอยู่รอดได้ในสภาวะการท่วมของน้ำ ไม้เถาที่พบยกตัวอย่างเช่น เครือน้ำจ้อย ผีพวน เครือเบ็น คันจ้อง มั่นแซง ชีน้ำ หวายน้ำผึ้ง เป็นต้น

ภาพที่ 41 ยามแล้งป่าในเขตบึงทามยังสามารถยืนต้นไปถึงช่วงน้ำหลากได้ โดยไม่เน่าตาย ถึงแม้ปริมาณน้ำจะท่วมสูงถึงยอดไม้ก็ตาม

2. บริเวณที่น้ำท่วมไม่ถึงในช่วงน้ำหลาก

พื้นที่ป่าทามบางแห่งจะเป็นที่ดอนหรือโคกซึ่งน้ำไม่สามารถท่วมถึง ในช่วงน้ำขึ้นสูงสุดจะพบระบบนิเวศที่มีลักษณะเป็นป่าบก หากมีข้อแตกต่างจากป่าบก คือลักษณะของดอนหรือโคกมักจะมีไม้ขึ้นอยู่ไม่หลากหลายเหมือนป่าบกและจะขึ้นเป็นกลุ่ม พันธุ์ไม้เกือบจะเป็นไม้ชนิดเดียวกัน เช่น โคกสะแบง โคกกะยอม ดอนชาดหรือโคกเขลง เป็นต้น

3. บริเวณที่มีน้ำท่วมขังตลอดทั้งปี

เนื่องจากอิทธิพลของการไหลของกระแสน้ำ หรือปรากฏการณ์แม่น้ำเปลี่ยนทางเดิน ซึ่งจะทำให้พื้นที่บริเวณป่าทามเกิดมีลักษณะเป็น หนอง บึง หรือภาษาพื้นเมืองเรียกว่า บุ่ง กุด ที่มีน้ำอยู่ตลอดปีขึ้นอย่างมากมาย ซึ่งจะมีน้ำแช่ขังอยู่เกือบตลอดทั้งปี และบริเวณที่น้ำท่วมขังนานแรมปีนี้จะพบไม้ที่ขึ้นอยู่เป็นจำนวนมากและชนิดพันธุ์น้ำที่ขึ้นอยู่ ยกตัวอย่างเช่น กก ผือ บัวสาย บัวแดง สาหร่าย จอก แหน กระจับ เป็นต้น

ตั้งบ้านแปงเมือง : ความอยู่รอดในวิถีของป่าทาม

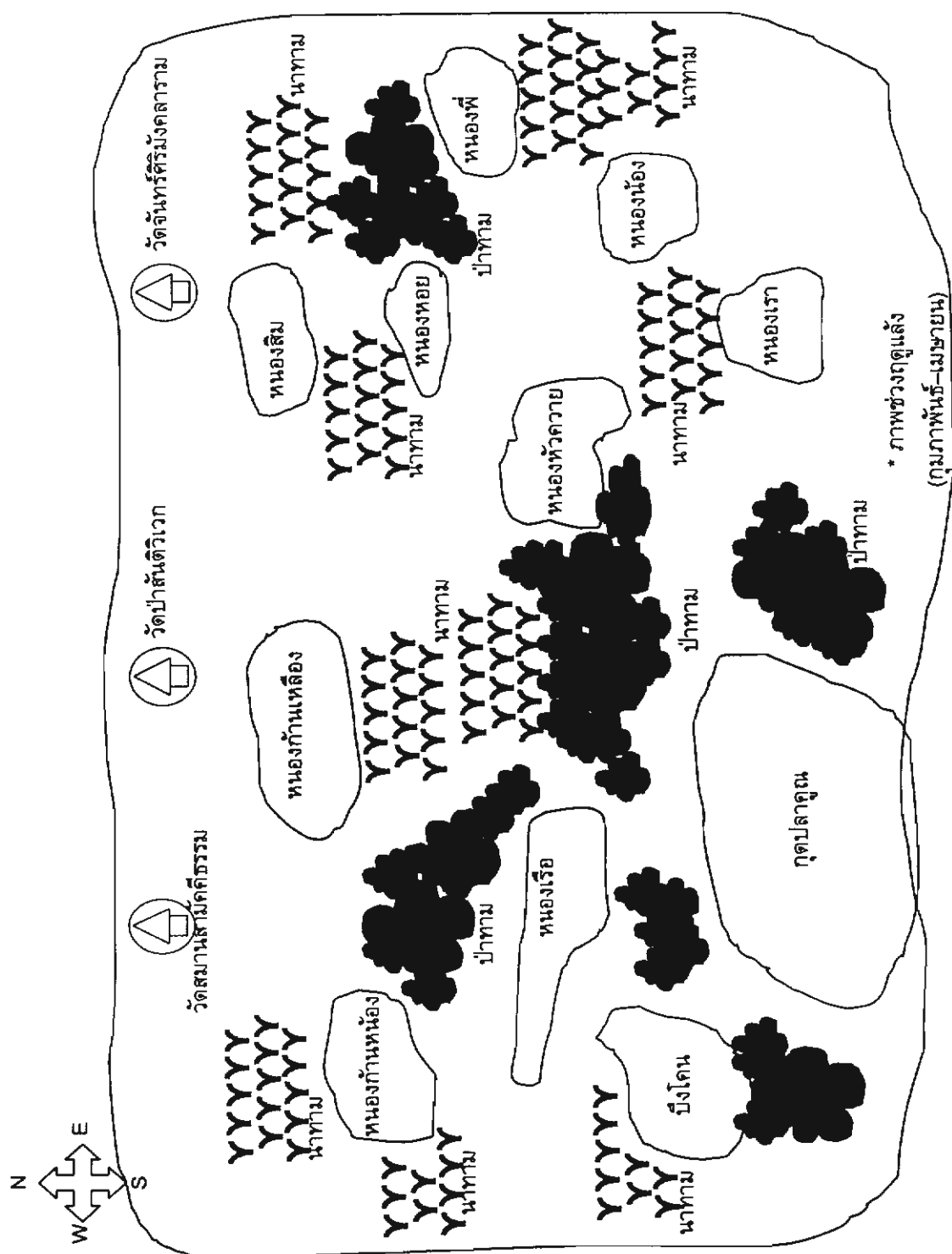
กล่าวถึงสภาพภูมิศาสตร์ของชุมชนทั้งสองแห่งที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ป่าทามกุดปลาคูณ ซึ่งชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าทามมากที่สุด คือ ชุมชนบ้านโนนคำและบ้านน้ำจั้นใหญ่ หากไม่ได้ทำการศึกษาถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของการตั้งบ้านจะคิดเหมารวมไปว่า หมู่บ้านทั้งสองคือชุมชนเดียวกันในอดีตและมีการขยายขยายครัวเรือนออกไปเรื่อย ๆ จนกลายเป็นสองหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ติดกันอย่างเช่นในปัจจุบัน แต่แท้ที่จริงแล้วประวัติความเป็นมาของผู้คนและการตั้งบ้านของชุมชนทั้งสองนี้มีความแตกต่างกันอยู่มาก ทั้งที่เกือบจะพูดได้ว่าเป็นหมู่บ้านเดียวกันเมื่อมองตามภูมิศาสตร์การตั้งบ้าน แต่หมู่บ้านทั้งสองมีวัฒนธรรมร่วมที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ นั่นคือ วัฒนธรรมการใช้วิถีชีวิตและการดำรงชีพที่ต้องพึ่งพิงป่าบุ่งป่าทามที่อยู่โดยรอบชุมชนนับตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน...

ชุมชนบ้านโนนคำ

พ่อกำนันอุดม วรรณภักดี และพ่อประเสริฐ บุตมะ เล่าถึงประวัติความเป็นมาของบ้านโนนคำให้ฟังว่า

“เดิมทีประมาณกันว่า 100-150 ปีก่อน ผู้เฒ่าผู้แก่ที่เป็นบรรพบุรุษของคนบ้านโนนคำจะอาศัยอยู่ที่บ้านดอนน้อยในปัจจุบัน ครั้นต่อมาเมื่อประมาณปี พ.ศ.2410 เกิดเหตุไฟไหม้พื้นที่ป่าทามและป่าโคก จนทำให้บ้านเรือนของชาวบ้านหลายหลังถูกไฟไหม้เสียหายจำนวนมาก ในครั้งนั้นนายเสน บุญล้ำ ได้เป็นผู้นำพาญาติมิตรและครอบครัวของตนรวมแล้ว 8-10 ครอบครัวได้อพยพโยกย้ายบ้านเรือนออกจากบ้านดอนน้อยโดยเดินทางมาตั้งที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ห่างจากที่ตั้งเดิมออกมาทางทิศตะวันออกประมาณ 2 กิโลเมตร

และตามกับผู้เฒ่าผู้แก่เล่าให้ฟังมีตาเสน บุญล้ำ เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรกของบ้านโนนคำด้วย โดยบริเวณที่ตั้งของหมู่บ้านโนนคำแห่งนี้จะมีสภาพเป็นโนนโคกซึ่งจะมี ดันชาด (ตันชาด) ดันตะเคียน ดันกระยอม ดันยาง ฯลฯ และมีพื้นที่ป่าทามซึ่งเป็นบริเวณรอยต่อระหว่างป่าโคกบ้านโนนคำกับป่าทามจะมีลักษณะรกทึบมาก ทางเดินแทบไม่มีถ้าใครเข้าไปในป่าทาม แล้วก็จะหาทางออกได้เหนียวเป็นวันเลย ทั้งนี้เพราะในป่าทามนั้นจะไม่มีทางเดินได้สะดวกนัก มันจะเป็นทางคดเคี้ยวชอกแซกเป็นทางเล็ก ๆ หรือที่คนโบราณกล่าวว่ามันเป็นป่าที่ “บุไม่แตก” (คือลักษณะของพืชไม้พุ่มและต้นพืชต่าง ๆ ในผืนป่าทามที่แผ่กิ่งก้านจนทึบจนไม่ นั่นเอง และต้นไม้ในป่าทามมันจะมีลักษณะเป็นพุ่มแผ่กิ่งก้านสาขาออกมาจนจำพวกหูลิง ฝ้ายน้ำ เปื่อย มะกอกน้ำ กระโดน กระเบา ดินเป็ด กุ่มน้ำ เป็น เนาน้ำ เสียวป่า เครือน้ำจ้อย คันจ้อง ก้านเหลือง ไม้กะชะ ฯลฯ จึงทำให้ช่องว่างระหว่างต้นไม้แต่ละต้นติดแน่นกันไปหมด พื้นดินชื้นแฉะไม่สะดวกในการสัญจร และเมื่อถึงฤดูน้ำหลากช่วงหน้าฝนแล้วน้ำก็จะท่วมพื้นที่ป่าทามจมหายไปเลย พอเหลือ พื้นที่ที่พออยู่อาศัยได้ก็บริเวณเนินโคกที่ตั้งบ้านนี้แหละ”

รูปที่ 42 แสดงลักษณะทางกายภาพของกุตปลาตุณก่อนการสร้างฝาย

พ่อกำนันอุดม วรรณภักดี เล่าเพิ่มเติมอีกว่า “เมื่อก่อนนั้นตรงบริเวณทำน้ำ “หนอง ก้านเหลือง” ด้านหลังของวัดสมานสามัคคีธรรมที่เห็นในปัจจุบัน จะมีแหล่งน้ำซับหรือน้ำซึมดิน สีสออกเหลืองๆ และตรงนั้นยังมีต้นก้านเหลืองจำนวนมากจึงเรียกบริเวณนั้นว่า หนองก้านเหลือง และในภาษาโบราณจะเรียกน้ำซับเหล่านี้ว่า น้ำคำ ครั้นต่อมาชาวบ้านจึงตั้งเรียกชื่อบ้านว่า บ้าน โนนคำ ซึ่งในทุกวันนี้แหล่งน้ำซับเหล่านั้นหายจนน้ำไปหมดแล้ว

ปัจจุบันบ้านโนนคำอยู่ในเขตท้องที่ตำบลเมืองไพร อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด มี จำนวน 150 ครัวเรือน ประชากรรวมทั้งหมด 800 คน โดยแยกเป็นผู้ชาย 408 คน ผู้หญิง 392 คน อาชีพของประชากรส่วนใหญ่ทำเกษตรกรรม ประมง ค้าขาย และใช้แรงงานในตัวจังหวัด และ หมู่บ้านโนนคำมีอาณาเขตติดต่อกับชุมชนต่าง ๆ ดังนี้คือ

ทิศเหนือ	จดกับเขตบ้านหัวคู ตำบลบึงเกลือ อำเภอเสลภูมิ
ทิศตะวันออก	จดกับเขตบ้านดอนน้อย ตำบลเมืองไพร อำเภอเสลภูมิ
ทิศใต้	ติดกับพื้นที่ป่าทามกุดปลาคูณและจดกับเขตบ้านโนนยาง ตำบลขวาว อำเภอเสลภูมิ
ทิศตะวันตก	ติดกับพื้นที่ป่าทาม และบ้านน้ำจั้นใหญ่ ตำบลบึงเกลือ อำเภอเสลภูมิ

ชุมชนบ้านน้ำจั้นใหญ่

ดาเคน สารศิริ ผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้านอายุก่อนศตวรรษ เล่าถึงประวัติความเป็นมาของ ชุมชนที่อาศัยว่า

“โคตรเจ้าเหล่ากอของคนบ้านนี้จริง ๆ แล้วส่วนใหญ่ท่านอพยพมาจากบ้านเขือก ในเขตของตำบลเดิด อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร และผู้บุกเบิกการตั้งบ้านยุคแรกๆ ช่วง ประมาณปี พ.ศ.2390-2400 ที่มาจากเขตอำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ดก็มีด้วย ด้วยเหตุผลของการย้ายถิ่นในครั้งนั้นยุคนั้นเพราะว่าชุมชนเดิมที่อาศัยอยู่มีพื้นที่ทำกิน น้อย เพราะคนมีมาก สภาพดินแห้งแล้ง ไม่มีน้ำพอที่จะใช้ในการทำนา ข้าวจึงแห้งตาย ตลอด ดังนั้น จึงคิดโยกย้ายเพื่อหาจุดทำเลตั้งบ้านที่มีความอุดมสมบูรณ์ที่เพียงพอ กระทั่งมาเห็นพื้นที่โนนโคกป่าซาด (ตันซาด) ยาง กระยอม ที่รายล้อมด้วยป่าทามอัน กว้างใหญ่ไพศาล จึงเล็งเห็นว่าพอจะหาอาหารได้ไม่ยาก เพราะมีป่าทามอันอุดมสมบูรณ์ และมีแหล่งน้ำมากมายไม่แห้งแล้ง อีกทั้งมีต้นไม้ในทามที่พอจะทำฟืนเผาถ่านได้บ้าง ดังนั้น พวกท่านจึงตั้งบ้านแปงเมืองตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ซึ่งในครั้งนั้นมีประมาณ 20-30 ครอบครัว และมีนายคำมี สารศิริ เป็นผู้ปกครองบ้านคนแรก

และที่บริเวณทำน้ำด้านทิศใต้ ชาวบ้านปรากฏเห็นมีบ่อน้ำซับไหลซึมให้ชาวบ้าน ได้ใช้บริโภคกันตลอดเวลาไม่มีหมด และยังตั้งอยู่ในเขตของป่าทามที่ไม่มีใครเข้าไป ครอบงวนหรือ ทำความสกปรกใดๆ แก่บ่อน้ำซับได้ ซึ่งเมื่อสังเกตให้ดีจะเห็นว่า ลักษณะการซึมผ่านบ่อดินของน้ำซับจะไหลซึมออกมาซึ่งมีลักษณะเป็นจั่นๆ เป็นคำๆ (น้ำ ฝุดออกทีละน้อยเป็นจังหวะ ไม่ใช้การไหลซึมแบบต่อเนื่อง) ดังนั้น คนในยุคตั้งบ้านจึง ชื่อนานนามชุมชนแห่งนี้ว่า “บ้านน้ำจั้นใหญ่” ตามสิ่ง ที่พวกเขาเห็น นับแต่นั้นเป็นต้นมา”

ปัจจุบันบ้านน้ำจั้นใหญ่ อยู่ในเขตท้องที่ ตำบลบึงเกลือ อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด มีจำนวนครัวเรือน ประชากรรวมทั้งหมด 577 คน โดยแยกเป็นผู้ชาย 284 คน ผู้หญิง 293 คน ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพทางเกษตรกรรม ประมง ค้าขาย และใช้แรงงานในตัวจังหวัด และหมู่บ้านน้ำจั้นใหญ่มีอาณาเขตติดต่อกับชุมชนต่าง ๆ ดังนี้คือ

ทิศเหนือ	ติดกับเขตบ้านหัวคู ตำบลบึงเกลือ อำเภอเสลภูมิ
ทิศตะวันออก	ติดกับพื้นที่ป่าทาม และบ้านโนนคำ ตำบลเมืองไพร อำเภอเสลภูมิ
ทิศใต้	ติดกับพื้นที่ป่าทามกุดปลาคูณและติดกับเขตบ้านโนนยาง ตำบลขวาว อำเภอเสลภูมิ
ทิศตะวันตก	ติดกับเขตบ้านโนนสว่าง ตำบลบึงเกลือ อำเภอเสลภูมิ

พื้นที่ชุมชนบ้านโนนคำและบ้านน้ำจั้นใหญ่ ได้ถูกจับจองและครอบครองพื้นที่เพื่อเข้าทำประโยชน์จากชาวบ้านมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันกว่า 100-150 ปีก่อน โดยมีกลุ่มชาวบ้านจากบ้านดอนน้อย ตำบลเมืองไพร บ้านเชือก บ้านเจ็ด ตำบลเจ็ด จังหวัดยโสธร และที่มาจากอำเภออาจสามารถเป็นกลุ่มคนที่ได้เข้ามาบริเวณป่าทามแห่งนี้ เพื่อหนีความแห้งแล้งและได้หาพื้นที่ตั้งหลักปักฐานแห่งใหม่ ซึ่งช่วงแรกเข้ามาในลักษณะของการใช้ประโยชน์จากป่าทามก่อน ปัจจัยที่สำคัญคือ อาหารทั้งพืชสัตว์ และของป่าอื่นๆ

เมื่อพบว่าอาณาบริเวณของกุดปลาคูณเป็นพื้นที่ชัยภูมิอันเหมาะแก่การตั้งหมู่บ้าน เพราะมีป่าไม้ สัตว์ป่า อาหารปลาทางแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์และมีพื้นที่เหมาะสมสำหรับการทำนาข้าวหรือเพาะปลูกทางการเกษตร ดังนั้น จึงได้เข้ามาจับจองพื้นที่เพื่อตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน โดยเลือกพื้นที่ตั้งบ้านเรือนบริเวณที่เป็นดอนหรือโนนสูง ที่ยากต่อการถูกน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก ซึ่งปัจจุบันพื้นที่ดังกล่าวอยู่ทางฝั่งทิศเหนือของพื้นที่ทามกุดปลาคูณ คือ ที่ตั้งของบ้านโนนคำและน้ำจั้นใหญ่ และทางทิศใต้ของพื้นที่ทามกุดปลาคูณซึ่งเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านโนนยาง เป็นต้น

ในช่วงแรกของการเข้าไปจับจองที่ทำกินในพื้นที่ป่าทามของชาวบ้าน มีกระบวนการจับจองและครอบครองดังนี้ คือ

1. วิธีการแบ่งเขตที่ดิน โดยกลุ่มชาวบ้านกลุ่มแรกจะตกลงกันด้วยวาจาซึ่งเป็นการให้สิทธิ์โดยปากเปล่าในการแบ่งเขตที่ดิน ซึ่งในการแบ่งเขตที่ดินในป่าทามนี้จะไม่มีการแสดงว่าที่ดินเป็นอาณาเขตของใคร ขนาดกว้างยาวเท่าใด แต่ชาวบ้านจะใช้สัญลักษณ์หรือเครื่องหมายทางธรรมชาติในพื้นที่นั้นๆ เพื่อแบ่งเขต เช่น คันนา ดันไม้ใหญ่ ที่เนิน ที่ดอน เป็นเครื่องหมายในการสังเกตอาณาเขตพื้นที่ของตน นอกจากนี้ถ้าหากว่าที่ดินที่เป็นเนินหรือดอนโนนนั้น มีสายน้ำไหลเป็นทางแบ่งแยกกันตรงจุดใดจะถือเอาจุดนั้นในการแบ่งเขตที่ดิน ซึ่งในเรื่องนี้ถือเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านอีกอย่างหนึ่งเช่นกัน

2. วิธีการผูกหญ้า เป็นระบบอาณาเขตที่ชาวบ้านใช้วิธีการผูกหญ้าแสดงไว้กับดันไม้ที่เขตแดนที่ดินของตนและเป็นการแสดงสัญลักษณ์อาณาเขตของตน หลังจากที่มีการแบ่งเขตที่ดินเรียบร้อยแล้ว

3. วิธีการหักล้างถางป่า เป็นการตัดต้นไม้ให้เป็นรูปตามแนวอาณาเขตที่ดินผูกหญ้าแสดงเป็นสัญลักษณ์ความเป็นเจ้าของเอาไว้ โดยจะไม่ตัดต้นไม้ใหญ่และจะมีการทิ้งป่าไม้ที่เหลือไว้ตามหัวไร่ปลายนาในพื้นที่ของตน เพื่อเอาไว้ใช้ประโยชน์ด้านอาหารการกิน ร่มเงาและเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจได้

4. วิธีการจุดเผาต้นไม้ ที่ตัดทิ้งไว้แล้วจนเตียนราบเป็นที่นา ซึ่งวิธีนี้จะทำให้พื้นที่ป่าถูกรบกวนและถูกทำลายมากที่สุด และเป็นสาเหตุของความสูญเสียระบบนิเวศของป่าทามไปอย่างน่าเสียดาย

5. วิธีการขุดปรับพื้นที่เพื่อปลูกข้าวและพืชไร่ เนื่องจากพื้นที่ป่ายังมีตอไม้อยู่มาก จึงไม่สะดวกที่จะใช้พื้นที่เพื่อการดำนา ดังนั้น จึงต้องมีการขุดปรับเกรดให้ตอไม้และรากหญ้าตาย สำหรับในพื้นที่ที่เป็นลุ่มในกุดจะทำนาทาม (นาปรัง) ส่วนริมกุด ริมหนองจะปลูกพืชผักสวนครัวชนิดต่างๆ

สำหรับการบุกเบิกจับจองเพื่อให้ได้สำหรับเพาะปลูกนั้น สามารถทำได้เท่าที่ร่างกายของผู้บุกเบิกจะมี เพราะในอดีตนั้นไม่มีเครื่องจักรใช้ในการบุกเบิกแผ้วถางมากนัก และคนในสมัยนั้นจึงบุกเบิกจับจองพื้นที่ป่าทามไว้สำหรับเพาะปลูกไม่มากนัก เอาแค่พอเพียงสำหรับเลี้ยงชีพของสมาชิกในครัวเรือนเท่านั้น แต่ผลผลิตที่ได้มากพอสมควร เพราะดินดีและเนื่องจากผู้คนในสมัยนั้นยังมีจำนวนน้อย ทั้งยังทรัพยากรธรรมชาติมีความอุดมสมบูรณ์สูง จึงพอที่จะหล่อเลี้ยงคนทั้งชุมชนได้อย่างสบาย ไม่ต้องดิ้นรนไปทำงานที่ต่างบ้านต่างเมือง

กระทั่งปัจจุบันพื้นที่ป่าทามกุดปลาคูณ ได้ถูกรองครองจับจองและทำประโยชน์จากชาวบ้านทุกพื้นที่ โดยเป็นสิทธิของปัจเจกชนที่สามารถทำอะไรได้อย่างอิสระ ยกเว้นพื้นที่ที่เป็นหนองน้ำ อ่อง (ร่อง) และกุดต่างๆ ที่เป็นผืนน้ำจะเป็นที่สาธารณะประโยชน์ คนอื่นและชุมชนภายนอกสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้โดยไม่มีจำกัด แล้วแต่กำลังของผู้ใดจะหามาได้มากน้อยเพียงใด จะมีข้อห้ามเพียงแต่การใช้ประโยชน์นั้นเป็นไปเพื่อการทำลาย เช่น การระเบิดปลา การใช้กวด (เครื่องมือหาปลาเถื่อนที่อาจทำให้ปลาสูญพันธุ์ได้) การซื้อปลา เป็นต้น

สำหรับพื้นที่ที่เป็นของปัจเจกชน มีเจ้าของครอบครองและทำประโยชน์ บุคคลอื่นหรือชุมชนภายนอกสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ในพื้นที่นั้นได้ตามอัธยาศัย เช่น หาฟืน ขุดมันแขง เก็บผัก หน่อไม้ ผลไม้ และของป่าอื่นๆ เป็นต้น ยกเว้น ถ้าเป็นการเข้ามาทำประโยชน์แบบถาวรในพื้นที่นั้นจะต้องขออนุญาตเจ้าของพื้นที่ก่อน เช่น ทำนา หาปลา เก็บผักที่เจ้าของที่ปลูกขาย เป็นต้น

วัฒนธรรมปุ่ตากับความเชื่อที่แตกต่าง

ชาวบ้านมักกันเอาอาณาเขตพื้นที่ป่าในหมู่บ้านส่วนหนึ่งไว้ เพื่อใช้เป็นสถานที่รวมจิตใจ ความศรัทธาและความเชื่อของชาวบ้านโบราณ โดยสร้างศาลปุ่ตาไว้เป็นที่อยู่อาศัยของผีบรรพชนอารักษ์บ้าน ซึ่งเชื่อกันว่าผีปุ่ตาจะดูแลรักษาต้นไม้ สัตว์ป่า ดูแลชาวบ้านให้ปลอดภัยจากภัยอันตราย ตลอดจนควบคุมพฤติกรรมของคนในชุมชน ให้มุ่งปฏิบัติในสิ่งที่ถูกทำนองคลองธรรม

โดยมีเฒ่าจ้ำซึ่งเป็นบุคคลที่ได้รับความไว้วางใจจากผีปูดและชาวบ้านให้เป็นผู้ทำหน้าที่ติดต่อสื่อสารประสานกับชุมชน ซึ่งผีปูดของพื้นที่ป่าทามในที่ดอนบ้านน้ำจั้นใหญ่นั้นมีชื่อว่า “ตาปู่เจ้ายึก”

ภาพที่ 44 ศาลตาปู่เจ้ายึก ชุมชนบ้านน้ำจั้นใหญ่

แต่เป็นเรื่องแปลกมากที่สองชุมชนที่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ทำกินป่าบุ่งป่าทามเดียวกัน และที่สำคัญคือลักษณะของการขยายตัวของชุมชนน่าจะกล่าวได้ว่าเป็นชุมชนเดียวกันเลย แต่กลับปรากฏว่าในประเด็นเรื่องของความเชื่อที่มีต่อผีอารักษ์บ้านหรือผีตาปู่ หรือผีดอนปู่ตานั้นกลับมีความแตกต่างกันอย่างมาก กล่าวคือ ณ ปัจจุบันชาวบ้านน้ำจั้นใหญ่นักมีความเคารพและเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของผีตาปู่อยู่ ถึงแม้จะลดความเข้มข้นลงกว่าสมัยก่อน แต่ยังยึดแนวปฏิบัติที่มีต่อผีในดอนปู่ตาอยู่เช่นเดิม ในขณะที่ชุมชนบ้านโนนคำกลับตรงข้ามกัน เพราะชาวบ้านโนนคำเกือบทุกคนได้รับการสั่งสอนให้เลิกนับถือผีตาปู่ที่เคยมีในอดีต ซึ่งปัจจุบันไม่มีอีกแล้วกระทั่งว่าเมื่อถึงช่วงที่ชาวบ้านน้ำจั้นใหญ่ไปทำพิธีกับน้แก่บ่า (เมื่อไปขอให้ผีปูดช่วยแล้วประสบความสำเร็จตามที่หวัง จะไปบอกกล่าวท่านโดยให้ “กะจ้ำ” ซึ่งผู้ที่สื่อสารกับผีปูดได้มาทำพิธี มาบอกกล่าวและเลี้ยงเหล้าไก่ตัว แก่ท่านผีปูด) ชาวโนนคำจะไม่เข้าร่วมแม้แต่คนเดียว ทั้งๆ ที่เกือบจะกล่าวได้ว่าเป็นชุมชนเดียวกันแต่กลับกลายเป็นชุมชนที่อยู่ติดกันแต่มีความต่างด้านวัฒนธรรมความคิดเรื่องผีปูดแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง

ตาเคน วรรณภักดี ผู้เป็นเฒ่าจ้ำ หรือกะจ้ำ คนปัจจุบันของชุมชนบ้านน้ำจั้นใหญ่ เล่าเรื่องราวความเป็นมาให้ฟังว่า

“สมัยก่อนบริเวณที่เกิดน้ำจั้น (น้ำขับ) จะมีต้นมันปลาวงอยู่ต้นหนึ่ง น้ำจั้นกลายเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้านในปัจจุบันที่เห็นอยู่บริเวณหนองสิมด้านหลังวัดจันทร์ศิริมงคลาราม เยื้องๆ ไปทางป่าโคกขนาดใหญ่ซึ่งเป็นที่ตั้งของดอนปู่ตาที่พวกเราเรียกชื่อท่านว่า “ตาปู่เจ้ายึก” (ไม่ทราบที่มาของชื่อ) ประมาณว่าช่วงระยะเวลา 80-100 ปีย้อนหลัง(พ.ศ.2445-2465) ไปในสมัยที่มีตาเครื่อง สันศิริ เป็นผู้ใหญ่บ้าน ท่านได้ร่วมปรึกษากับชาวบ้านจึงมีข้อสรุปให้มีการปลูกตั้งศาลปู่ตาประจำหมู่บ้านขึ้น เพื่อเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่ชาวบ้านสามารถไปพักพิงใจได้ตามขนบของชาวอีสานที่มีมาแต่โบราณ ซึ่งในสมัยนั้นชาวบ้านต่างให้

ความเคารพนับถือและเชื่อในอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่ท่านมีต่อชาวบ้านอยู่เสมอ ยกตัวอย่าง เช่น เมื่อจะไปแข่งบั้งไฟที่หมู่บ้านอื่นหรือจุดอยู่ในบ้านก็ตาม เราจะแห่เดินทางพร้อมบั้งไฟที่จะนำไปแข่งขัน พร้อมให้กะเจ้าบอกกล่าวแก่ท่าน เช่นว่า

...ถ้าไปแข่งอียัง (อะไร) ก็ขอให้กลองดัง เรือแล่น ชนະทุกก็ ยิกไปด้วยจะดี ถ้าจุดบั้งไฟจะบอกกล่าวปู่ย่าอีกเลย"

ซึ่งเมื่อบอกกล่าวแล้วเรามักจะได้รับชัยชนะและไม่มียันตรายใดๆ เกิดขึ้นแก่เราเสมอ เมื่อถึงช่วงเดือน 6 ที่ตรงกับวันพุธ ซึ่งจะเลือกเอาวันพุธใดก็ได้ จะมีการเลี้ยงบ้าน โดยจะมีดอกไม้ธูปเทียน เครื่องขันท์ห้า อาหารคาวหวาน เงินทอง เต่า 6 ตัว (คนโบราณเรียกควายทาม) ไบตอง ไบมะพร้าวมาขอ (นำไบพร้าวซึ่งในปัจจุบันอาจใช้ไบตะไคร้แทน นำมามัดให้เป็นจุกเพื่อแทนสมาชิกหมา วัว ควาย ฯลฯ ที่อยู่ในครอบครัว) เหล้าไหไก่ตัว โดยจะเป็นการเลี้ยงให้ทุกๆ ครอบครัวในชุมชนบ้านน้ำจั้นใหญ่ ทั้งนี้เพื่อให้ชาวบ้านมีความสุข ไม่เป็นโรคภัยไข้เจ็บและให้ป้องกันไม่ให้เกิดภัยอันตราย พายุ ไฟไหม้ และน้ำท่วม ให้รอดพ้นภัยออกจากชุมชนได้ จะซึ่งในปัจจุบันนี้ถ้าหากครอบครัวใดไม่ได้นำไก่ไปด้วยจะแก้เคล็ดโดยการนำไข่ไก่ไปแทนก็ได้ บางคนถือเหล่าขาวไปด้วย และบางบ้านออกเงินมากบ้างน้อยบ้างตามกำลังศรัทธา ซึ่งพวกเราจะยึดปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอทุกๆ ปี"

พ่อกำนันอุดม วรรณภักดี เล่าถึงความเป็นมาของเรื่องราวให้ฟังว่า

"ส่วนที่ชุมชนบ้านโนนคำสมัยก่อนนั้นมีผีปู่ตาเหมือนกัน แต่ช่วง 40 ปีก่อน (พ.ศ.2505) เมื่อครั้งที่พระหลวงปู่มาท่านเดินธุดงค์มาปักกลดในป่าโคกดอนปู่ตา ซึ่งเป็นโคกเดียวกับที่ตั้งดอนปู่ตาของบ้านน้ำจั้นใหญ่ด้วย ซึ่งต่อมาพื้นที่บริเวณนี้จึงเป็นที่ตั้งของสำนักสงฆ์สันติวิเวก และได้รับให้จัดตั้งเป็นวัดป่าสันติวิเวกในเวลาต่อมา และการเดินทางมาจำพรรษาของท่านหลวงปู่มาในครั้งนี้ ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อแนวคิดและความเชื่อของชาวบ้านโนนคำอย่างมากมาย กล่าวคือเมื่อท่านให้ศีลให้พรแก่พุทธศาสนิกชนญาติโยม ท่านจะพยายามสอดแทรกแนวคิดในเรื่องความเชื่อต่างๆ นานาเพื่อให้คนได้เชื่อในสิ่งที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าสั่งสอนไว้ว่า "ไม่ให้เชื่องมงายหรือลุ่มหลงไปกับสิ่งที่มนุษย์มองไม่เห็น" อย่างนี้เป็นต้น ไม่นานนักชาวบ้านจึงได้รวมกันไปเชิญหมอทางไสยศาสตร์ชื่อจารย์อย่างที่อยู่บ้านอุปม่ง มาขับไล่และเชิญผีและเผ่าตูปหอโงงของผีตาปู่ในดอนปู่ตาทั้ง แล้วขับไล่ออกจากป่าโคกแห่งนี้ไปอยู่ในที่อื่น และแนวคิดและความเชื่อของชาวบ้านโนนคำที่มีต่อวัฒนธรรมผีปู่ตาจึงหมดหายไปนับตั้งแต่นั้นมา"

กุดปลาคุณ : ดินแดนมหัศจรรย์ของคนริมยั้ง

ป่าบุงป่าทามจัดว่าเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ(Wetland)ประเภทหนึ่ง และเป็นระบบนิเวศกึ่งกลางระหว่างระบบนิเวศบนบก (Terrestrial Ecosystem) และระบบนิเวศในน้ำ (Aquatic Ecosystem) ซึ่งบริเวณพื้นที่ป่าทามกุดปลาคุณพบที่ตั้งอยู่ในระดับที่ต่ำกว่า 120 เมตร จากระดับน้ำทะเล และมีลักษณะความลาดชันของลำน้ำยังและของพื้นที่น้อยมาก แต่ลำน้ำมีความโค้งคดเคี้ยว ซึ่งเป็นภูมิฐานของพื้นที่ป่าบุงป่าทามอย่างแท้จริง และกุดปลาคุณมีปริมาณน้ำที่ชาวบ้านสามารถใช้ใน

ด้านการประมงและด้านเกษตรกรรมได้กว่า 33,750,00 ลูกบาศก์เมตร โดยลำน้ำยังจะมีทิศทางน้ำไหลจากเขตพื้นที่อำเภอเสลภูมิ แล้วไหลผ่านไปบรรจบกับแม่น้ำชีในเขตอำเภอเมือง จังหวัดยโสธร ต่อเนื่องไปจนถึงลำน้ำยังและไหลไปรวมกับแม่น้ำโขงที่ จังหวัดอุบลราชธานีต่อไป

จากการลงพื้นที่เพื่อสังเกตและสัมภาษณ์ผู้สูงอายุและคำบอกเล่าของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนสองแห่งบ้านโนนคำและบ้านน้ำจั้นใหญ่ พบว่า ในอดีตพื้นที่ป่าบุงป่าทามอุดมไปด้วยสัตว์ป่านานาชนิด ด้วยเพราะพื้นที่ของป่าบุงป่าทามได้ชื่อว่าเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์บกสัตว์น้ำเป็นแหล่งน้ำ แหล่งอาหารของสัตว์และมนุษย์ได้เข้าใช้ประโยชน์พึงพิงที่สมบูรณ์ทุกฤดูกาลซึ่งสามารถจำแนกได้ คือ

1. สัตว์จำพวกนกชนิดต่างๆ ซึ่งเป็นสัตว์ที่ยังพบเห็นอยู่มากมายในพื้นที่ป่าบุงป่าทาม นกที่พบในปัจจุบัน ได้แก่ นกเป็ดน้ำ (พบมากที่สุด) นกแซก นกน้ำเจ้า นกกวัก (จะออกหากินช่วงตอนสว่าง) นกกระเต็น นกแซงแซว นกไก่นา นกเอี้ยง นกสาริกา นกกระโตก อีกา นกกาเหว่า นกกด นกเจ้า นกกระยาง นกกะปูด นกกระจับ นกกระสา นกขุม นกเอี้ยง

2. สัตว์จำพวกแมลง ธรรมชาติของพื้นที่ในบริเวณป่าบุงป่าทามประกอบด้วยแหล่งน้ำธรรมชาติมากมายทั้งหนอง กุด และมีพันธุ์พืชป่าไม้พุ่ม ปาละเมาะ ป่ารกทึบ เป็นสังคมพืชหลากหลายพันธุ์พืช จึงทำให้ระบบนิเวศแบบนี้เอื้อต่อการเจริญเติบโตของแมลงหลากหลายชนิดสำหรับแมลงที่พบเห็นมากในป่าทามกุดปลาคูณ ยกตัวอย่าง เช่น แมลงคืบ แมงแครง ดักแด้ แมงดانا แมงหมาลี แมลงยอไม้ กี่นูนช้าง หิ่งห้อย เป็นต้น

ภาพที่ 45 ลักษณะป่าทามจะมีไม้ขนาดเล็กใหญ่ขึ้นหนาแน่นรกทึบ

3. สัตว์ป่าที่สามารถพบเห็นได้ในป่าบุงป่าทามแต่มีไม่มาก อดีตนั้นเป็นชุมชนของสัตว์หลากหลายชนิด นับตั้งแต่ช้าง เสือ หมาจอก หมูป่า หมาใน ลิง ไก่ป่า อีเก้ง กวาง ค่าง ชะนี ฯลฯ ซึ่งสัตว์ป่าดังกล่าวหายากและได้หายไปจากป่าบุงป่าทามมากกว่า 50 ปีมาแล้ว ปัจจุบันสัตว์ที่สำคัญที่เหลืออยู่ได้แก่ ไก่ป่า อีเหิน หนูพุก กระแต กระจอน กระรอก เต่า พังพอน (จอนฟอน) กิ้งก่า และมีสัตว์เลื้อยคลานจำพวกงูชนิดต่าง ๆ เช่น งูจงอาง งูเห่า งูเหลือม งูสิง งูทำทาน ฯลฯ ตัวเงินตัวทอง ตัวค่าง และตัวแลน เป็นต้น

ปัจจุบันจำนวนสัตว์ป่าดังกี่กล่าวมาแล้วข้างต้นเหลือน้อยมากในระบบนิเวศป่าทาม กุดปลาคุณ ทั้งอาจจะมีสาเหตุมาจากผู้คนที่ออกล่าสัตว์เพื่อใช้เป็นอาหารในสมัยก่อน กระทั่งสัตว์ป่าลดปริมาณลงเรื่อยๆ และอาจจะมีสาเหตุมาจากช่วงเวลาของการบุกเบิกป่าทามเพื่อแผ้วถางเป็นที่ทำกินนั้น จึงส่งผลกระทบต่อให้สัตว์ป่านานาชนิดเกิดแตกตื่นและหนีหายไปจากผืนป่าทามในที่สุด กระทั่งในปัจจุบันชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ป่าทามกุดปลาคุณ มีข้อตกลงร่วมกันว่า

“ถ้าใครยิงปืนเพื่อล่าสัตว์ในพื้นที่ป่าทามจะเสียค่ายิงไปละ 500 บาท”

ซึ่งเป็นกฎเกณฑ์ที่ชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นด้วยและอยากให้มีการจัดการกับผู้ลักลอบอย่างจริงจัง โดยการจัดเก็บค่ากระทำผิดเป็นรายได้ให้แก่คณะกรรมการหมู่บ้านต่อไป

4. สัตว์น้ำชนิดต่างๆ ที่ชาวบ้านพบเห็นและหาจับได้อยู่เป็นประจำ และนำมาประกอบเป็นอาหารหลักของชุมชน ยกตัวอย่าง เช่น

- ปลาฉา	- ปลาหลด	- ปลาหลด
- ปลานาง	- ปลาบู่	- ปลาชีว
- ปลาชบ	- ปลาทุ้ม	- ปลาหมู
- ปลาเซียม	- ปลาไหล(เอียน)	- ปลาตะเพียน
- ปลาก่า	- ปลาดุก	- ปลาชะโด
- ปลาด้อง	- ปลาค้าว	- ปลาช่อน
- ปลาขาวอีไท	- ปลาแรด	- ปลาเสียบทอง
- ปลาขาวมน	- ปลาสุด	- ปลากด
- ปลากระเดียด	- ปลาคุณ	- ปลาตาบของ
- ปลาสร้อย	- ปลาเข่ง(ปลาหมอ)	- ปลาปิ้ง(ปัจจุบันหายากขึ้น)
- ปลากระแยงหลด	- ปลาชบ (ปัจจุบันที่กุดปลาคุณจะหาปลาชบกับปลาปิ้งได้ยากขึ้นแต่จะมีมากในลำน้ำยัง) ฯลฯ	

5. สัตว์น้ำชนิดอื่นๆ ที่ยังพอปรากฏเห็นได้ในพื้นที่ป่าทามกุดปลาคุณและหนองน้ำในพื้นที่ของป่าบุงป่าทาม ซึ่งชาวบ้านพอที่จะหาอยู่หากินได้เป็นประจำ ยกตัวอย่างเช่น กุ้งฝอย กุ้งก้ามกราม ปูหิน แมงกระง่า แมงคันโซ่ แมงดัดเตา แมงดา แมงข้าวสาร แมงหัวควาย แมงก๊ชอน จำพวกหอยจะมี หอยโข่ง หอยเชอร์รี่ หอยขำต้ม หอยจิบจี หอยกาบ เป็นต้น

และถ้ามองถึงลักษณะทางระบบนิเวศและความสัมพันธ์ระหว่างพันธุ์พืชกับป่าบุงป่าทามกุดปลาคุณ พบว่าจากผลของการศึกษาภูมิฐานของป่าบุงป่าทาม แม้จะเป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงทั้งหมด แต่มิได้ราบเรียบเสมอกันภายใต้ความราบลุ่มจึงมีภูมิฐานย่อย ๆ ที่มีทั้งที่เป็นเนินโนน ดินทาม ที่ลุ่มของที่ราบลุ่มแหล่งน้ำในลักษณะต่างๆ ทั้งที่ลาดข้อม ช่อ (ร่องน้ำ) กุด หนอง คำ บึง ชายน้ำ เลิงน้ำ คุยและคุต่าง ๆ ลักษณะภูมิประเทศเหล่านี้จึงทำให้ระบบนิเวศย่อยของป่าบุงป่าทามเกิดเป็นจุณิเวศคือระบบนิเวศย่อยขึ้น ซึ่งมีลักษณะของพันธุ์พืชในแต่ละพื้นที่มีความ

แตกต่างกันในลักษณะจำเพาะ แต่มีพันธุ์พืชบางชนิดที่มีการผสมผสานได้ทุกลักษณะ ภูมิประเทศและหากจำแนกพันธุ์พืชเป็นเขตพื้นที่ต่าง ๆ ขณะเดียวกันลักษณะของป่าบุงป่าทามมีผลต่อการพึ่งพาอาศัยของสัตว์ป่าอีกด้วย ดังนี้คือ

ป่าทาม : ภูมิประเทศแห่งความอุดมสมบูรณ์

เป็นแหล่งที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูงประกอบไปด้วยพันธุ์พืชน้ำและพันธุ์พืชบก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นไม้ผลัดใบ และมีลักษณะเด่นอีกอย่างหนึ่งคือจะมีต้นไม้ขนาดใหญ่ และที่ขึ้นอยู่ระหว่างพื้นที่ของไม้ใหญ่จะเป็นไม้ขนาดเล็กจำนวนมากแทรกอยู่ และมีลำต้นที่แตกเป็นกอลคล้ายต้นไม้มีกิ่งก้านสาขามาก และเมื่อตัดไม้ขนาดเล็กนี้ออกต้นไม้เหล่านั้นก็สามารถแตกหน่อออกได้เป็นอย่างดี ส่วนการแพร่พันธุ์จะอาศัยทั้งการแตกหน่อและกระแสน้ำที่จะช่วยพัดพาสายพันธุ์ของพืช เพื่อก่อกำเนิดในที่อันเหมาะสมต่อไป และป่าทามจัดว่าเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ (Wetland) ประเภทหนึ่ง และเป็นระบบนิเวศกึ่งกลางระหว่างระบบนิเวศบนบก (Terrestrial Ecosystem) และระบบนิเวศในน้ำ (Aquatic Ecosystem) ระบบนิเวศแบบพื้นที่ทามนี้เองส่งผลทำให้เกิดลักษณะพิเศษของพันธุ์ไม้ในป่าทาม มีดังนี้ คือ

1. เป็นพันธุ์ไม้ที่สามารถทนต่อสภาวะของน้ำท่วมได้ โดยพันธุ์ไม้ที่ขึ้นอยู่จะมีลักษณะพิเศษที่ทนทานต่อน้ำท่วมในช่วงฤดูน้ำหลากได้ยาวนานถึง 4-5 เดือน (มิถุนายน-ตุลาคม ของปี) โดยต้นไม้พันธุ์พืชเหล่านั้นไม่เน่าตายเช่นต้นไม้โดยทั่วๆ ไป และแม้ในช่วงฤดูน้ำท่วมจะมองเห็นแต่เพียงยอดของไม้ขนาดใหญ่ เช่น ต้นหว้า เปื่อยน้ำ มะกอกน้ำ ยาง ไทร ส่วนต้นไม้ขนาดเล็ก รวมถึงเครือไม้ และเถาวัลย์จะจมอยู่ใต้น้ำก็ตาม แต่เมื่อน้ำลดลงต้นไม้เหล่านี้จะกลับมาฟื้นฟูสภาพของตัวเองและเจริญเติบโตได้ตามปกติต่อไป

2. มีระบบรากและลำต้นที่แข็งแรงทนทานต่อการไหลของกระแสน้ำ พันธุ์ไม้ในเขตป่าบุงป่าทามจะมีระบบรากที่แข็งแรงเพื่อการยึดเกาะได้ซึ่งสามารถต้านทานต่อการไหลของกระแสน้ำในช่วงฤดูน้ำหลากได้เป็นอย่างดี และนอกจากนี้แล้วยังมีปัจจัยที่ช่วยเอื้อประโยชน์ต่อความยั่งยืนของต้นไม้ในป่าทามอีกมาก กล่าวคือ ลักษณะทั่วไปของลำต้นบางชนิด เช่น ลำต้นของฝายน้ำ ต้นเสี้ยว ฯลฯ ที่มีกิ่งก้านมากมายและแต่ละต้นจะขึ้นอยู่ติดๆ กัน ดังนั้นกิ่งก้านเหล่านั้นจึงมีลักษณะที่ไขว้ประสานกันคล้ายตาข่าย เพื่อช่วยพยุงและบรรเทาความแข็งแรงเมื่อน้ำไหลผ่าน นอกจากนี้การมีเถาไม้และเครือไม้จำนวนมากแทรกเป็นตัวยึดเชื่อมประสานระหว่างต้นไม้ชนิดต่าง ๆ ยังเป็นตัวช่วยให้เกิดความแข็งแรงเพิ่มมากขึ้น

3. แตกหน่อได้ดีและทนไฟในช่วงฤดูแล้ง เมื่อถึงช่วงฤดูแล้งพื้นที่ป่าทามบางส่วนจะแห้งและมีน้ำในส่วนที่เป็นหนอง ซึ่งชาวบ้านนิยมเรียกว่า “บุง” และมีน้ำในบริเวณชายขอบดิ่งที่มีความชุ่มชื้นตลอดปีเท่านั้น แต่พื้นที่ป่าทามบางส่วนจะแห้งและเกิดไฟป่าและไฟจากชาวบ้านบางคน แต่ภายหลังจากการถูกไฟเผาผลาญแล้ว ไม้ในป่าทามอย่างเช่น ต้นเสี้ยวป่า หูลิง ฝายน้ำ และต้นเบ็น ยังสามารถแตกหน่อขึ้นทดแทนนับเป็นการคงสภาพป่าทามตามธรรมชาติต่อไปได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ 46 ไม้ในพื้นที่ชุ่มน้ำส่วนมากจะมีลักษณะเป็นกอ

4. พันธุ์ไม้ที่แพร่พันธุ์โดยอาศัยกระแสน้ำ จากสภาพเมื่อมีกระแสน้ำไหลพัดผ่านต้นพืชซึ่งมีอยู่หลายชนิดที่ออกผลในช่วงฤดูน้ำหลาก เช่น หว่า เนาน้ำ กระเบา มะกอกน้ำ มะดัน และกระโดนน้ำ ซึ่งพันธุ์ไม้เหล่านี้ได้อาศัยหลักการทางธรรมชาติเพื่อช่วยในการสืบดำรงเผ่าพันธุ์ของพืชให้ยั่งยืนต่อไปได้

5. พื้นที่ป่าไม่มีการสะสมของซากพืช (litter) ป่าทามเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำประเภทหนึ่งที่ไม่มีการสะสมของเศษซากกิ่งไม้ใบไม้ที่ร่วงหล่นลงมา อันเนื่องจากการเกิดไฟป่าและเศษซากอินทรีย์วัตถุจะไหลไปตามกระแสน้ำ ในช่วงน้ำหลากจึงพบว่าพื้นที่ป่าของป่าทามจะเป็นดินตะกอนที่เกิดจากการทับถมของตะกอนดินที่ไหลมากับน้ำ พื้นที่ป่าทามจึงไม่มีการสะสมอินทรีย์วัตถุเหมือนป่าพรุในภาคใต้

และยังมีพันธุ์ไม้นานาชนิด ที่พบมากในป่าทามกุดปลาคูณ ยกตัวอย่างเช่น

- ต้นแห่	- ฝ้ายน้ำ	- หนามกำปลา - ดุมช้าง
- เสียว	- ชะฝ้าย	- ดับปลา - ตะไคร้หางนาค
- หนามแดง	- คำพี	- กุ่มน้ำแสง - ดานกกด
- กะดัน	- คะยุง	- แชว - คัดเค้า
- หวาย	- ไข่มุน	- ชี้น้ำ - ชองแมว
- หนามหัน	- กุ่ม	- มะปราง - กระจับ
- ตะแบกน้ำ	- เบ็น	- ห่าอีปู - เครือบักเห็บ
- ผิอน้อย	- อ้อ	- แชง - เครือมันปลา
- ขาวจี	- กระโดน	- ผือ - หน้าแฝก
- หูลิง	- กก	- กกโน - เครือตามอง
- เครือเตาไห	- เครือส้มลม	- เครือบักหม่วย - มะพร้าวน้อย
- เครือหางหนู	- เครือดำหนาน	- เครืออีหก - ดาปาม

- เครือชูด	- เครือตดหมา	- ผักแว่น	- เครือหนาม
- หนุ่ยคอบาง	- หน้าทองขาว	- ผักตบ	- แห้งป่า
- หนุ่ยขโมง	- ผักอีฟวย	- ผักโปง	- ผักสะเอือน
- แห่	- ก้างปลา	- กะเบา	- นมวัว
- เสียว	- ซ่าเล่า	- เม่า	- ก้านเหลียง
- หว้า	- ก้าม	- ชีน้ำ	- ตะไคร้หางนาค
- สะแก	- กะโดน	- ไข่ป่า	- ขนวนน้ำ
- มั่ง	- ทุ่มน้ำ	- เปื่อยน้ำ	- ซ่าฝาย
- คางสูง	- จาน	- หูลิง	- ห่าอึปู
- สามพันดา	- แสง	- มะดัน	- หน้าแพง
- หนุ่ยคา	- หวายน้ำ	- กะสูด	- เกาหุน
- น้ำเกลี้ยง(รก)	- เสลา	- หวาน	- เม่า
- เปื่อยน้ำ	- แมงมุง	- เต่า	- หน้าไซ
- หวานพิษ	- สีเสียดน้ำ	- นมวัว	- ดุมวัว
- ฝายน้ำ	- หนุ่ยหวาย	- เนาน้ำ	- หนามก้างปลา
- หนามหัน	- หนามปลาดุก	- หนุ่ยอ้อยหนู	- ไม้เป็น ฯลฯ

สิทธิของการครอบครองและจับจองที่ดินทาม

ในอดีตชาวบ้านที่พึ่งพาอาศัยอยู่นั้น ได้ครอบครองและจับจองเอาพื้นที่ป่าทามมากพอสมควร แต่ในปัจจุบันอัตราเฉลี่ยการครอบครองพื้นที่ได้ลดน้อยลง เนื่องจากมีจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น แต่ที่ดินยังมีจำนวนเท่าเดิม โดยมีการเปลี่ยนแปลงสิทธิการครองครองป่าทาม ตามจารีตประเพณีของชาวบ้านจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ดังนี้

การสืบทอดสิทธิการตกทอดมรดก พื้นที่ป่าทามที่ชาวบ้านได้มีการบุกเบิกจับจองเพื่อครอบครองนั้น เป็นการได้มาตามกำลังร่างกายของสมาชิกในครัวเรือนเท่าที่จะบุกเบิกครองครองได้ เมื่อบุตรหลานเติบโตมาจะมีการแบ่งที่ดินให้สำหรับเป็นที่ทำกิน โดยมอบให้ด้วยวาจา กำหนดว่า "ที่ดินส่วนนี้จะให้บุตรนี้ ที่ดินแปลงนั้นจะให้บุตรคนนั้น" ซึ่งหาบุตรมีความขยันขันแข็งจะบุกเบิกพื้นที่ป่าทามบริเวณหัวไร่ปลายนาเขตที่ติดต่อกับที่ดินที่ตนครอบครองและยังไม่มีผู้ใดครอบครอง

เมื่อบิดามารดาถึงแก่กรรม ที่ดินและทรัพย์สินอื่นที่เคยครอบครองจะเป็นมรดกตกทอดมายังบุตรหลาน ซึ่งในการแบ่งมรดกจะเป็นหน้าที่ของญาติผู้ใหญ่และอาวุโส ที่เป็นพี่เฒ่าของครอบครัวในบ้านจะร่วมกันพิจารณาแบ่งที่ดินและทรัพย์สินให้บุตรหลาน โดยในการแบ่งมรดกจะดำเนินการด้วยวาจา แล้วผู้ได้รับมรดกที่ดินจะเข้าทำประโยชน์ในพื้นที่ป่าทามนั้นได้ทันทีตามที่ตกลง

การสืบทอดสิทธิโดยการแต่งงาน ครัวเรือนจะให้ที่ดินในพื้นที่ป่าทาม ที่ดินสวนหรือที่อยู่อาศัยแก่บุตร โดยการแบ่งให้จริงต่อเมื่อครัวเรือนได้บุตรชายหรือสะใภ้ และเมื่อได้แยกออกจาก

ครัวเรือน บิดามารดาของภรรยาหรือสามี สำหรับบุตรที่ไปออกเรือนอยู่หมู่บ้านอื่นหากได้รับการแบ่งที่ดินจากบิดามารดาก็ต้องยอมรับสภาพ เพราะตนได้แต่งงานเป็นบุตรเขยหรือสะใภ้ที่บ้านอื่นแล้ว

การสืบทอดสิทธิโดยการซื้อขาย การซื้อขายที่ดินป่าทามของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในแถบพื้นที่ป่าทามกุดปลาคูณในอดีต จะมีการซื้อขายกันด้วยวาจาในราคาไม่แพงนัก และเป็นการซื้อขายกันภายในชุมชนหรือบุคคลที่มาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านของตน มากกว่าจะขายให้คนที่ชาวบ้านไม่รู้จักคุ้นเคย โดยไม่มีหน่วยงานราชการหรือกฎหมายที่เกี่ยวข้องเข้ามาควบคุมการโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินป่าทามแต่อย่างใด

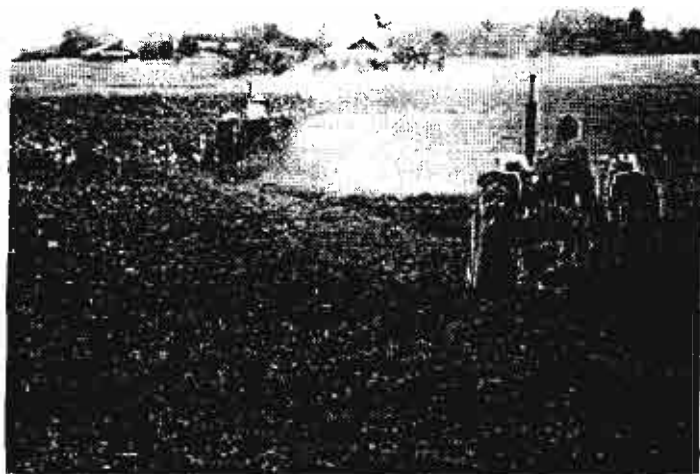
การเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดิน

ระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินของชุมชนนั้นมีมานานแล้ว ในอดีตถือว่าที่ดินเป็นของชุมชนและมีการแบ่งปันที่ดินในการทำการเกษตรและกาลต่อมารัฐจึงให้สิทธิเสรีภาพแก่ชาวบ้านในการเข้าครอบครองทำประโยชน์ในที่ดิน ตามกำลังความสามารถของแต่ละบุคคลที่จะบุกเบิกทำประโยชน์และกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินทั้งหมดรวมทั้งที่ดินจะตกทอดเป็นมรดกแก่ลูกหลาน ถึงแม้ว่าในสมัยนั้นจะไม่มีเอกสารของทางราชการเป็นลายลักษณ์อักษร ที่แสดงถึงหลักฐานความเป็นเจ้าของที่ดิน แต่ผู้ปกครองได้คุ้มครองกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของชาวบ้านอย่างศักดิ์สิทธิ์ โดยไม่เข้าไปแทรกแซงหรือยึดถือไว้เป็นของผู้ปกครองแต่ผู้เดียว ซึ่งเป็นการแบ่งเป็นการกระจายการถือครองที่ดินอย่างทั่วหน้า โดยไม่ถูกผูกขาดเป็นผู้ปกครองหรือเจ้าขุนมูลนายเท่านั้น

ระบบกรรมสิทธิ์ในพื้นที่ป่าทามของชาวบ้านในชุมชนตัวอย่างเช่น บ้านโนนยาง บ้านโนนคำ บ้านน้ำจั้นใหญ่ บ้านดอนน้อย บ้านท่าแห่ ก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน โดยชาวบ้านมีสิทธิในพื้นที่ป่าทามแห่งนี้ก่อนที่จะมีกฎหมายออกมาบังคับใช้เสียอีก ซึ่งเป็นสิทธิที่มีการยึดถือปฏิบัติกันมาตามวัฒนธรรมประเพณี และถ่ายโอนกรรมสิทธิ์นั้นตกทอดกันมาเป็นมรดกตกทอดแก่ลูกหลาน นับตั้งแต่เริ่มตั้งหมู่บ้านและมีการบุกเบิกแผ้วถาง จ้างจ้องและครอบครองพื้นที่ป่าทามไว้สำหรับทำมาหากิน จากเมื่อประมาณ พ.ศ.2390-2410 ซึ่งเป็นช่วงของการเข้ามาครั้งแรกของกลุ่มอพยพแสวงหาที่ทำกินจนถึงปัจจุบัน

พ่ออุดม วรรณภักดี กำนันตำบลเมืองไพร เล่าให้ฟังว่า “ในพื้นที่ป่าทามแห่งนี้รัฐไม่ได้เข้าไปจัดการดูแลอย่างเป็นระบบนัก โดยเฉพาะในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินในพื้นที่ป่าทาม แต่รัฐโดยกำนันในแต่ละตำบลจะออกไปจับจองพื้นที่นาทาม (ซึ่งเป็นพื้นที่มีน้ำท่วม) หรือที่ชาวบ้านเรียกกันติดปากว่าใบ “บท.6” เพื่อออกให้แก่ชาวบ้านผู้ถือกรรมสิทธิ์ในที่ดินของตนที่ได้รับสืบทอดมาแต่พ่อแม่ ซึ่งเอกสารดังกล่าวจะไม่มีผลต่อการซื้อขายเพราะตามกฎหมายที่ชาวบ้านทราบกันดีคือที่ดินในเขตทามจะซื้อขายกันไม่ได้ เป็นแต่เพียงสิทธิในการครอบครองเพื่อใช้เป็นที่ทำกินเท่านั้น และคนในท้องถิ่นชุมชนเองให้การยอมรับสิทธิ และกระบวนการเข้าครอบครองพื้นที่ป่าทามนั้นมาแต่โบราณ จึงถือเป็นสิทธิตามธรรมชาติที่มีการยึดถือปฏิบัติกันมาตามวัฒนธรรมประเพณีที่สืบทอดกันมา แต่ชาวบ้านจะไม่สามารถเข้าถึงสิทธิความเป็นเจ้าของของทรัพยากรต่าง ๆ ในป่าทาม

นั้นได้ตามกฎหมาย ซึ่งในความเป็นจริงแล้วกลับมีการซื้อขายชาวบ้านสามารถนำที่ดินหรือทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในที่ดินของตน เพื่อขายให้กับชาวบ้านในชุมชนเดียวกันเพื่อจะใช้หาอยู่หากินทำไร่นาได้ แต่ถ้าขายให้แก่ภายนอกพื้นที่เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ จะทำไม่ได้ เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ยอมรับกฎเกณฑ์ดังกล่าวนี้"

ภาพที่ 47 เครื่องจักรกลขนาดใหญ่...กับการได้มาซึ่งที่ทำกินและความเปลี่ยนแปลงต่อนิเวศทาง

รูปแบบการทำประโยชน์ในพื้นที่ป่าทาม

จากคำบอกเล่าเรื่องราวของชาวบ้าน ซึ่งแสดงออกถึงความสัมพันธ์ของชาวที่อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณเขตพื้นที่ป่าทาม มีอยู่หลากหลายรูปแบบโดยพบว่าชาวบ้านมีกิจกรรมของการหาอยู่หากิน ที่สัมพันธ์กับพื้นที่ป่าทามในหลายด้านเช่น การทำนา ปลูกพืชไร่ ปลูกพืชผักสวนครัว เลี้ยงสัตว์ หาของป่า การเผาถ่าน ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. กิจกรรมการทำประโยชน์ในที่ดิน

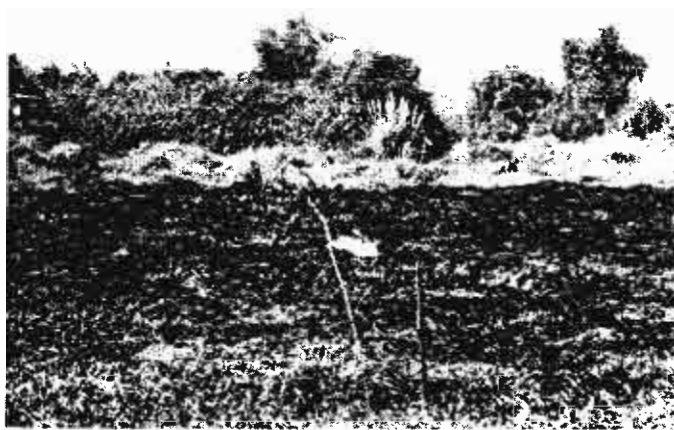
1.1 ทำนา การทำนาในทามของชาวบ้านในเขตพื้นที่ทามกุดปลาकुณ พบว่ามี 2 ลักษณะคือ

- นาแขง จะเป็นการดำนาในบริเวณกุด โดยจะถอนกล้าในเดือนกุมภาพันธ์ ปักดำเดือนมีนาคม เก็บเกี่ยวเดือนกรกฎาคม พันธุ์ข้าวที่ใช้เป็นพันธุ์พื้นเมือง คือข้าวดอกไม้ (ข้าวเจ้า) ข้าวเหลืองบุญมา (ข้าวเหนียว) เป็นข้าวที่ให้ผลผลิตเร็วในระยะเวลา 3 เดือน โดยในการทำนาแขงนั้น ปักดำได้เลยโดยไม่ต้องไถพรวน และไม่ต้องใส่ปุ๋ยเพราะเป็นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์สูงอยู่แล้ว ซึ่งเกิดจากกระแสน้ำพัดพาตะกอนมาทับถมไว้ในช่วงฤดูน้ำหลากทุกปี

- นาหนอง เป็นการดำนาในบริเวณโนนทามหรือริมฝั่งกุด หนองต่าง ๆ ที่เป็นที่ราบโดยจะตกกล้าในเดือนพฤษภาคม ปักดำเดือนมิถุนายน และเก็บเกี่ยวเดือนกันยายน พันธุ์ข้าวใช้นิดเดียวกันกับการทำนาแขงโดยในการทำนาหนองนั้นจะมีการปักคันนาขึ้นมา เพื่อเก็บกักน้ำไว้ทำการไถพรวนก่อนที่จะปักดำ และไม่ต้องใส่ปุ๋ย แต่ในปัจจุบันการทำนาหนองของ

ชาวบ้านได้เปลี่ยนไปจากอดีตมาก เพราะชาวบ้านมีการใช้ทั้งปุ๋ยเคมีและใช้ยาปราบศัตรูพืชกันมากขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก

ปัญหาที่พบคือ บางปีน้ำจะมาเร็ว น้ำท่วมเกี่ยวข้าวไม่ทัน ต้องนั่งเรือเกี่ยวหรือดำน้ำเกี่ยวข้าว แต่น้ำท่วมในอดีตมาเร็วและไปเร็ว น้ำไม่แช่ขัง ซึ่งความสำคัญของนาทามในอดีตคือปลูกข้าวไว้บริโภคในครัวเรือนส่วนนาบ้านจะปลูกข้าวไว้ขาย

ภาพที่ 48 แคว่ถางเผาทำลายและปักแนวเขต คือการได้มาซึ่งที่ดินทำกิน

1.2 การทำไร่และปลูกพืชผักต่างๆ

- ปลูกพืชผักสวนครัวต่าง ๆ เช่น พริก ถั่วฝักยาว แตงกวา ข้าวโพดกระเทียม หอม ผักชี แมงลัก ฯลฯ โดยจะปลูกในพื้นที่ริมฝั่งกุดในช่วงเดือนธันวาคม-มกราคม และช่วงเดือนเมษายน-สิงหาคม ไว้สำหรับยังชีพในครัวเรือนไม่ค่อยปลูกเพื่อการค้า

2. กิจกรรมการทำประโยชน์อื่น

2.1 ทำเลสำหรับเลี้ยงสัตว์

ชาวบ้านหลายสิบครอบครัวจะใช้ป่าทามเป็นที่เลี้ยงวัว ควาย เพราะในเขตทามจะมีพืชหลายชนิดที่เหมาะสมสำหรับเป็นอาหารวัวควาย และการเลี้ยงวัวควายในป่าทาม สะดวกไม่ยุ่งยาก เพราะมีทุกอย่างพร้อมอยู่แล้วทั้งแหล่งอาหารที่มีอยู่อย่างสมบูรณ์และแหล่งน้ำที่มีอยู่มากมาย ซึ่งการเลี้ยงในเดือนมกราคมถึงมิถุนายนจะต้องมีคนคอยดูแลตลอด เพราะเป็นช่วงที่ปลูกข้าว นาแชง ส่วนช่วงเดือนกรกฎาคมถึงกันยายน ชาวบ้านสามารถเลี้ยงวัวควายแบบปล่อยได้และมาด่อนกลับในตอนเย็น และเมื่อเข้าถึงช่วงเดือนตุลาคมถึงธันวาคมซึ่งเป็นช่วงน้ำหลากต้องขังไว้ในคอกและหาฟางให้กินเพราะพื้นที่น้ำท่วม การเลี้ยงวัวนอกจากไว้ขายและใช้งานในครอบครัวแล้วยังมีผลได้รับที่สำคัญ คือ เกษตรกรได้ปุ๋ยคอกมาใส่ในที่นาของตน หรือขายชี่วัวชีควายเหมายกคอกถือเป็นรายได้อีกหนึ่งทางหนึ่งด้วย

2.2 การประมง

ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ตามส่วนใหญ่มีความผูกพันกับระบบการหาปลาในป่าตามแหล่งน้ำต่าง ๆ ในป่าตาม เช่น กุด หนอง ช่อ ได้ตลอดปี โดยเครื่องมือและวิธีการหาปลานั้นจะมีความแตกต่างกันออกไปตามสภาพของแหล่งน้ำนั้นๆ กล่าวคือ

ถ้าเป็นการหาปลาในหนองน้ำชาวบ้านจะต้องมีเครื่องมือที่ใช้ คือ แห เบ็ด จัน สุ่ม มอง แต่สำหรับการหาปลาที่กุดซึ่งมีขนาดของพื้นที่กว้างใหญ่กว่าหนอง ชาวบ้านจะนำเครื่องมือที่ใช้ คือ แห เบ็ด จัน มอง ลอบ ไซ ตุ่มปลาไหล สวิง ดาง และในช่วงเดือนมกราคม-เมษายน ชาวบ้านจะนิยมทำเยาะเพื่อดักปลาบริเวณวังลึกในกุดซึ่งเป็นบริเวณที่มีปลาอยู่รวมกันมาก โดยเริ่มจากตัดพื้กิ่งไม้ เช่น ไม้हुलिंग เป็น ฝ่ายน้ำ หนามพู่ หนามไม้ เป็นต้น และจะให้ดักให้ใช้ไฟป่าเสียใบไว้รอบๆ ให้มีลักษณะเป็นวงกลมสองชั้น กิ่งไม้ประมาณ 1-2 เดือน เพื่อรอให้น้ำมีอุณหภูมิสูงขึ้น (ร้อน) ซึ่งโดยธรรมชาติของฝูงปลาที่จะว่ายน้ำมารวมกันบริเวณเยาะนี้จำนวนมาก จากนั้นจะนำไม้มาเสียบเป็นหลักใช้ดักล้อมทั้งสองชั้นแล้วรอไม้ที่สุ่มออกจนหมด และจะใช้แหจับปลาหรือใช้อวนลากกวาดซึ่งจะต้องช่วยกันเป็นกลุ่มประมาณ 5-10 คน ซึ่งวิธีการนี้สามารถหาปลาแต่ละครั้งได้หลายสิบกิโลกรัมทีเดียว

2.3 การหาของป่าในตาม

- ฟืนและการเผาถ่าน โดยธรรมชาติของพันธุ์ไม้ในตามจะเป็นพันธุ์ไม้โตเร็ว ฉะนั้น การตัดไม้เพื่อใช้สอยทำฟืนหรือเผาถ่านที่มีคุณสมบัติเหมาะสมเป็นเชื้อเพลิง เช่น ไม้हुलिंग ต้นเสี้ยว ฝ่ายน้ำ ซึ่งเป็นไม้ที่ยังมีการตัดจะยิ่งแตกกอมากขึ้น ดังนั้น ชาวบ้านจะเลือกตัดไม้ขนาดเท่าแขน การหาฟืนจะหาในช่วงหน้าแล้งเดือนมกราคม-เมษายน มาเก็บไว้ใช้ในครัวเรือน เพื่อใช้ในโอกาสต่อไป

- เก็บผักผลไม้ตามธรรมชาติ การหาผักในตามนั้นชาวบ้านจะหาได้ทั้งผักที่อยู่ในน้ำและผักที่อยู่ในบก ผักที่อยู่ในน้ำ ตามหนอง ตามกุด และอยู่ริมบึง ได้แก่ ผักบ่อ ผักแว่น ผักแพงพวย ผักไชเอียน ผักบุง ผักตบ ผักกูด ผักกระโดนน้ำ ผักกระด้น ซึ่งหาได้ตลอดปี ส่วนผักที่ขึ้นอยู่บนบกจำพวกผักสะเดา ผักกระโดนบก ยอดเป็น จะหาได้ช่วงธันวาคม-เมษายน และนอกจากนี้ยังมีลูกไม้ป่าให้ชาวบ้านได้เก็บกินหรือเอาไปดองขายอีกด้วย เช่น ลูกหว้า มะดัน มะกอกน้ำ ลูกหวาย เป็นต้น

- หน่อไม้ หาได้ช่วงหน้าฝน เดือนพฤษภาคม-พฤศจิกายน หน่อไม้ถือว่าเป็นอาหารหลักของชาวบ้านถ้าไม่มีข้าวกินก็มีหน่อไม้กินแทนข้าวได้ หน่อไม้ที่หามาได้ ชาวบ้านจะนำเอามาทำหน่อไม้ดอง หรือแกงกินได้เลย

- เห็ด หาได้ช่วงหน้าฝนเดือนพฤษภาคมเป็นต้นไป-เดือนตุลาคมในช่วงน้ำหลาก มีเห็ดผึ้งสายน้ำ เห็ดผึ้งดับควาย เห็ดปลวก เห็ดระโงก ฯลฯ และถ้าปีไหนฝนตกเร็ว ก็เกิดเห็ดเร็วตามด้วย และการหาเห็ดของคนในพื้นที่ตามจะเก็บไว้กินในครัวเรือน เท่านั้นไม่ค่อยได้ขายเท่าใดนัก

- มันแขง หาได้ช่วงเดือนมกราคม – มกราคม ซึ่งมันแขงเป็นอาหารยอดฮิตในป่าทาม มันแขงเป็นไม้เลื้อยมีใบคล้ายใบเครือดตหมาแต่มีสีเขียวแก่ และจะเลื้อยพันอยู่กับต้นไม้เล็กไม้ใหญ่ที่อยู่บริเวณนั้น หัวของมันแขงมีลักษณะกลมบ้าง รีเวบบ้าง มีตั้งแต่ขนาดเท่าหัวแม่มือจนถึงขนาดเท่ากำปั้น และมีสีน้ำตาลอ่อนเมื่อปอกเปลือกจะมีเมือกเหนียว ลื่นใส เนื้อในมีสีขาวนวล เมื่อเอามาหนึ่งรับประทานเป็นของว่างและประกอบอาหาร

- ไข่มดแดง หาได้ในช่วงเดือนมกราคม – มิถุนายน โดยจะหาเหยตามต้นไม้ในป่าทามทั้งไม้ใหญ่และไม้พุ่ม

- กบ หอย เนื่องจากในป่าทามมีแหล่งกระจายอยู่มากมาย จึงเป็นแหล่งอาศัยของกบและหอยจำนวนมาก

- ล่าสัตว์ จำพวกนก หนู พังพอน อีเห็น กระต่าย เป็นสัตว์ที่หาได้ตลอดปี และในปัจจุบันยังมีนกพอสเหลืออยู่บ้าง แต่สัตว์ส่วนใหญ่เหล่านี้สูญหายไปเกือบหมดแล้ว เพราะไม่มีที่อยู่อาศัยที่ปลอดภัยจากมนุษย์ได้

- เป็นแหล่งยาสมุนไพร เนื่องจากในป่าทามมีพันธุ์ไม้หลากหลายชนิดที่ชาวบ้านได้ใช้เป็นยาสมุนไพรสืบทอดกันมาเป็นมรดกทางภูมิปัญญา

ภาพที่ 49 บริเวณที่เป็นรอยต่อระหว่างป่าบกกับป่าทาม

- เป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ ในช่วงหน้าร้อนชาวบ้านจะมีการล่อมเยาะที่ทำไว้ มีการกินข้าวป่างร่วมกันอย่างสนุกสนาน และมีเทิบพักหรือเถียงนาตั้งเรียงรายไปตามทางทำนบที่มาจากบ้านโนนยางผ่านเข้ามาทางบ้านโนนคำ-น้ำจั้นใหญ่ มีมากถึง 20-30 หลัง ซึ่งสามารถเป็นที่พักผ่อนหลบแดดหลบฝนของชาวบ้านและผู้สัญจรผ่านไปมาได้

กลุ่มหาอยู่หากินและการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ทาม

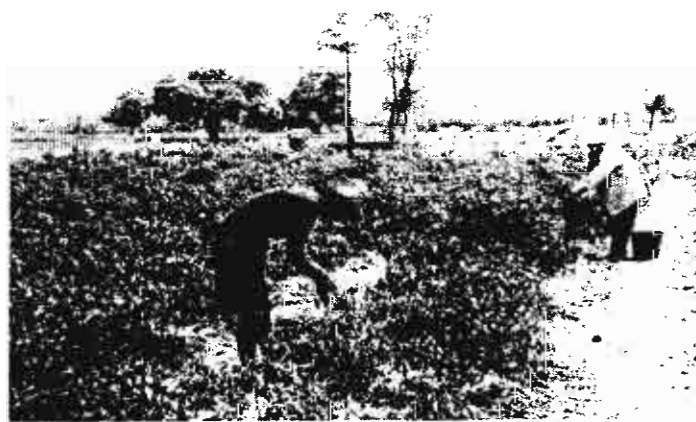
เคยมีคำกล่าวว่าป่าทามเปรียบเสมือนซูเปอร์มาร์เก็ตของชาวบ้าน กล่าวคือ ในพื้นที่ป่าทามอันอุดมสมบูรณ์ซึ่งกลายเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย และแหล่งอาหารของสรรพสิ่งมีชีวิตทั้งหลายนั้นได้พึ่งพิงกับระบบนิเวศและความหลากหลายดังกล่าว รวมถึงมนุษย์ผู้ใช้ประโยชน์และคุณค่า

และอาศัยความมั่งคั่งของทรัพยากรดังกล่าว เพื่อยังชีพและดำรงอยู่ซึ่งความเป็นอยู่ของครอบครัวต่อไป ซึ่งในพื้นที่ป่าทามกุดปลาคูณแห่งนี้มีกลุ่มชาวบ้านที่แบ่งเป็นลักษณะของการใช้ประโยชน์หลายกลุ่มหลักๆ คือ กลุ่มปลูกพืชพาณิชย์ กลุ่มนาทาม (นาปรัง) กลุ่มหาปลาและค้าขายปลา กลุ่มเลี้ยงวัว-ควาย และกลุ่มหาฟืนเผาถ่าน จากตัวอย่างต่อไปนี้ คือ

ผักสวนครัวสู่เกษตรรูปแบบพาณิชย์

สำหรับการปลูกพริกในพื้นที่ทามนั้น มักจะเลือกเอาทำเลที่พอมีน้ำที่จะนำมารดให้พืชผักเหล่านี้ได้ตลอดช่วงของการปลูกอย่างสะดวก ซึ่งตามธรรมชาติของพื้นที่ทามที่มีน้ำหนอง บวก (ปลัก) ช้อง(ร่องน้ำ) หรือแหล่งน้ำต่างๆ กระจายโดยทั่วพื้นที่ทามและมักจะพบเห็นเกษตรกรปลูกพืชผักเหล่านี้กระจายตามแหล่งน้ำข้างต้น รวมทั้งริมฝั่งลำน้ำยั้งที่ทอดยาวหลายสิบกิโลเมตรก็เป็นทำเลเหมาะที่จะปลูกพืชพาณิชย์ด้วย

ยายกอง ไชยชาลี และนายสายยล ไตรสุทธิ์ กลุ่มเกษตรกรผู้คร่ำหวอดในวงการปลูกพืชเหล่านี้เพื่อจำหน่ายเป็นสินค้ามานานหลายปี เล่าให้ฟังว่า

ภาพที่ 50 “พริก” พืชเศรษฐกิจใหม่ในพื้นที่ทาม

“โดยธรรมชาติของการปลูกพริกในนาทามนี้ การเลือกพื้นที่ปลูกจะคำนึงถึงปัจจัยเรื่องน้ำมาก จะต้องดูว่าดินตรงนั้นมันมีสีขาว (ดินจืด) หรือไม่ ทั้งนี้เพราะว่าถ้าดินมีสีขาวมาก นั่นแสดงว่าเป็นดินที่ไม่มีอาหารของพืช ไม่มีความสมบูรณ์และเป็นดินที่ไม่ดีต่อการปลูกพริก และถ้าปลูกพืชอาจทำให้เกิดโรค “ซากขอด” คืออาการของรากพืชที่กุดงอไม่เหยียดแทงลงดินได้ แต่ชาวบ้านบางคนจะนำเอาปูนขาวโรยในตอนที่ได้พรวน เพื่อแก้ปัญหาดินจืดและป้องกันเชื้อราที่จะมากินต้นพืชได้ แต่คงเป็นการแก้ปัญหาได้ในระยะสั้น ๆ เท่านั้น ซึ่งโดยทั่วไปชาวบ้านจะเลือกเอาบริเวณที่ดินมีลักษณะเป็นดินร่วนหรือเหนียวดินทรายเล็กน้อย และดินมีสีคล้ำดำซึ่งคาดว่าเป็นพื้นที่ที่มีสารอาหารต่อพืชเพื่อปลูกต่อไป”

เมื่อคัดเลือกพื้นที่ที่จะทำการปลูกลงแปลงพริกแล้ว จึงทำการไถพรวนดินให้เป็นแถว ขุดร่องทางน้ำคั่นในแต่ละแถวเป็นขั้นตอนต่อมา เมื่อเสร็จแล้วเกษตรกรจะทิ้งระยะให้หญ้าตาย และยังเป็นการฝังดินเพื่อเป็นการฆ่าเชื้อโรคบางส่วนได้ จากนั้นนำต้นกล้าพริกที่เพาะไว้ระยะ เริ่มต้นสูงประมาณ 15 – 20 เซนติเมตร ที่เตรียมไว้นำมาแกะถุงออกเพื่อลงปลูก ซึ่งโดยส่วนใหญ่จะนิยมใช้พริกพันธุ์เขียวพระอินทร์ ที่ขอพันธุ์มาจากญาติบ้านสว่าง ตำบลเจ็ด อำเภอเมือง ยโสธร เพราะจะให้ความเผ็ดสูง แต่ละต้นให้ผลตกและขนาดของเม็ดพริกใหญ่กว่าพันธุ์อื่นๆ

สมัยก่อนปลูกพืชผักสวนครัวจำพวกพริก ถ้าผักยาว หรือแดงร้านเพียงเพื่อเก็บกินใช้ในครัวเรือนเท่านั้น จึงไม่ค่อยมีพิธีการหรือขั้นตอนในการเตรียมดินมากนัก และปุ๋ยอาหารของพืชไม่ต้องใส่ เพราะความที่ดินทามในอดีตนั้นยังมีความอุดมสมบูรณ์อยู่มากกว่าในปัจจุบัน

แต่เมื่อพืชเหล่านี้มีราคาค่างวด พอที่จะทำให้คุณภาพชีวิตของชาวบ้านดีขึ้นบ้างจึงทำให้ ช่วงระยะ 10 ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านส่วนใหญ่ได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบเดิมๆ ของการปลูกพืชผักสวนครัวดังกล่าว ให้กลายสภาพเป็นการปลูกพืชผักเพื่อให้สอดคล้องกับระบบการตลาดมากขึ้น ประมาณว่าที่ดิน 1 ไร่ ต้องเตรียมกล้าพริกกว่า 3,000 ต้น โดยนำต้นกล้า 1-2 ต้นลงปลูกใน 1 หลุมที่เตรียมไว้ในแต่ละแถว ซึ่งแต่ละหลุมจะโรยปุ๋ยเคมีสูตร 15-15-15 ร่วมกับปุ๋ยคอกลงกัน หลุมเล็กน้อยและให้แต่ละหลุมห่างกันประมาณ 30 เซนติเมตร

เมื่อกลบดินเสร็จแล้วรดน้ำให้ชุ่ม นับตั้งแต่เริ่มปลูกในช่วงเดือน 4-5 เป็นต้นมา ให้เกษตรกรรดน้ำพริกให้ชุ่มน้ำทุกๆ วัน ไม่เช่นนั้นอาจทำให้ต้นพริกเจริญเติบโตไม่เต็มที่หรืออาจแห้งตายได้ ทำเช่นนี้ตลอดระยะ 30-45 วัน ยอดพริกจะสูงออกลูกออกผลมากทั่วต้น และให้นำ ปุ๋ยสูตร 15-15-15 มาโรยรอบลำต้นประมาณ 1 หยิบมือต่อลำต้นเพื่อเร่งการเจริญเติบโตและเพิ่มขนาดของผลพริกให้ใหญ่ขึ้น ประมาณว่าปลูกพริก 1 ไร่ จะใช้ปุ๋ยเคมี ทั้งหมด 3 ถุง (ราคาถุงละ 430 บาท) และรดน้ำให้ชุ่มตามปกติ ซึ่งจากระยะนี้ไปจะนำยากำจัดศัตรูของต้นพริกจำพวก หนอน แมงบั้ง เพลี้ย ไรสีแดง ที่เข้ามากัดกินและทำให้ต้นพริกเกิดใบไหม้หงิกงอและตายได้

ชาวบ้านนิยมนำยาเคมีชื่อแลนเนต หรือโซฟอด หรือซิลิคอน อย่างใดอย่างหนึ่งใน ปริมาตร 1 ลิตรต่อน้ำบริสุทธิ์ประมาณ 200 ลิตร ทำการฉีดพ่นโดยเว้นระยะของการฉีดพ่น 10-15 วันต่อ 1 ครั้งเป็นอย่างน้อย

ช่วงประมาณเดือน 7-8 ซึ่งเป็นช่วงฝนน้ำเริ่มมากให้ทำการเก็บพริกได้ หลังจากทำการปลูกได้ระยะเวลา 90-120 วันจึงจะเก็บพริกเพื่อขายสู่ท้องตลาดได้ ซึ่งจะเก็บ 4 วันเก็บ 1 ครั้งไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะหมด

ปลูกพริก 1 ไร่ สามารถให้ผลผลิตได้ประมาณ 300-400 กิโลกรัม / ไร่ และมีพ่อค้าจาก ยโสธร และร้อยเอ็ดรับซื้อถึงสวนในราคากิโลกรัมละ 8-10 บาท ซึ่งถ้าคิดเฉลี่ยตามจำนวนข้างต้น แล้วเกษตรกรจะได้ประมาณ 2,400-4,000 บาท / ไร่ และเมื่อหักลบค่าใช้จ่ายด้านปุ๋ยเคมี ค่ายากำจัดศัตรูพืช และค่าน้ำมันเครื่องสูบน้ำแล้ว จึงพอเหลือเป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือนได้

มีอีกช่วงที่พริกมีราคาดีที่สุดคือ ช่วงที่ชาวนา (เมื่อว่างจากงานนาจะหันมาปลูกพริก) ลงทำการเก็บเกี่ยวข้าวนาปีกันหมดจึงมีคนปลูกพริกกันน้อย พริกในตลาดมีน้อยในขณะที่ต้องการสูงจึงทำให้การซื้อขายพริกมีราคาสูงถึงกิโลกรัมละ 80-130 บาท ที่เดียว"

"แต่คงไม่ใช่จะได้กำไรทุกครั้งที่ปลูก" สายยล ไตรสุทธิ กล่าวขึ้นพร้อมทั้งอธิบายเพิ่มเติมให้ฟังว่า

"ด้วยเพราะสภาพอากาศที่แปรปรวนไม่สม่ำเสมอ อากาศร้อนขึ้น ฝนไม่ตก ทำให้ดินที่จะทำการปลูกพริกเกิดแข็งแห้ง น้ำในแหล่งน้ำมีน้อยจนไม่สามารถสูบน้ำมารดต้นพริกได้ทั่วถึง กระทั่งปัญหาของโรคและศัตรูพืชที่มีอยู่เกือบทุกครั้งในการปลูกด้วย สิ่งเหล่านี้ทำให้เกษตรกรต้องหันไปทำนาข้าวเพื่อขายให้มากขึ้นเพื่อจะได้นำเงินที่ได้มาใช้หนี้สินที่เกิดจากการลงทุนปลูกพริกดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น"

คู่นาเพื่อยังชีพและวิถีทางของ "นาทาม"

ชุมชนรอบป่าทามได้เข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่ทามมาอย่างต่อเนื่องนานนับ 100 - 200 ปี ในอดีตสภาพของป่าบุงทามยังหนาแน่นและมีความอุดมสมบูรณ์มาก ชาวบ้านได้อาศัยพึ่งพิงด้านอาหารการกินจากการจับสัตว์ที่อยู่ในป่าทาม การจับกุ้ง หอย ปู ปลา เก็บผัก เก็บเห็ด และอาศัยเป็นแหล่งเลี้ยงวัว ควาย ครั้นต่อมาเมื่อเกิดภัยแล้งซึ่งสอดคล้องกับเป็นช่วงจังหวะที่ชาวนาประสบกับปัญหาการเพาะปลูกในพื้นที่นาทุ่งไม่ได้ผลมากนัก ซึ่งบางคนบอกว่าสำหรับผู้คนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าทามมีการทำนาทามเกิดขึ้นตั้งแต่บรรพบุรุษแล้ว โดยทำก่อนการบุกเบิกทำนาทุ่งเสียอีก และปัจจัยเหล่านี้จึงเป็นสาเหตุให้มีการบุกเบิกจับจองพื้นที่ของป่าทามบริเวณใกล้หนองน้ำ กุดลำน้ำยัง เพื่อทำการปลูกข้าวต่อไป แต่การเข้าไปจับจองครอบครองที่ดินในทาม ไม่มีการรับรองสิทธิตามกฎหมาย เป็นแต่เพียงการจับจองเป็นเจ้าของและยอมรับกันในชุมชนเท่านั้น

พ่อเคน รานมีชัย เกษตรกรผู้ทำนาทามสืบทอดจากบรรพบุรุษรุ่นบุกเบิก เล่าให้ฟังในขณะที่กำลังไถหว่าน (มัดถัก) เพื่อนำไปมุงเถียงนาอยู่ว่า "สมัยก่อนประมาณช่วงปี พ.ศ.2516 จะบุกเบิกพื้นที่โดยเลือกบริเวณที่ลุ่ม หรือใกล้บริเวณที่เป็นหนองน้ำ ทั้งนี้ด้วยเหตุปัจจัยเรื่องของน้ำนั่นแหละที่สำคัญ ซึ่งโดยทั่วไปแล้วลักษณะของต้นไม้ต่างๆ ในป่าทามจะทนทานกับสภาพความแห้งแล้งและทนน้ำได้เป็นอย่างดีไม่ตายง่ายๆ ถ้าเพียงแค่ตัดต้นหรือกิ่งก้านสาขาออกต้นไม้เหล่านั้นจะเกิดขึ้นใหม่ได้เรื่อยๆ เพราะฉะนั้นเมื่อเผาหญ้าคาหญ้าแฝกออกแล้วจะตัดต้นไม้จำพวกต้นहुलिंग ผายน้ำ หว่า เปื่อย ที่สามารถนำไปเผาถ่านได้อย่างดีแล้วชาวนาจำเป็นต้องมีการขุดเอาหัวและรากของต้นไม้เหล่านั้นออกด้วยจึงจะสามารถแปลงเป็นพื้นที่ทำนาทามได้

การเข้าไปจับจองเป็นเจ้าของและยอมรับกันในชุมชน ชาวบ้านจะบุกเบิกพื้นที่โดยเลือกบริเวณที่ลุ่ม หรือหนอง โดยการถางขุดหัวไม้ออกเฉพาะที่จำเป็นต่อการเพาะปลูกเท่านั้น หากไม่จำเป็นชาวนาไม่ได้ตัดถางพื้นที่หรือปรับเปลี่ยนพื้นที่นั้นๆ มากนัก และพื้นที่นาทามแต่ละพื้นที่มีขนาดเล็ก-ใหญ่ไม่เท่ากัน ขึ้นอยู่กับสภาพธรรมชาติของพื้นที่นั้น ซึ่งอาจมีขนาดตั้งแต่น้อยกว่า 1 งาน จนถึงขนาด 3 - 4 งาน หรือมากกว่านั้น

“ชาวบ้านจะเรียกการทำนาในพื้นที่ทามทั้งหมดว่า “นาทาม” แต่ในนาทามนั้นจะมีระบบย่อยที่เกิดจากลักษณะของพื้นที่ปลูกข้าวซึ่งมีความแตกต่าง 3 ลักษณะ ดังนี้

1. นาข้าวไร่ทาม เป็นการทำนาในพื้นที่ดอน ซึ่งต้องใช้พันธุ์ข้าวไร่หรือข้าวหยอด จะเริ่มทำในช่วงฤดูแล้ง โดยการตัด ถาง เผา และเตรียมพื้นที่ในเดือนกุมภาพันธ์ - มีนาคม แล้วเผาในเดือนมีนาคม เริ่มต้นหยอดข้าวในเดือนเมษายน การดูแลรักษาง่าย ไม่ต้องใส่ปุ๋ย เพียงแต่คอยดายหญ้า เก็บเกี่ยวประมาณเดือนกรกฎาคมและสิงหาคม ในพื้นที่นาข้าวไร่ทาม บางครั้งชาวบ้านจะปลูกสับหว่างและหมุนเวียนกับพืชไร่ชนิดอื่น ได้แก่ ปอ ข้าวโพด พริก แตงโม แตงกวา และถั่วลิสง พันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับนาข้าวไร่ทาม ต้องเป็นพันธุ์ข้าวไร่น้ำแล้งได้ดี ไม่ต้องการน้ำมาก ได้แก่ ข้าวเหนียวอีโป๊ะ ข้าวเหนียวดอกตูม ข้าวเหนียวอีแดง ข้าวเหนียวลายบวบ ข้าวเจ้าอีก่อ ฯลฯ

2. นาหนองหรือนาปี เป็นการทำน่าน้ำใหม่ ปลูกในบริเวณหนองที่มีน้ำแช่ขังหลังจากฝนตกช่วงแรก จะเตรียมดินดกกล้าในพื้นที่น้ำซับหรือหางกุดเดือนเมษายน แล้วย้ายไปปักดำในหนองประมาณเดือนมิถุนายน ฝนมาแล้วให้ปักดำทันที หรือหลังจากดำข้าวนาทุ่งเสร็จจึงจะเกี่ยว ข้าวนาปีต่อ เก็บเกี่ยวต้นเดือนกันยายน พันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับนาหนองได้แก่ ข้าวเหนียวดอกขาว ข้าวเจ้าดอกไม้ ข้าวเหนียวดอลาว ข้าวเหนียวน้ำผึ้ง ข้าวเหนียวผิวเมียว ข้าวเหนียวหวิดหนี ฯลฯ

3. นาแซง เป็นการทำนาในบริเวณหนอง บึง บวก กุด ร่องน้ำหรือบริเวณน้ำซับที่มีน้ำแช่ขังอยู่ตลอดทั้งปี แต่ไม่ลึกนัก ลักษณะพื้นที่ดังกล่าวมักจะมีขนาดเล็ก การเตรียมพื้นที่ปลูกไม่ยุ่งยาก เพราะไม่ต้องไถ ดกกล้าประมาณเดือนมกราคม ปักดำเดือนกุมภาพันธ์ เก็บเกี่ยวประมาณเดือนเมษายน พันธุ์ที่นิยมปลูกได้แก่ ข้าวเจ้าหวิดหนี ข้าวเจ้าสะวง ข้าวเหนียวอีเตี้ย และข้าวเจ้าอีเตี้ย ฯลฯ

พ่อเคน เล่าต่ออีกว่า “การทำนาทามสำหรับที่นี่แล้วจะเป็นการทำในช่วงที่ว่างหรือเสร็จสิ้นจากการทำนาปีปกติ และขึ้นอยู่กับต้องรอช่วงเวลาหน้าแล้งซึ่งน้ำจะไม่ท่วมพื้นที่ทามนั่นเอง คือจะเริ่มในช่วงเดือนมกราคม (หลังเทศกาลปีใหม่) ก็เตรียมที่จะลงนาได้แล้ว โดยเริ่มจากการสำเร็จแปลงนาถ้ามีหญ้าขึ้นมากจะดายหญ้าหรือถ้าใครมีวัว ควายก็สามารถด้อนมาเล็มหญ้าในที่นาของตนได้เหมือนกันเป็นประโยชน์อีกทางหนึ่งด้วย จากนั้นจึงนำรถไถมาไถพรวนและคราดพร้อมๆ กับนำเมล็ดพันธุ์ข้าวเหนียวเตี้ยที่ “หมา” (แซ่ข้าวเปลือกในโอ่งโดยให้ระดับน้ำท่วมข้าวเปลือกที่เตรียมไว้ ใช้เวลาประมาณ 2 – 3 วัน ทั้งนี้เพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมและเป็นการเร่งให้เมล็ดข้าวเปลือกเกิดแทงรากเพื่อเจริญเติบโตหลังจากฝังลงบนท้องนา) ไว้เพื่อนำมา “หว่าน” เมล็ดข้าวเปลือกให้ทั่วท้องนา การบำรุงรักษาไม่ยุ่งยากทั้งระยะไว้ประมาณ 1 เดือนหลังจากการหว่านให้น้ำปุ๋ยคอกหรือถ้าใครจะใช้ปุ๋ยเคมีสูตร 16-8-8 เพื่อบำรุงต้นข้าวด้วยได้ จากนั้นรอให้ต้นข้าวแก่ออกรวงช่วงเดือนเมษายน-พฤษภาคม สามารถเก็บเกี่ยวข้าวนาทามได้แล้ว ซึ่งจะในช่วงก่อนหน้าที่จะฝนจะตกในช่วงเดือนมิถุนายน (เดือน 7 ทางจันทรคติ) แล้วน้ำจะเริ่มท่วมในช่วงเดือนสิงหาคม-พฤศจิกายน(เดือน 9-12 ทางจันทรคติ) และเมื่อถึงช่วงน้ำท่วมที่ทำกินของชาวบ้านแล้ว พวกเขาจะอาศัยเข้าไปค้าขายและรับจ้างหาเงินในตัวจังหวัดหรือเดินทางไปทำงานที่เมืองหลวงกรุงเทพฯ กันเป็นส่วนใหญ่”

และจากคำบอกเล่าของ พ่อเคน บุญคำ ชาวบ้านโนนคำซึ่งเป็นอีกผู้หนึ่งที่เคยบุกเบิกป่าทามเพื่อปรับเป็นพื้นที่ทำกินตามแนวคิดของชาวบ้านมาแล้ว

“ช่วงเวลาที่มีการบุกเบิกพื้นที่ป่าบุ่งป่าทามเพื่อปลูกพืชสวนพืชไร่และเพิ่มพื้นที่การทำนาทามมากที่สุด จะอยู่ในช่วงปี พ.ศ.2520–2525 การบุกเบิกป่าในครั้งนั้นรุนแรงจริงๆ จากพื้นที่ป่าทามที่เคยรกทึบกลับกลายเป็นพื้นที่ทำกินของผู้คนไปทั่วอาณาบริเวณที่พอจะแผ้วถางได้ ชาวบ้านต้องรอช่วงเวลาน้ำลดในช่วงหลังปีใหม่ซึ่งเป็นช่วงเข้าหน้าแล้ง เพื่อที่จะตัดไม้ในป่าทามซึ่งได้ประโยชน์อีกทางหนึ่งคือ ไม้เหล่านั้นสามารถนำไปใช้เป็นเชื้อเพลิงในการหุงหาอาหารและขายได้ราคาดีถุงละเกือบ 200 บาทซึ่งเป็นราคาที่ดี ยกตัวอย่างไม้ชนิดดีที่มีคุณภาพในการเผาถ่านทำให้เกิดไฟแรงกล้า จะมี ต้นहुลิง ต้นเปื่อย ฝายน้ำ เป็นต้น โดยชาวบ้านนิยมที่จะนำดินเหนียวคลุกเคลือบเผาขึ้นให้เข้ากันแล้วก่อเตาเผาทำเป็นรูปโดมที่โค้งมน และเหลือช่องไว้ทำเป็นปากปล่องพอที่จะสอดเรียงท่อนไม้ที่จะเผาได้ และเมื่อจะทำการเผาชาวบ้านจะใช้ดินเหนียวโบกปิดปากปล่องให้สนิทเพื่อจะทำให้อุณหภูมิความร้อนในเตาเผามีความร้อนอยู่อย่างสม่ำเสมอ ปล่อยทิ้งระยะไว้เพียง 1 – 2 วันจึงสามารถเปิดปล่องเพื่อเก็บไม้ถ่านมาเรียงเพื่อ “มอดถ่าน” คือรดน้ำเพื่อคลายอุณหภูมิความร้อนของท่อนไม้ถ่านแล้วนำไปใช้ประโยชน์ตามต้องการ

ขั้นตอนต่อไปจึงขุดหัวหรือขุดรากของต้นพืชออกแล้วโคกกลับปรับเป็นพื้นที่ทำกินต่อไป แต่ไม่ใช่เรื่องง่ายนักเพราะต้นไม้และเครื่องมือที่อยู่อย่างหนาแน่นนั่นเอง”

ลักษณะทั่วไปของการทำนาทามในเขตพื้นที่ป่าทามกุดปลาकुณ นิยมทำนาในพื้นที่ดอนซึ่งจะเริ่มทำนาในช่วงฤดูแล้ง ในพื้นที่นาทามบางครั้งชาวบ้านจะมีการปลูกพืชไร่พืชสวนสลับอยู่เสมอไม่มากนักน้อย เช่น การปลูกพริก ส่วนใหญ่เป็นพริกชี้ฟ้าและพริกจินดา เพราะได้ราคาดีบางปีได้กิโลกรัมละ 100 บาท แต่บางครั้งได้เพียงกิโลกรัมละไม่กี่สิบบาท เช่น ปลูกแตงร้าน ถั่วฝักยาว มะเขือพวง มะเขือเทศ เป็นต้น โดยการปลูกพืชผักเหล่านี้เมื่อถึงช่วงออกพรรษาในเดือนตุลาคมของทุกปี จะต้องทำการเตรียมดินใส่ปุ๋ยคอก ไถ พรวน และทำการปลูกที่ต้องใช้แรงงานมากพอสมควร สำหรับพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมจะนำมาปลูกหว่าน คือ ต้องเป็นพันธุ์ข้าวที่ทนแล้งได้ดี ไม่ต้องการน้ำมาก พันธุ์ข้าวที่นิยมปลูก ได้แก่

-ข้าวเหนียวพันธุ์อู๋เตี้ย ลำต้นสูงเพียง 70 เซนติเมตร ลักษณะใบหนา มีกอใหญ่ รวงข้าวใหญ่ เมล็ดเล็กเรียวยาวสีขาวสวย ก้นแหลม มีกลิ่นหอมและให้ผลผลิตดี นอกจากใช้รับประทานทั่วไปแล้วยังเหมาะที่จะทำสาโท ข้าวเม่า ข้าวต้มหม้อ และขนมชนิดต่างๆ

-ข้าวเจ้าพันธุ์อู๋เตี้ย ลักษณะทั่วไปเหมือนพันธุ์ข้าวเหนียวอู๋เตี้ย และหุงขึ้นหม้อแต่เมล็ดจะแข็งและมีราคาถูก นอกจากหุงรับประทานแล้วยังเหมาะที่จะทำขนมจีน เพราะจะทำให้เส้นขนมจีนมีความเหนียวร่อนรับประทาน

-ข้าวเหนียวพันธุ์หวิดหนี ที่ได้รับจากหน่วยงานทางราชการนำมาแจกโดยเกษตรอำเภอเสลภูมิ ลักษณะจะมีเมล็ดสั้นป้อม เปลือกสีขาวบางใส ลำต้นสูงประมาณ 80–100 เซนติเมตร กอใหญ่และแตกกอดี แต่วางข้าวเล็ก อายุสั้นเพียงประมาณ 2 เดือนครึ่งก็สามารถเก็บเกี่ยวได้แล้ว

นอกจากใช้น้ำรับประทานทั่วไปแล้วยังเหมาะที่จะทำสาโท ข้าวเม่า ข้าวต้มหม้อ และขนมชนิดต่างๆ ได้ดี

-ข้าวเจ้าพันธุ์หิวดิน เป็นพันธุ์ข้าวเหมาะที่จะปลูกในพื้นที่นาแขง กล่าวคือ เป็นพื้นที่การทำนาในบริเวณที่เป็นหนองน้ำ บึง กุด ร่องน้ำ หรือบริเวณน้ำขังที่มีน้ำแช่ขังอยู่ตลอดเวลาแต่น้ำไม่ลึกมากนัก สำหรับลักษณะของข้าวพันธุ์นี้จะคล้ายกับข้าวเหนียวหิวดิน แต่เวลาหุงข้าวเมล็ดจะค่อนข้างแข็งและหุงขึ้นหม้อ

-ข้าวเจ้าพันธุ์ กข.1 หรือที่บางคนเรียกว่า เป็นพันธุ์ข้าวเจ้าเทวดาเป็นพันธุ์ข้าวอีกชนิดหนึ่งที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่การทำนาทาม เพราะมีช่วงอายุสั้นเพียงประมาณ 2 เดือนก็สามารถเก็บเกี่ยวได้แล้ว และยังมีลักษณะลำต้นที่เตี้ยโดยสูงจากพื้นเพียงประมาณ 30-50 เซนติเมตร เมล็ดข้าวใหญ่ หุงขึ้นหม้อ และที่สำคัญคือจะมีใบแข็งและคลุมต้น คลุมรวงข้าวจึงทำให้ทนซึ่งเป็นศัตรูที่สำคัญของชาวนา เข้าจิกกินเมล็ดข้าวได้ลำบาก เป็นต้น

ภาพที่ 51 “ปลาริมยัง” ผลกระทบที่เกิดจากการใช้สารเคมีในกระบวนการเพาะปลูก

และเมื่อได้คัดเลือกเอาพันธุ์ข้าวตามที่แต่ละคนต้องการแล้วต่อไปจึงเริ่มเตรียมดิน และพื้นที่ทำนา โดยจะไถเตรียมพื้นที่ในช่วงเดือนมกราคม หลังจากนั้นจึงเริ่มหว่านพันธุ์ข้าวที่เตรียมไว้แล้ว (หมักแช่น้ำไว้ประมาณ 1-2 วัน) ให้ทั่วถึงทุกๆ ส่วนของพื้นที่ท้องนา ส่วนการดูแลไม่ยุ่งยากนักเพราะเมื่อน้ำแห้งก็ผันน้ำที่มีอยู่ทั่วทั้งเขตป่าทามเข้ามา และเพื่อความสะดวกและรวดเร็วอาจต้องใช้ปุ๋ยเคมีเข้าช่วยบ้างในบางครั้ง เมื่อหาปุ๋ยคอกขี้วัวขี้ควายไม่ค่อยได้นัก และจะเก็บเกี่ยวในช่วงปลายเดือนเมษายน-เดือนพฤษภาคม

และด้วยสภาพดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ ชาวนาทามจึงเป็นนาที่ “ทำน้อย ได้มาก” ซึ่งจะให้ผลผลิตสูงสุดคือประมาณ 40-50 ถังต่อไร่ ดีกว่าการทำนาทุ่งซึ่งให้ผลผลิตข้าวเพียงประมาณ 25 ถังต่อไร่ โดยเฉพาะการดูแลรักษาที่ง่ายมาก ขนาดที่ว่าสมัยก่อนชาวนาจะไม่ใช้ปุ๋ยหรือยาฆ่าแมลงแต่อย่างใด ด้วยเหตุเพราะนาทามอยู่ในระบบนิเวศที่มีความหลากหลายของพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์สูง จึงไม่ค่อยมีโรคและแมลงระบาดเพราะความสมดุลในธรรมชาตินั่นเอง

ตารางที่ 6 แสดงความหลากหลายของพันธุ์ข้าวนาทาม (น* ข้าวเหนียว จ** ข้าวเจ้า)

สภาพพื้นที่	ชนิดพันธุ์	ลักษณะของพันธุ์	การใช้ประโยชน์
พันธุ์ข้าวไร่ทาม	1.ข้าวดอกตั่ว(น)*	เปลือกเมล็ดสีแดงอมขาว เมล็ดสั้น ต้นสูง 150 ซม. ใบสีเขียว ใบใหญ่ผลิตรวงยาว ให้ผลผลิตดี	ข้าวเม่า สาโท ข้าวต้มห่อ และขนมชนิดต่าง ๆ
	2. ข้าวอีโป๊ะ (น)*	ปลูกโดยวิธีขุดหยอดสูงประมาณ 150 ซม.เมล็ดสั้นใหญ่ เปลือกเมล็ดสีขาวอดแดงใบสีเขียวเข้ม ใบใหญ่รวงยาว นึ่งสุกแล้วมีกลิ่นหอม ไม่ทนต่อแมลงแดงและตักแตน	ข้าวเม่า สาโท เนื่องจาก การเก็บเกี่ยวจะตรงกับช่วงงานบุญข้าวสารท จึงนิยมนำมาทำขนมกระยาสารทเพื่อไปทำบุญที่วัด
	3.อีแดง (น)*	ลักษณะอย่างอื่นคล้ายกับดอกตั่วต่างกันเพียงเปลือกเมล็ดที่เป็นสีแดงล้วน	ข้าวเม่า สาโท ข้าวต้มห่อ และขนมชนิดต่าง ๆ
	4.ข้าวอีก่อ (จ)**	ลักษณะอย่างอื่นคล้ายกับดอกตั่วต่างกันเพียงเปลือกสีขาวเมล็ดข้าวสารสีแดงหุงสุกแล้วค่อนข้างแข็ง แต่ขึ้นหม้อและกินอร่อย	
พันธุ์ข้าวนาหนองหรือนาปี	5.ข้าวคอขาว (น)	เมล็ดข้าวใหญ่ เปลือกสีขาว รวงใหญ่ น้ำหนักดี ต้นสูงประมาณ 120 ซม.	ข้าวเม่า สาโท ข้าวต้มห่อ และขนม ชนิดต่าง ๆ
	6.ข้าวคอสาว (น)	ข้าวชนิดนี้มี ลักษณะพันธุ์คล้ายกับข้าวดอกขาว ต่างกันที่ข้าวคอสาวจะมีเมล็ดใหญ่กว่า และมีความสูง 150 ซม.	ข้าวเม่า สาโท ข้าวต้มห่อ และขนมชนิดต่าง ๆ
	7.ข้าวน้ำผึ้ง (น)	เปลือกสีชมพูแก่ เมล็ดสีขาวใหญ่สูง 150 ซม. เมล็ดป้อม ผลผลิตดี	ข้าวเม่า สาโท ข้าวต้มห่อ และขนมชนิดต่าง ๆ
	8.ข้าวผัวเมีย (น)	มีเมล็ดอ้วนสีเหลืองอ่อนปนชมพูแก่ ลักษณะทั่วไปคล้ายข้าวพันธุ์น้ำผึ้ง สูง 150 ซม.	ข้าวเม่า สาโท ข้าวต้มห่อ และขนมชนิดต่าง ๆ
	9.ข้าวดอกไม้ (น)	รวงโต เมล็ดขาว สูง 150 ซม.เมล็ดผอมเรียวย มีความเหนียว กันเมล็ดแหลม และมีหางทำให้นวดยาก หุงแล้วมีกลิ่นหอม ผลผลิตดี	ข้าวเม่า สาโท ข้าวต้มห่อ และขนมชนิดต่าง ๆ
	10.ข้าวหวิดหน้ (น)	เมล็ดเล็กสั้นป้อม เปลือก สีขาว บางใสจนมองเห็นเมล็ดข้าวสารสีแดงข้างใน ต้นสูงประมาณ 80 – 100 ซม. กอใหญ่แตกกอดีรวงเล็ก อายุสั้น 2 เดือนครึ่งหรือ 75 วัน	ข้าวเม่า สาโท ข้าวต้มห่อ และขนมชนิดต่าง ๆ

ตารางที่ 6 แสดงความหลากหลายของพันธุ์ข้าวนาทาม (น* ข้าวเหนียว จ** ข้าวเจ้า) (ต่อ)

สภาพพื้นที่	ชนิดพันธุ์	ลักษณะของพันธุ์	การใช้ประโยชน์
พันธุ์ข้าว นาแซง	11.ข้าวหวัดหนึ่ (จ)	ลักษณะทุกอย่างคล้ายกับข้าวเหนียว หวัดหนึ่ชั้นหม้อ	
	12.ข้าวสวง (จ)	อายุ 90 – 100 วัน ต้นสูงมาก ประมาณ 180 ซม. เปลือกสีขาว เมล็ด ใหญ่ยาว รวงใหญ่ แดงกอดีรสชาตินุ่ม หอม หุงชั้นหม้อ	
	13.ข้าวอีเตี้ย (น)	ลำต้นสูงเพียง 70 ซม. ใบหนา กอใหญ่ รวงใหญ่ เปลือกมีสีเหลืองอ่อน เมล็ด เล็กเรียวยาว สีขาว ก้นแหลม มีกลิ่น หอมเล็กน้อย ผลผลิตดี	สาโท ข้าวเม่า ข้าว ต้มห่อและขนมชนิด ต่าง ๆ
	14.ข้าวอีเตี้ย (จ)	ลักษณะเหมือนพันธุ์ ข้าวเหนียว อีเตี้ย หุงชั้นหม้อ และราคาถูก	เหมาะกับการทำขนมจีน เพราะเส้นจะเหนียวอร่อย

พันธุ์ข้าวที่ปลูกในพื้นที่นาทาม จะต้องมีลักษณะพิเศษตามสภาพพื้นที่ของนาทามเพราะเป็นพื้นที่ที่มีน้ำท่วมในช่วงฤดูฝนน้ำหลาก และนาทามค่อนข้างมีความเสี่ยงสูงต่อการถูกน้ำท่วมจากปริมาณน้ำและท่าเลทาม และถ้าน้ำท่วมจะเกิดความเสียหายเกือบทั้งหมด

เพราะฉะนั้นพันธุ์ข้าวที่นำมาปลูกจึงต้องออกรวง และให้ผลผลิตหรือเก็บเกี่ยวได้ก่อนที่น้ำจะท่วมพื้นที่นาทาม ในราวเดือนกันยายน-พฤศจิกายน ของทุกๆ ปี ดังนั้นข้าวนาทามต้องเป็นข้าวอายุสั้นประมาณ 3 เดือนหรือประมาณ 90 วัน เท่านั้น จึงจะดีและเข้ากับสภาพของการทำนาทามได้อย่างลงตัว นอกจากนี้ยังมีอีกหลายพันธุ์ที่ปลูกในพื้นที่นาทามอื่นๆ ได้ เช่น

จะเห็นว่าการทำนาทามหรือนาปีของชาวบ้าน ที่อาศัยรอบบริเวณของพื้นที่ป่าทามกุดปลาคุนค่อนข้างมีความเสี่ยงต่อการถูกน้ำท่วมในช่วงน้ำหลาก ซึ่งถ้าน้ำท่วมจะเสียหายจนหมดในบางปีต้องเกี่ยวข้าวหนีน้ำ บางครั้งต้องนั่งเรือเกี่ยวข้าว ข้าวจะเปียกฝน หลักเก็บเกี่ยวแล้วต้องนำมาตากแดดให้แห้ง แต่มีเหตุจูงใจที่ดีของการปลูกข้าวนาทาม คือ ข้าวนาทามเป็นข้าวที่ปลูกเพื่อใช้บริโภค ภายหลังที่กินข้าวนาปีหมดแล้วยังคงมีข้าวนาทามเพื่อใช้บริโภคต่ออย่างพอเพียงตลอดปี และนอกจากนี้ยังจะได้ใช้ข้าวนาทามนี้เมื่อเข้าถึงช่วงทำบุญข้าวใหม่ในช่วงเทศกาลออกพรรษาอีกด้วย

ปลาซั่มและการตลาดแบบชาวบ้าน ๆ

“ตลอดทั้งปีจะปรากฏมีพ่อค้าแม่ค้าเดินทางมารับซื้อปลาถึงบ้าน ตั้งแต่ในอดีตจนปัจจุบันยังมีการซื้อขายปลาแทบทุกวันอยู่แล้ว”

หนึ่งในคำบอกเล่าของชาวบ้านผู้อาศัยหาปลาในพื้นที่ป่าทามที่ท้ายหมู่บ้านโนนคำ

...ในทุกๆ เช้ายังถ้าเป็นช่วงน้ำหลากการค้าขายปลายังคึกคักมากขึ้นเท่านั้น เนื่องจากทรัพยากรทางน้ำจำพวกสัตว์น้ำนานาชนิดที่มีอยู่มากตามป่าบึงป่าทาม และชาวบ้านสามารถที่จะเข้าใช้ประโยชน์จากความอุดมสมบูรณ์ดังกล่าว ได้อย่างเต็มที่เกือบทุกฤดูกาล โดยส่วนใหญ่แล้วจุดประสงค์ของคนที่มาปลานั้น คือการนำปลาที่หามาได้มาประกอบอาหารกินในครอบครัวหรือให้แก่ญาติมิตรได้ทำกินเสียก่อน และเมื่อในวันนั้นๆ ได้ปลาเป็นจำนวนมากเหลือพอกินแล้วจึงจะนำมาถนอมอาหารและแปรรูปเป็นปลาร้าบ้าง ดากแห้งเป็นปลาแดดเดียว นำไปย่างแล้วดากแห้งหมักน้ำปลาเพื่อหนึ่งกินกับผักในวันต่อๆ ไปได้

ครั้งนั้นมีมากไปกว่าความพอเพียงต่อการใช้ประกอบอาหารในครัวเรือนแล้ว จึงจะนำออกเดินขายในชุมชนของตน ซึ่งในวันนั้นๆ อาจจะมีกลุ่มพ่อค้าแม่ค้าจากบ้านห้วยคู บ้านท่าแห่ หรือมาจากอำเภอเสลภูมิก็มี โดยจุดที่เป็นแหล่งนัดหมายแบบไม่เป็นทางการสำหรับการซื้อขายปลาของชุมชนคือ บริเวณสี่แยกหน้าสหกรณ์หมู่บ้านซึ่งจะคราคร่ำไปด้วยการซื้อขายปลาและสัตว์น้ำอื่นๆ อย่างมากมาย

พ่อเคน บุญคำ และพ่ออ่าง สารศิริ กลุ่มหาปลาขาย เล่าให้ฟังถึงกิจกรรมการค้าขายปลาของที่ชุมชนแห่งนี้ชื่อว่า “ปลาส่วนใหญ่ที่กลุ่มพ่อค้าแม่ค้าต้องการซื้อแล้วนำไปขายต่อและเข้ามารับซื้อเพื่อนำไปทำปลาต้มขาย คือ ปลาจำพวกปลาดูปลาขาว ปลาสร้อย ปลากุ่ม ปลาขาวอีไท เป็นต้น

โดยเขาจะมารับซื้อปลาสดในราคากิโลกรัมละ 20 บาท ถ้าเขานำไปขายต่อที่ตลาดเช้าในอำเภอเสลภูมิจะขายปลาเหล่านี้เป็น 23-25 บาทต่อกิโลกรัมทีเดียว และถ้าเป็นปลาแห้งที่ชาวบ้านนำปลามีเกล็ดชนิดต่างๆ มาดากแห้ง จะรับซื้อในราคากิโลกรัมละ 15-20 บาท แต่ถ้าเป็นกลุ่มปลาไม่มีเกล็ดดากแห้ง จำพวกปลากด ปลาควาย ปลานาง ปลาปิ้ง ปลาตุ๊ก ฯลฯ จะได้ราคาสูงถึง 50-80 บาทต่อกิโลกรัมทีเดียว

ส่วนกลุ่มที่รับซื้อเพื่อนำไปทำปลาต้ม จะซื้อในราคาเดียวกัน แต่มักจะกำหนดว่าขนาดของปลาที่เขาต้องการนั้นต้องไม่ใหญ่มากเกินไป เขาขนาดที่ติดตา (มอง) 3.5 เซนติเมตร หรือขนาดประมาณ 20-25 ตัวต่อกิโลกรัม ซึ่งเป็นขนาดที่พอเหมาะในการนำไปทำเป็นปลาต้ม เพราะทำได้ง่ายและทำได้ปริมาณที่เยอะกว่า นำไปขายได้ง่ายกว่าและตลาดปลาต้มต้องการด้วย ซึ่งโดยรวมแล้ววันหนึ่งๆ ในช่วงน้ำหลากจะมีการซื้อขายหลายร้อยกิโลกรัม และมีเงินหมุนเวียนจากการซื้อขายในจุดนี้กว่า หลายหมื่นบาททีเดียว”

พ่อๆ นักประมงมืออาชีพทั้งสอง เล่าให้ฟังอีกว่า...

“กลุ่มพ่อค้าแม่ค้าเขามีวิธีการทำปลาต้มคือ เมื่อได้ปลาที่ต้องการแล้วจะนำไปขอดเกล็ด ผ่าท้องล้างไส้เอาเครื่องในปลาออกทั้งหมด ล้างน้ำให้สะอาดแล้วนำไปแช่ในน้ำขาวหมา (น้ำขาวข้าว) ประมาณครึ่งวันเพื่อให้ตัวปลาสดแข็งได้ลักษณะที่ต้องการ จากนั้นนำปลาที่ผ่านการแช่น้ำขาวหมาแล้วนำไปคั้นคลุกให้เข้ากันกับกระเทียมกลีบที่โขลก (ไม่ละเอียด กระเทียมจะช่วยดับคาวปลา ทำให้หอมกลิ่นกระเทียม) ไว้แล้ว และนำข้าวหนึ่งมาคั้นรวมกันด้วย โดยข้าวหนึ่งจะมีคุณสมบัติในการหมักช่วยทำให้ปลาเป็นปลาต้มได้

หลังจากนั้นนำปลาที่ผ่านขั้นตอนทั้งหมด ไปแช่กับน้ำข้าวหมาในขั้นตอนแรกไป
แช่รวมเก็บไว้ในภาชนะที่ปิดฝาปิดมิดชิด หรือไหหรือโถงที่ปิดมิดชิดเช่นกัน ระยะเพียง
ประมาณ 1 สัปดาห์จึงนำออกมากินหรือขายได้ ราคาซื้อขายปลาสดในท้องตลาดจะอยู่ที่
ราคากิโลกรัมละ 40 – 50 บาทหรืออาจแบ่งขายเป็นถุงละ 5 – 10 บาทได้เช่นกัน"

นอกจากนี้ชาวบ้านยังสามารถใช้ภูมิปัญญาที่สั่งสมถ่ายทอดจากคนโบราณเพื่อแปรรูปปลา
ที่มีอยู่มากมายเพื่อเก็บไว้กินยามขาดแคลนหรือใช้ประกอบอาหารอื่นๆ ของชาวบ้านที่สำคัญคือ
การทำปลาร้าเพื่อเก็บไว้กินและถ้ามีมากจะนำขายต่อ ซึ่งชาวบ้านมีขั้นตอนคือ

นำปลาที่หาได้ทั้งหมดเช่น ปลาช่อน ปลาดุก ปลาสวาย ปลาเทโพ ปลากระเจ็ด
ปลาดอง ปลากระแยง ปลาตาบของ ฯลฯ มาทำสะอาดขูดเกล็ดสำหรับปลาที่มีเกล็ด จากนั้น
จะแผ่ใส่ (ผ้าทอ) เอาอวัยวะภายในและขี้น้ำปลาออกล้างท้องปลาให้สะอาด เพื่อนำไปสู่ขั้นตอน
ต่อไปคือ การนำปลาที่ผ่านขั้นตอนข้างต้นไปคลุกหมักแช่เกลือ โดยปลา 1 กิโลกรัมใช้เกลือ
ประมาณ ครึ่งถ้วยแกง ซึ่งการหมักเกลือจะช่วยทำให้ปลาที่ได้ตัวแข็ง(หลังจากหมักขั้นสุดท้ายแล้ว
ตัวปลาจะอ่อนนิ่มลงเอง) ทิ้งไว้ประมาณ 4-5 วัน สังเกตผิวของปลาจะมีเม็ดเกลือขึ้นจนขาว

จากนั้นให้นำปลาทั้งหมด (นอกเหนือจากปลาช่อนและปลาดุก จะทำเป็นปลาร้าชนิดเดียว
โดดๆ จะไม่นำไปหมักรวมกับปลาชนิดอื่นๆ) ไปคลุกคั้นรวมกับรำอ่อนที่คั่วจนเหลืองหอมอีกครั้ง
ถ้วยแกง คลุกให้เข้ากันทั่วถึงแล้วนำลงไห จะใส่ปลาร้ารวมน้ำปลาร้าได้หนักประมาณ 40-50
กิโลกรัม/1 ไห ปิดปากไหให้สนิทหลังจากนั้นทิ้งไว้ประมาณ 6 เดือนเป็นอย่างน้อยจึงจะได้และนำ
ปลาร้าที่มีคุณภาพดีดังกล่าวออกมากินหรือขายได้

ซึ่งในช่วงระยะของการหมักนี้หากพบว่าปลาร้าไหนๆ มีกลิ่นที่เหม็นมากเกินไป หรือมี
หนอนโย (หนอนจากแมลงวัน) อยู่จำนวนมาก ชาวบ้านจะนำลูกหรือเปลือกสับปะรดสับเป็นชั้น 4
- 5 ชั้นไปแช่ลงในไห ซึ่งนอกจากจะช่วยทำให้กลิ่นของปลาร้าหอมขึ้น ตัวหนอนโยลดลงแล้ว ยัง
ช่วยทำให้เนื้อของปลาร้ามีความแดงสดนิ่มนวลรับประทานยิ่งนัก และชาวบ้านบางคนมีเคล็ดลับ
ช่วยทำให้ปลาร้ามีเนื้อแดงนุ่มหอมน่ากินมากขึ้นอีก คือการนำไผ่ผิงในดินให้เหลืองเพียงปากไห
โผล่เหนือดิน ซึ่งวิธีการนี้จะทำให้ปลาร้าที่อยู่ในไหมีอุณหภูมิเย็นตลอดของช่วงการหมัก จะได้
ปลาร้าที่มีคุณภาพตามต้องการ

โดยราคาซื้อขายปลาร้าและพ่อค้าแม่ค้าจากเสลภูมิที่เข้ามารับซื้อจะอยู่ที่ ไหละ 200-250
บาท ซึ่งถ้าปีไหนฝนดี ปลาจะมีมาก ดังนั้นชาวบ้านอาจหมักปลาลงไหได้เดือนละ 10 ไหล่ก็มี และ
เมื่อนับรวมกับรายได้จากการขายปลาในรูปแบบอื่นๆ แล้วจึงถือว่าเป็นราคาที่พอทำให้ชาวบ้าน
สามารถนำรายได้ไปจุนเจือครอบครัวได้ดีทีเดียว"

พ่อเคน บุญคำ และพ่ออ่าง สารศิริ เล่าจบก่อนที่จะขอตัวไปนั่งเรียวยามดางในช่วงเช้า
ดังเช่นทุกวันที่เคยทำมา...

วัวควาย : วิถีชาวบ้าน...วิถีของชุมชน

ป่าทามมีลักษณะภูมิประเทศและพืชพรรณธรรมชาติที่เอื้อต่อการเลี้ยงสัตว์ คือ วัวควายเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากมีพืชที่เป็นทั้งที่ราบ ที่เนิน ที่ลุ่มและมีน้ำแช่ขังตลอดปีทั้งหนองกุ๊ด ฮ่อง เป็นต้น และความแตกต่างของพื้นที่ดังกล่าวจึงทำให้มีพืชพันธุ์ตามธรรมชาติที่เอื้อต่อการเลี้ยงวัวควาย ได้อย่างหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นหญ้าและพืชพันธุ์ไม้ขนานชนิด ล้วนเป็นอาหารของวัวควายทั้งนั้น และนอกจากนี้ยังมีแหล่งน้ำมากมายสำหรับให้ควายได้นอนแช่หรือดื่มกิน ดังนั้นป่าทามอันกว้างใหญ่จึงถูกใช้เป็นที่เลเลี้ยงสัตว์ของชาวบ้านในเขตชุมชนลุ่มน้ำยังและพื้นที่ทามกุ๊ดปลาคุณมานับแต่ในอดีตเป็นต้นมา

การนำวัวควายไปเลี้ยงในพื้นที่ทาม ในช่วงเช้าของทุกวันประมาณ 7 โมงเช้า-6 โมงเย็น ผู้เลี้ยงมักจะไล่ต้อนวัวควายไปพร้อมๆ กันเป็นฝูงใหญ่ เพื่อความปลอดภัยจากการพลัดหลงกัน โดยจะนำหูกหาอาหารข้าวปลาไปกินกันระหว่างเฝ้าเลี้ยงด้วย ตกเย็นจึงต้อนเข้าคอกต่อไป

แม่บุญมี จันทบุตรและแม่ไพรวลัย สาโรวรณ สมาชิกกลุ่มเลี้ยงวัว – ควายแห่งบ้านน้ำจั้นใหญ่ เล่าถึงเรื่องราววิถีชีวิตของตนให้ฟังว่า

“การที่ชาวบ้านเลี้ยงสัตว์เลี้ยงเหล่านี้ไว้ ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อนำไปจำหน่ายเป็นรายได้แก่ครัวเรือน เมื่อมีความจำเป็น เปรียบเสมือนแหล่งเงินออมของครอบครัว เมื่อมีความจำเป็น เปรียบเสมือนแหล่งเงินออมของครอบครัวในระยะยาว หลักทรัพย์ค่าประกันในการกู้ยืมเงินสำหรับการประกอบอาชีพ และการใช้จ่ายภายในครัวเรือนในยามจำเป็น เช่น เจ็บป่วย บวช แต่งงาน หรือแม่แต่งงานศพ เป็นต้น”

มูลเหตุการเลี้ยงวัวควายของชาวบ้าน

จากการศึกษาครัวเรือนเกษตรกรที่ประกอบอาชีพเลี้ยงวัวควายในพื้นที่ พบว่ามีทั้งปัจจัยภายในครัวเรือนและชุมชน ได้แก่ แรงงานในครัวเรือนและสถานที่ทำเลเลี้ยงสัตว์ และปัจจัยภายนอกที่อยู่นอกเหนือการควบคุมของเกษตรกร ได้แก่ นโยบายการสร้างฝายและอ่างกักเก็บน้ำ และปัญหาน้ำท่วมมีผลกระทบต่อพื้นที่ทำเลเลี้ยงสัตว์ของชุมชน กลไกตลาดและราคาซื้อขายวัวควาย ล้วนแล้วแต่มีผลต่อการเลี้ยงวัวควายของเกษตรกรในพื้นที่ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ปัจจัยที่มีผลต่อซื้อ - ขายวัวควาย

1) ปัจจัยด้านราคาจะมีผลต่อเกษตรกรในการซื้อขายวัวควาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หากในช่วงใดราคาซื้อขายในตลาดสูงขึ้น เกษตรกรจะมีแนวโน้มที่จะขายสัตว์เลี้ยงออกสู่ตลาดมากขึ้น ทั้งนี้ด้วยสามารถนำสัตว์เลี้ยงเหล่านี้แลกเปลี่ยนเป็นเงินสด สำหรับการใช้จ่ายของครัวเรือนได้ รวมทั้งหากในช่วงใดราคาซื้อตกต่ำเกษตรกรสามารถซื้อวัวควายเข้ามาสำหรับเลี้ยงหรือชะลอการจำหน่ายออกไปก่อนเพื่อรอให้ราคาดีขึ้นจึงนำออกขายก็ได้

2) ปัจจัยด้านพื้นที่ทำเลเลี้ยงสัตว์ หากมีพื้นที่ทำเลเพียงพอเกษตรกรจะหาซื้อวัวควายเลี้ยงเป็นอาชีพเสริม และกระจายออกไปหากไม่มีพื้นที่ทำเลสำหรับเลี้ยงสัตว์ได้ เช่น ปัญหาและผลกระทบจากการฝายกั้นน้ำและอ่างเก็บน้ำกุ๊ดปลาคุณ ที่ทำให้น้ำท่วมพื้นที่ทำเลเลี้ยงสัตว์บางส่วน เกษตรกรจำเป็นต้องขายวัวควายออกสู่ตลาดเป็นจำนวนมากแม้ว่าราคาจะไม่ดี

เพราะหากเก็บไว้สัตว์เสี่ยงอาจขาดอาหารและตายได้ในที่สุด แต่ชาวบ้านหลายคนจะมีทางเลือกของการนำวัวควายไปเลี้ยงในส่วนที่ไม่มีปัญหาดังกล่าวได้ เพราะพื้นที่ตามส่วนอื่นๆ ที่ไม่ได้ถูกน้ำท่วมขังนั้นยังมีอีกกว้างใหญ่ทีเดียว

3) ปัจจัยด้านแรงงานภายในครัวเรือน จะมีผลต่อการซื้อขายด้วยเช่นเดียวกัน เพราะการดูแลสัตว์เลี้ยงต้องอาศัยแรงงานจากสมาชิกในครัวเรือนเป็นหลัก

4) เทคโนโลยีและเครื่องจักรกล โดยเฉพาะในอดีตเกษตรกรหันมาใช้รถไถนาแบบเดินตามเข้ามาทดแทนแรงงานสัตว์ (ควาย) ในการทำนามากขึ้น แต่ปัจจุบันชาวบ้านเริ่มทราบถึงประโยชน์และความจำเป็นของการเลี้ยงควายไว้ เพราะเลี้ยงแล้วเป็นเงินเป็นทองไม่ต้องซ่อม ไม่ต้องเติมน้ำมันเหมือนควายเหล็ก (รถไถเดินตาม) อีกด้วย

2. ปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจเลี้ยงวัวควาย พบว่ามีทั้งปัจจัย ได้แก่

1) ปัจจัยด้านราคาซื้อขาย หากราคาสูงก็เป็นเหตุจูงใจให้เกษตรกรสนใจเลี้ยงวัวควายขายเป็นรายได้เสริมแก่ครอบครัว

2) ปัจจัยด้านความต้องการใช้ปุ๋ยในไร่นา แม้ว่าในปัจจุบันเกษตรกรส่วนใหญ่หันมานิยมใช้ปุ๋ยเคมีมากกว่ามูลสัตว์ก็ตามแต่เกษตรกรยังคงใช้มูลสัตว์ในไร่นา เพื่อลดต้นทุนการผลิตและเพื่อปรับปรุงดิน

ตารางที่ 7 แสดงการเลี้ยงวัว-ควายในรอบฤดูกาลผลิตพื้นที่ตามฤดูกาล

เดือน	สภาพพื้นที่เลี้ยงสัตว์	อาหาร	ลักษณะการเลี้ยง
ต.ค.- มี.ค.	หลักเก็บเกี่ยวข้าวนาทาม บางพื้นที่ปลูกผักสวนครัว	ช่วงหน้าหนาววัวควาย จะกินยอดและใบไม้จน เริ่มเข้าหน้าร้อนจะกิน หญ้าในทาม	เกษตรกรจะไล่ต้อนวัวควายปล่อยตาม ทุ่งกว้าง คอยเฝ้าระวังการเลี้ยง มีการ จับกลุ่มในหมู่บ้าน 5-6 คอกเลี้ยง รวมกันและจัดเวรเปลี่ยนกันมาเลี้ยง และวัน
เม.ย.- พ.ค.	หลังสงกรานต์ เริ่มลงมือทำ นาทามและเตรียมพื้นที่ตก กล้าดำนาต่อไป	หญ้าที่ขึ้นอยู่ในป่าทาม	ต้อนวัวควายมาเลี้ยง บริเวณนาทุ่งใน ที่ดอน ส่วนเกษตรกรบางส่วนยังเลี้ยง ที่ป่าทามเพราะมีพื้นที่กว้างขวาง สามารถเลี้ยงได้
มิ.ย.- ก.ย.	ช่วงหน้าฝน นาทามข้าว กำลังออกรวงส่วนนาทุ่ง กำลังเตรียมพื้นที่ทำนา	เกษตรกรจะเกี่ยวหญ้า หรือฟางข้าวมาให้	วัว-ควายจะนำมาเลี้ยงในคอกที่บ้าน โดยผูกขังไว้แล้วหาอาหารมาให้กิน

ชุมชนที่อาศัยอยู่ใกล้บริเวณป่าทาม ถือว่าเป็นเกษตรกรที่มีต้นทุนพื้นที่ในการผลิตมากกว่าที่อื่น เพราะมีพื้นที่ทำมาหากินถึง 2 แหล่งคือ บริเวณป่าทามและบริเวณป่าโคก (นาทุ่งหรือนาดอน) การเลี้ยงวัวควายก็เช่นเดียวกัน ชาวบ้านจะมีที่ทำเลเลี้ยงถึง 2 แหล่งโดยจะเลี้ยงสลับกันระหว่างป่าทามกับนาทุ่งตามช่วงเวลาที่ได้แสดงไว้ในตารางที่ตามข้างต้น แต่สำหรับพื้นที่ทำเลการเลี้ยงที่สำคัญอยู่ในเขตป่าทามนั้นเพราะมีอาหารอุดมสมบูรณ์มากกว่า

การนำวัวควายไปเลี้ยงในทางมี 2 แบบเข้าไปเย็นกลับจากพื้นที่ป่าทาม ซึ่งแบบเข้าไปเย็นกลับมีสองลักษณะคือ

- เป็นการต้อนวัวควายไปผูกล่ามไว้แล้วปล่อยให้หากินในป่าทาม แล้วต้อนไล่กลับในตอนเย็น ซึ่งจะมีลักษณะเป็นที่สูงหรือโนนการที่จะให้วัวควายรู้จักที่พักของตัวเองและกลับมานอนหลังการไปหากินในช่วงกลางวัน โดยการผูกเชือกล่ามวัวควายจำฝูงไว้ เมื่อจำฝูงไม่ไปไหน วัวควายตัวอื่นๆ จะไม่ไปไหนเช่นกัน ซึ่งจะใช้เวลาประมาณ 1 สัปดาห์ เป็นการเลี้ยงที่เรียกว่า "ปล่อยให้เทวดาเลี้ยงให้" เมื่อฤดูน้ำหลากวัวควายจะถูกวัวควายจะถูกนำมาเลี้ยงในบ้านหรือนาทุ่ง

- แบบเลี้ยงโดยตามไปเฝ้าฝูงวัวควายตลอดทั้งวัน โดยไม่ต้องล่ามแต่คอยเฝ้าระวังไม่ให้ทำลายพืชผลที่ปลูกไว้ แต่เลี้ยงแบบปล่อยให้วัวควายนอนที่ป่าทาม บนพื้นที่ที่ผู้เลี้ยงเลือก

แม่บุญมี จันทบุตรและแม่ไพรวลัย สาโรวัดน์ เล่าให้ฟังอีกว่า "โดยในพื้นที่ทามอันอุดมสมบูรณ์ พืชพรรณธรรมชาติที่สามารถเป็นอาหารของวัวควายได้นั้นมีอย่างมากมาย ซึ่งสัตว์เลี้ยงสามารถเลือกกินหญ้าได้อย่างไม่ต้องกังวลว่าจะหมดเลย หญ้าหรือใบไม้ที่กินบางส่วนเป็นอาหารและสมุนไพร ซึ่งจะมีทั้งที่เป็นหญ้าและใบไม้ที่เป็นยออดอ่อน ดังรายชื่อพืชอาหารวัวควายต่อไปนี้คือ

ประเภทหญ้า ได้แก่ หญ้ากับแก๊ หญ้าแห้วหมู หญ้าโขม่ง หญ้าผือ หญ้าปากควาย หญ้าหวาย หญ้าปล้อง หญ้าแฝก หญ้าหมาเต่า หญ้าขน หญ้าคมปาว หญ้ากก หญ้าหางกา หญ้าหัวขอด เป็นต้น

ประเภทเถาวัลย์และใบไม้ ได้แก่ เครือตาปลา เครือพุทไฟ เครือหางหนู เครือลิ้นแฮด เครือยาง หูลิง (ใบอ่อน) ประดู่ (ใบอ่อน) ลำเภา ข่อย หว่า กล้วยน้อย กระโดน แสง ข้าวจีเม่า หูช้าง อ้อ แคม ผักตบชวา แว่น กระจับผีพัน บัว ดอกอี่ (ใบอ่อน) เป็นน้ำ สมกุ่ม หนามบ่อ อ้อยช้าง หนามน้อย ลำแขง (ยออดอ่อน) ดดหมาผักดุก หญ้านาง ไล่เอียน พิงพวย (ลูก) มั่ง (ใบอ่อน) โมงนม ราชสิงห์จอกแหน ไล่ไก่ ก้างปลา แก่นขม เม่า สามพันตา (ยออดอ่อน) ก้านเหลือง พอก เหน้า หว่าขี้มด (ใบอ่อน) โหบเฮบ อ้อยหมู กกโน เปื่อยน้ำ เปื่อยโคก (ต้นเล็ก) ใผ่ป่า กระโดน คัดเค้า นำอีปู มะดัน เป็นต้น

ดังนั้นพื้นที่ในอาณาบริเวณของป่าทาม จึงเปรียบเสมือนเป็นโรงอาหารแบบเลือกกินเองได้ตามสะดวกของฝูงวัว ควาย ที่ชาวบ้านรอบๆ ป่าทามกุดปลาคุณต้อนมาเลี้ยงกว่า 100 ตัว ได้อย่างสบายเพราะถึงอย่างไรหญ้าและอาหารของวัว ควาย ในพื้นที่ป่าทามที่ไม่มีวันหมดนั่นเอง"

วิวัฒนาการนายฮ้อย และการซื้อขายวัวควายพื้นที่ทาม

จากการพูดคุยและฟังเรื่องราวที่เกี่ยวกับการเลี้ยงวัวควายในอดีตจาก ตาเคน สารศิริ หนึ่งในจำนวนผู้เฒ่าผู้แก่ไม่กี่คนที่อายุเกือบศตวรรษและเป็นหนึ่งในลูกหลานของกลุ่มผู้อพยพมาตั้งบ้าน ถึงแม้ว่าท่านจะไม่เคยผ่านการเป็นนายฮ้อยมาก่อน แต่พอทราบเรื่องราวในอดีตได้เป็นอย่างดี พบว่าพัฒนาการของการซื้อขายวัวควายในชุมชนที่อาศัยอยู่โดยรอบๆ พื้นที่ทามกุดปลาคุณ มีดังนี้ คือ

ช่วงประมาณปี พ.ศ. 2505-2525

ในสมัยก่อนผู้ที่มีบทบาทหน้าที่ค้าขายวัวควาย เรียกว่า “นายฮ้อย” ซึ่งผู้ที่จะเป็นนายฮ้อย ต้องเป็นบุคคลที่มีคุณลักษณะคือ มีบารมีคนเกรงกลัว มีคาถาอาคม มีฐานะทางเศรษฐกิจดี และคนให้ความเชื่อถือ ทั้งนี้เนื่องจากระบบการซื้อขายวัวควายในอดีตมีรูปแบบเหมือนการฝากขายเมื่อนายฮ้อยขายเสร็จแล้วจะนำเงินมาให้เจ้าของวัวควายตามราคาที่ตกลงกันไว้ ถ้าไรจากการขายจะตกเป็นของนายฮ้อย นอกจากนี้จะด้อนวัวควายไปขายต่างบ้าน ซึ่งในระหว่างทางอาจถูกโจรปล้นได้ เพราะฉะนั้นนายฮ้อยจะเป็นผู้คุ้มครองคณะที่ไปด้วยกันและบทบาทหน้าที่ของนายฮ้อยอีกอย่างหนึ่งคือ การติดต่อประสานงานกับหน่วยงานราชการของอำเภอหรือจังหวัด เพื่อขอใบอนุญาตประกอบการค้าขายวัวควาย และติดต่อสัตวแพทย์เพื่อประทับตราผ่านการตรวจสอบและควบคุมโรคสัตว์ เป็นต้น

ภาพที่ 52 พื้นที่ทามเป็นทำเลที่เหมาะสมต่อการเลี้ยงวัว-ควายมากที่สุด

โดยการด้อนวัวควายไปขายแต่ละครั้ง นายฮ้อยมีสิทธิจะเอาวัวควายไปได้ไม่เกิน 20 ตัว ส่วนลูกที่มได้ไม่เกิน 14 ตัว/ 1 คน ซึ่งแต่ละคนมีอิสระในการขายวัวควายที่ด้อนมา เมื่อผู้ใดขายหมดก่อนจะรอพรรคพวกจนกว่าแต่ละคนในกลุ่มสามารถขายได้หมด จึงกลับมาพร้อมกันในระหว่างการเดินทางถูกโจรปล้นทรัพย์สินไม่ว่าจะเป็นวัวควายหรือเงิน สมาชิกในกลุ่มจะช่วยกันจ่ายเงินทดแทนส่วนที่หายไป ซึ่งถือว่าเป็นกฎเกณฑ์ของกลุ่มนายฮ้อยที่ไปขายวัวควายด้วยกัน

การด้อนวัวควายทางนายฮ้อยที่ด้อนสัตว์ไปขายทั้งในระยะใกล้ๆ ภายในภาคอีสาน เช่น ในแถบจังหวัดยโสธรและระยะทางไกลๆ ออกไป ได้แก่ อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นต้น ซึ่งในระหว่างการเดินทางไกลๆ นายฮ้อยจะหยุดพักหรือพอกันอยู่ในช่วงระหว่าง อำเภอ กบินทร์บุรีและอำเภอบักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา แต่ในช่วงขากลับจะอาศัยรถโดยสารกลับภูมิลำเนา ซึ่งฤดูกาลซื้อขายวัวควายจะเริ่มหลังจากการเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วคือตั้งแต่เดือน กุมภาพันธ์-มีนาคม เมื่อได้วัวควายและจะนำไปขายในช่วงเดือนเมษายนต่อไป และจะเดินทางกลับบ้านหลังขายหมดในเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน

สำหรับราคากลางซื้อขายกันในอดีตนั้น วัวและควายมีราคาตั้งแต่ตัวละ 100–300 บาท ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาด อายุ และความสวยงามของวัวควายด้วย ซึ่งนายฮ้อยที่นำไปขายจะบวกกำไรตัวละประมาณ 50–200 บาท และในปี พ.ศ. 2515–2516 ราคาของควายมีราคาประมาณตัวละ 1,400–1,700 บาท ซึ่งจะมีกำไรตัวละ 300–500 บาท ที่เดียว

ช่วงปี พ.ศ. 2525 – 2535

นางไพรวลัย สาริรัตน์ ลูกหลานของนายฮ้อยมา สาริรัตน์ เล่าเรื่องราวของบรรพบุรุษให้ฟังว่า “พ่อมาเริ่มการเป็นพ่อค้าวัวควายเนื่องจาก ต้องการเงินมาใช้จ่ายในครอบครัวเพราะสมัยก่อนการทำนาได้ไม่มาก ได้ข้าวน้อยขายไม่ได้ และวัวควายของบ้านเราในสมัยก่อนนั้นมีมากหลายร้อยตัวด้วย

การเป็นนายฮ้อยจะต้องจ่ายค่าธรรมเนียมในการประกอบการปีละ 500 บาท และจัดทำใบอนุญาตขนย้ายสัตว์จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับจังหวัด ซึ่งการซื้อขายวัวควายจะต้องมีการระดมทุนระหว่างสมาชิกภายในกลุ่ม และในช่วงดังกล่าวนี้เป็นการซื้อขายด้วยเงินสดได้แล้วจึงแบ่งปันผลกำไรแก่สมาชิกกลุ่มในภายหลัง

รูปแบบการซื้อขายวัวควายในช่วงนี้จะตระเวนหาตามหมู่บ้านต่างๆ ในเขตอำเภอเสลภูมิ โดยนายฮ้อยมาจะอาศัยนำควายขึ้นรถยนต์ไปขายที่ตลาดในอำเภอเสลภูมิ และอำเภอธวัชบุรี เป็นต้น ส่วนราคาซื้อขายควายในช่วงนี้ประมาณ ตัวละ 1,000–2,000 บาท ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาดและอายุของควายด้วย ซึ่งนายฮ้อยมาจะมีรายได้จากการนำควายไปขายครั้งละประมาณ 3,000–4,000 บาท เพราะฉะนั้นในแต่ละปีนายฮ้อยมาจะมีรายได้ประมาณ 16,000–20,000 บาท ดังนั้น เมื่อเลิกการจากอาชีพการเป็นนายฮ้อยแล้ว เงินทองที่ได้จึงนำไปซื้อที่ทำไร่ทำนาให้ลูกหลานได้จนปัจจุบัน

ช่วงปี พ.ศ. 2536 - ปัจจุบัน

การค้าขายวัวควายในปัจจุบันมีลักษณะแบบตัวใครตัวมันต่างคนต่างไป การนำวัวควายไปขายจะเดินทางโดยรถยนต์ สำหรับแหล่งซื้อขายวัวควายนั้นมีทั้งในเขตตำบลและจังหวัดใกล้เคียง นอกจากนี้ยังมีรูปแบบการซื้อขายแบบจับเสือมือเปล่า หรือการเป็นพ่อค้าคนกลาง คือการเดินทางไปซื้อขายวัวควายที่ตลาดนัดแล้วขายต่ออยู่นั่นเลย และการไปซื้อขายที่ตลาดนัดต้องทำกำไรอย่างน้อยตัวละ 400-500 บาท จึงจะคุ้มทุน เพราะต้องเสียค่าใช้จ่ายให้แก่เจ้าของตลาด เช่น ค่าจุ่ง ค่าน้ำ ค่าฟาง ตัวละ 30 บาทแล้ว นอกจากนี้ยังต้องจ่ายค่าขนส่ง ค่าน้ำมัน เชื้อเพลิงรถยนต์อีกด้วย

ในปัจจุบันเกษตรกรหลาย ๆ คนยังคงเลี้ยงวัวควายอยู่ ถึงแม้จะมีรถไถนาเดินตามแล้วก็ตาม เพราะการเลี้ยงวัวควายสามารถเป็นหลักประกันเมื่อยามขาดเงินทอง และขายมีรายได้ช่วยเหลือในยามขาดแคลนได้ หากมีวัวควายดีกว่ามีทรัพย์สินอื่นๆ เมื่อเปรียบเทียบการซื้อขายวัวควายในอดีตที่เป็นการต่อรองขายหรือซื้อขายกันตามคอก กับรูปแบบปัจจุบันที่มีระบบตลาด

นัดวัวควายนั้น พบว่าการค้าขายในอดีตจะได้ราคาที่ดีกว่า เพราะหากไม่พอใจก็ไม่ต้องรีบร้อนขายและเดินทางขายต่อไปเรื่อยๆ ได้ แต่ปัจจุบันที่เป็นการนำวัวควายบรรทุกรถไปขายตามตลาดนัด ซึ่งเมื่อขนส่งวัวควายไปถึงตลาดแล้วจะต้องขายให้ได้ เพราะถ้าขายไม่ได้แล้วยังแยกว่าเดิม ดังนั้นจำเป็นต้องขายออกให้ได้ถึงแม้ว่าจะขาดทุนก็ตาม เพราะหากนำวัวควายกลับจะยิ่งขาดทุนซ้ำหนัก อันเนื่องจากภาระค่าจ้างขนส่งวัวควายค่อนข้างสูงนั่นเอง” นางไพรวัลย์ สาโรวรณ เล่าจบก่อนจะขอตัวต้อนรับควายหลายสิบตัวเข้าคอกในยามเย็นต่อไป

ปัจจัยความเปลี่ยนแปลงที่มีต่อการเลี้ยงวัว - ควาย

แม่บุญมี จันทบุตร และแม่ไพรวัลย์ สาโรวรณ เล่าให้ฟังเพิ่มเติมอีกว่า “ การมีจำนวนวัวควายของเกษตรกรว่ามากหรือน้อยนั้นเป็นตัวชี้วัด ฐานะทางเศรษฐกิจอย่างหนึ่งของชุมชน เพราะเมื่อสังเกตปริมาณการเลี้ยงควายมีการเปลี่ยนแปลงลดลงค่อนข้างสูงกว่าการเลี้ยงวัว เนื่องจากปัจจัยเรื่องการใช้รถไถเดินตามทดแทนการใช้แรงงานควายในการทำการเกษตร และนอกจากนี้ปัจจัยที่สำคัญอีกประการคือ ความยากง่ายของการเลี้ยง กล่าวคือ การเลี้ยงวัวง่ายกว่าเลี้ยงควายเนื่องจากธรรมชาติของวัวจะไม่ลงน้ำ แต่สำหรับควายมักจะหาปลักหรือแหล่งน้ำเพื่อลงแช่น้ำในทุกๆ วัน ความยุ่งยากดังกล่าวอาจเป็นตัวแปรของการลดจำนวนผู้เลี้ยงควายก็เป็นได้อีกส่วนหนึ่ง

ซึ่งมีปัจจัยหลายประการที่มีส่วนทำให้จำนวนควายและจำนวนครัวเรือนผู้เลี้ยงควายลดลงค่อนข้างมาก คือ

1) มาจากการผลิต ซึ่งเกษตรกรหันไปใช้รถไถนาแบบเดินตาม โดยชาวบ้านในบริเวณพื้นที่ทามเริ่มให้รถไถแบบเดินตามในช่วงประมาณปี พ.ศ.2528-2535 ซึ่งในขณะนั้นกลุ่มชาวบ้านเห็นว่าเป็นเรื่องที่สะดวกต่อการทำไร่ไถนา จึงมีการซื้อขายกันอย่างกว้างขวางทั้งการซื้อเงินสดหรือกระทั่งการกู้เงินในระบบและนอกระบบ เพื่อนำมาซื้อรถไถด้วย

2) มาจากความลำบากในการหาพื้นที่เลี้ยง อันเนื่องจากส่วนราชการโดยสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท (รพช.) ได้ทำการก่อสร้างฝายกั้นน้ำกุดปลาคูณเพื่อทำให้มีลักษณะเป็นอ่างเก็บน้ำกุดปลาคูณบริเวณกุดปลาคูณที่อยู่ในพื้นที่ป่าทามในช่วงปี พ.ศ.2538-2543 เพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในทางเกษตรและเป็นพื้นที่ประมงพื้นบ้านได้ด้วย และนับแต่นั้นมาจึงส่งผลให้พื้นที่ป่าทามและพื้นที่นาทามบางส่วนถูกน้ำท่วมตลอดทั้งปี จากเคยเป็นหนองน้ำ กุด อ่างน้ำหลายแห่งกระจายตามพื้นที่นาทามประมาณกว่า 100 ไร่ในอดีต จึงกลายสภาพเป็นท้องน้ำขนาดใหญ่ที่มีความจุของแหล่งน้ำใหม่ที่เกิดขึ้นถึง 33,750,000 ลูกบาศก์เมตร และเป็นผืนน้ำเดียวกัน ดังนั้นจึงส่งผลทำให้การเดินทางในการเลี้ยงในป่าทามไม่สะดวกเหมือนเช่นเคย และหาที่เลี้ยงยากเลยหากน้ำท่วมสูงในฤดูน้ำหลาก แต่ยังมีบริเวณ “เดิน” หรือบริเวณที่กว้าง ที่สามารถนำสัตว์เลี้ยงไปปล่อยได้จนอาจกลายเป็นจุดของการเลี้ยงประจำ เช่น บริเวณลำน้ำยังตลอดทั้งสาย บริเวณกุดต่างๆ คลองเรียบทำนบฝายกุดปลาคูณทางเข้าหมู่บ้าน หรือบริเวณหนองหกลิบทางด้านทิศตะวันออกปากทางเข้าหมู่บ้านน้ำจั้นใหญ่ เป็นต้น

3) ขาดแคลนแรงงานในครัวเรือนที่จะเป็นผู้ดูแลหรือเลี้ยง เพราะแรงงานในอดีตที่ยังเด็กเมื่อโตขึ้นได้เข้าสู่ระบบการศึกษาที่สูงขึ้น ซึ่งมีความจำเป็นที่จะต้องเดินทางเข้าไปศึกษาในตัวเมืองดังนั้นจึงไม่ค่อยมีเวลาที่จะมาช่วยเลี้ยงช่วยผู้ปกครองเหมือนเช่นเคย และแรงงานบางส่วนได้อพยพไปทำงานที่อื่น ซึ่งการเลี้ยงควายนั้นเลี้ยงยากกว่าเลี้ยงวัว เพราะต้องดูแลอย่างใกล้ชิดดังมีคำกล่าวที่ว่า “วัวเป็นดินเหนียว ควายเป็นซี่ผึ้ง” หมายความว่า โดยธรรมชาติแล้วควายเจอแดดจัดไม่ได้และจะต้องมีปลักให้ลงแช่น้ำด้วย ส่วนวัวนั้นทนแดดได้ดีกว่าและเลี้ยงโดยมีน้ำให้กินก็พอแล้ว ดังนั้นจึงทำให้มีการหันมาเลี้ยงวัวมากขึ้นทั้งที่ในอดีตควายจะเป็นที่นิยมมากกว่า

พืชสมุนไพรกับภูมิปัญญาที่รอกการขับเคลื่อน

วิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำยังและพื้นที่หามกุดปลาชุมในอดีตจนถึงปัจจุบัน มีความผูกพันกับป่าหามอย่างลึกซึ้ง เนื่องจากป่าหามเป็นแหล่งทำมาหากินของชุมชนมาเนิ่นนาน อันเกิดการเรียนรู้ร่วมกับธรรมชาติ จนสั่งสมเป็นภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากป่าหาม เช่น การทำนาทำไร่ในพื้นที่ป่าหาม โดยหมุนเวียนการใช้ประโยชน์จากพื้นที่อย่างสอดคล้องกับฤดูกาลที่เปลี่ยนไปและยังเกี่ยวเนื่องกับการเลี้ยงสัตว์ การหาเห็ด เก็บผักและหาของป่าหาปลา งามหอย ขั้วหอย หาสุมไพร ฯลฯ อาจกล่าวได้ว่าชาวบ้านสามารถที่จะเสาะแสวงหาปัจจัย 4 ในการดำรงชีวิตของมนุษย์ได้ในพื้นที่ป่าหามแห่งนี้ได้อย่างพอเพียง

ในอดีตที่ยังไม่มีโรงพยาบาลหรือยาแผนปัจจุบัน เพื่อรักษาโรคเหมือนกับสมัยปัจจุบัน หากเกิดอาการเจ็บป่วยขึ้นมาชาวบ้านพึ่งพาตนเองโดยการใช้สมุนไพรรักษาเบื้องต้นก่อน แต่หากมีอาการหนักขึ้นจะไปหาหมอหยาสมุนไพร ซึ่งหมอหยาจะใช้ยาสมุนไพรที่มีการผสมด้วยยาหลายชนิดเพื่อที่รักษาอาการของโรคต่างๆ ชาวบ้านที่อาศัยในเขตป่าหามก็เช่นกัน องค์ความรู้และภูมิปัญญาที่สั่งสมอันเกิดจากการเรียนรู้ และลองผิดลองถูกทำให้ชาวบ้านรู้ว่าต้นไม้อะไรในป่าหามชนิดใดที่มีประโยชน์อะไรบ้าง หากเกิดอาการไม่สบายขึ้นมาจะรู้ว่าสมุนไพรในหามชนิดใดรักษาเกี่ยวกับอาการเหล่านี้ได้

ซึ่งจากความจำเป็นในการใช้ยาของชาวบ้านดังกล่าว จำต้องมีการหาสมุนไพรมาเยียวยารักษาโรคต่างๆ ที่เกิดขึ้น จะมีชื่อเรียกที่แตกต่างจากโรคสมัยปัจจุบัน เช่น ปะดง ผิดสำแดง ผิดกระบุง ขาง ซึ่งมีขางที่เกิดกับเด็กมีหลายชนิด เช่น ขางซี่บ่อ ขางหัวหมื่น ขางดาเปือก ฯลฯ โรคเหล่านี้เป็นชื่อเรียกตามภาษาถิ่นมาแต่โบราณ การใช้ยาของชาวบ้านสามารถจำแนกโรคและการใช้ยาได้ ดังนี้

1. ภาวะหลังคลอดบุตรของหญิง จะมีตัวยาและสูตรอยู่หลายอย่างขึ้นอยู่กับความต้องการใช้ของแต่ละคน

- ยาขับน้ำคาวปลา เช่น แก่นแฮดกวาง ข้างนาว แก่นหนามพอง รากลุมพุก ฯลฯ
- ยากำเย็น เช่น รากนมวัว รากโมกน้อย รากโมกใหญ่ ฯลฯ
- ยาหม้อกรรม เช่น รากต้องแสง รากทม รากคัตเค้า รากแฮดกวาง รากเข้มดง ฯลฯ
- ยาบำรุงมดลูก บำรุงธาตุ เช่น เครือเขียง เครือขมิ้น ฯลฯ
- ยาบำรุงน้ำนม เช่น รากคัตเค้า รากชองแมว ต้นนมสาว ฯลฯ

2. อาการเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นในเด็ก เช่น
 - ขางหัวร้อน กันเย็น เช่น เบ็น แสงทั้ง 5 เครื่องี่เก้าและ ฯลฯ
 - ขางซี่แบ่ง เช่น แก่นล้มกบ
 - ขางตาเปียก เช่น เครื่องันบั้ง
 - ตาแดง เช่น รากล้มลม รากตาใกล้ตากวาง
 - ท้องอืด เช่น รากพังคิน้อย
3. อาการเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นโดยขึ้นไป เช่น
 - ผิดกระบูร ตัวยา เช่น รากเหมียตชน รากเหมียตคน รากเหมียตปลาชีว รากเครือตาปลา แก่นพุพี แก่นแฮดกวาง
 - กระษัย ตัวยา เช่น รากฝายน้ำ รากเบ็น รากหูลิง รากดุกอ้ง และ ฯลฯ
 - ขับลม ตัวยา เช่น เครื่องี่ตาปลา
 - ไข้ ไอ มีเสมหะ ตัวยาเช่น รากเนาหน้า ฯลฯ
4. อาการเจ็บป่วยกระทันหัน เมื่ออยู่ในทาม (บางช่วงของปีชาวบ้านจะอยู่ในทามทั้งวันจะกลับบ้านเฉพาะตอนเย็น)
 - เจียงประดุกดำ ให้นำเครือตาปลาสด 1 หอบ นำไปสุ่มไปให้ไหม้จนเป็นควัน แล้วนำมือหรืออวัยวะที่โดนเจียงปลาตุกไปรมควัน
 - เจ็บท้อง(เสียตท้อง) นำใบอ่อนของต้นเหมียดแม่มาขยำกิน
 - ปวดท้อง(ท้องอืดเนื่องจากสวมผ้าเปียก) ให้เก็บใบหว่าชมพูนาคในอ่อนไปแก้ม่าเหน็บที่ท้อง โดยต้องเก็บให้กลั่นในเก็บ ฯลฯ

สมุนไพรในพื้นที่ทามกุดปลาคุณ

วิถีชีวิตของชาวบ้านโนนคำ บ้านน้ำจั้นใหญ่และมีอีกหลายหมู่บ้านที่ใช้ชีวิตในป่าทามอยู่เป็นประจำ บางคนลงไปหากินในป่าทามทุกวัน เพื่อไปเลี้ยงวัว ควาย ซึ่งช่วงที่ไปเลี้ยงสัตว์ในป่าทามจะมีกิจกรรมอื่นในป่าทามด้วย เช่น หาเห็ด ขั้วหอย เป็นต้น และถ้าหากมีการเจ็บป่วยกระทันหันในป่าทามจะมีการใช้สมุนไพรแบบง่ายๆ เพื่อบรรเทาอาการไปก่อน เช่น อาการท้องเสีย ปวดท้อง ให้หักเอากิ่งหูลิงมาเคี้ยวกลืนน้ำลงท้อง เป็นต้น

ในการเก็บสมุนไพรบางชนิด บางคนจะต้องทำพิธีขอกับพระแม่ธรณีก่อนหรือพืชบางชนิดเวลาเก็บให้เงาของคนเก็บให้เงาของคนเก็บบังในตอนเก็บ ส่วนต้นที่เก็บยาสามารถเก็บได้ทุกวัน แต่ถ้าหากได้วันอังคารก็จะยิ่งดีเพราะเป็นวันแซ้ง หากเก็บยาสมุนไพรไว้ใช้ในบ้านจะนำยาตากแห้งแล้วนำมาห่อผ้าเอาไว้รักษาโรคครั้งต่อไปได้

นอกจากการใช้ประโยชน์ในต้นสมุนไพรรักษาโรคแล้วด้วยวิถีของชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับป่าทามทำให้การเรียนรู้การใช้พืชป่าทามในประโยชน์ด้านอื่น ๆ เช่นเป็นอาหารทำสิ่งก่อสร้าง ฝืน ทำอุปกรณ์เครื่องใช้ในครัวเรือน อุปกรณ์การจับปลา ดักจับสัตว์หรือการรักษาโรคอาทิ เช่น

- เครื่องี่เขาคำ เอามาตำให้ละเอียดแล้วใช้พอกบริเวณที่เป็นแผลให้หัวควายได้

- ฝูงนี้เครือ นำเอาเปลือกมาเคี้ยวกับเกลือ ใช้เป่าตาของวัว ควาย เพื่อใช้รักษาตาแดง ชีตาเยอะ
- หนามพู่ไฟ ใบนอกจะใช้เป็นอาหารสัตว์ ลำต้นขนาดใหญ่เหมาะสมสำหรับนำมาทำพานท่ายป็น
- ไคร้หางนาค ลำต้นเหนียวยืดหยุ่นแข็งแรงเหมาะสำหรับทำกรงลอบกรงไซ หรือส่วนประกอบอุปกรณ์จักสานอื่น ๆ
- เครือตามองและเครือชูด นำมาใช้มัดยึดสำหรับทำลอบ ไซ ใช้แทนเชือก
- หนามหลุมพุก หนามแท่ง สามารถนำผลมาใช้เป็นยาสระผมได้ มีฤทธิ์ฆ่าเชื้อราบนหนังศีรษะทำให้ผมตกต่ำ
- ข้าวจี ลำต้นลอกเปลือกมาทำเป็นบ่อไว้ทอเสื่อผืน หรือทำเชือกสารพัดประโยชน์
- เหมือดแอ่ ใบตากแห้งมีคุณสมบัติสามารถป้องกันมอดในข้าวสาร พริกแห้งได้ และด้วยลักษณะลำต้นที่มีกิ่งแขนงเยอะจึงเหมาะที่จะตัดทั้งลำต้นนำมามัดหัวท่ายเปิด "พด" อุปกรณ์ดักจับปลา หรือทำเป็น "จ่อ" สำหรับเลี้ยงไหมได้

ทุกวันนี้ความก้าวหน้าในด้านวิทยาการต่างๆ มีมากขึ้น จึงเกิดความเปลี่ยนแปลงทางด้านค่านิยมในการใช้ยารักษาโรคและอาการเจ็บป่วยมากขึ้นเป็นการมุ่งเน้นการรักษาแบบแผนปัจจุบัน เนื่องจากมีสถานอนามัยในคำ น้ำจั้นใหญ่ โรงพยาบาลประจำอำเภอและจังหวัด และแพทย์แผนปัจจุบันให้บริหารกับชุมชนอย่างสะดวกสบาย

แต่ในปัจจุบันชาวบ้านหลายๆ คนกำลังมองเห็นถึงความสำคัญของการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สั่งสมกันมานานนับร้อยปีมาใช้ให้เกิดประโยชน์บ้างแล้ว แต่ถึงอย่างไรก็ยังขาดผู้ที่สนใจอย่างจริงจัง และยังขาดการถ่ายทอดและสานต่อความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรในป่าทามอีกด้วย ดังนั้นหากไม่มีการสืบต่อความรู้โบราณเหล่านี้ไว้ อีกไม่นานคงเหลือแต่เพียงความรู้ ภูมิปัญญาและเรื่องราวที่ผ่านการบอกเล่าของชุมชนเท่านั้น

ตารางที่ 8 แสดงพืชสมุนไพรที่พบเห็นในพื้นที่ป่าทามกุดปลาชุม

สมุนไพร	ส่วนที่ใช้	ประโยชน์
หูลิง	เปลือก(แกน)ราก ลำต้น	เป็นยาล้างโรคคือ พอรักษาหาแล้วกินยานี้เพื่อไม่ให้โรคกลับมาอีกกินแก้เจ็บท้อง จุกเสียด ตาลขโมย เป็นสมุนไพรที่เข้ากลุ่มยาตัวอื่นและเป็นตัวยาสเสริม ดอกกินได้ ออกรสเปรี้ยว
เสี้ยว	ยอดกิ่งเล็ก ๆ	รักษาแก้เจ็บท้อง เป็นบิต เป็นยาสมานลำไส้ อมแก้ปวดท้อง เป็นยาที่เข้ากลุ่มยาตัวอื่น เป็นเบือปลาใช้ทำรั้วทำพิน และสร้างบ้าน
เปื่อยน้ำ	ลำต้น	ใช้ในการก่อสร้าง
เปื่อยโคก	ราก	เป็นยาเข้ากับกลุ่มยาอื่น

ตารางที่ 8 แสดงพืชสมุนไพรที่พบเห็นในพื้นที่ป่าหามกุดปลาคูณ (ต่อ)

สมุนไพร	ส่วนที่ใช้	ประโยชน์
เปื่อยเลือด	ราก	เป็นยา เช้ากับกลุ่มอื่น
มะปรางน้ำ (ของแมว)	ราก	เป็นยากระษัยก่อน และเป็นพืชที่เข้ากลุ่มยาตัวอื่น
แสง	ราก	รักษาเส้นเอ็น และเป็นพืชที่เข้ากลุ่มยาตัวอื่นยอดอ่อนใช้กินเป็น ผักดิบหรือสุก เป็นไม้เนื้ออ่อนขนาดใหญ่ ใช้ทำฟืน เสาบ้าน
ขี้แห่	แก่น	เป็นยาเบื่อเมฆาขนาดรุนแรงถึงตายได้
ไม้ป่า	ตา, ราก, ผิว	ต้นกินรักษาเส้นเอ็นและโรคปัสสาวะนำมาคั่วแล้วต้มให้เด็กกินแก้ สำรอกเป็นพืชที่เข้ากลุ่มยาตัวอื่นประโยชน์อื่นเช่น ทำดอกมัด ข้าวหนอกินได้
กาฝากไฟ	ต้น	เป็นยาแก้โรคบ้าหมู
ขี้น้ำกะเบาปัก(จับ หมา)	ทุกส่วน	ออกฤทธิ์มาทุกส่วนเป็นไม้ใหญ่ เนื้อแข็ง และอายุยืนใช้เป็นไม้ใช้ สอยได้
เฒ่า	เปลือก	นำเปลือกมาบดห่อด้วยผ้าขาวประคบบริเวณที่ปวด แก้ปวดบวม และเป็นสมุนไพรที่เข้ากลุ่มยาตัวอื่นผลกินได้ทั้งดิบและสุก รสเปรี้ยว เป็นไม้ใช้สอย เป็นพืชที่มีคุณภาพเหมือนहुलिंग
การเบา	ผล แก่น เมล็ด	รักษาโรคเรื้อน เข้ายาอื่น รักษาโรคลมบ้าหมูออกฤทธิ์เฒ่าและ เป็นพืชที่เข้ากลุ่มยา
น้ำจ้อย	แก่น	เป็นยาขับควาปลา และเป็นสมุนไพรที่เข้ากลุ่มงานตัวอื่นผลกิน ได้เมื่อสุกเป็นไม้ใหญ่ ทำฟืน หรือไม้ใช้สอย
มะแขว	ราก	เอามาต้มรักษาโรคบิด ผลกินได้นำไปจำหน่ายได้ เป็นต้นไม้ เจริญเติบโตอยู่ริมน้ำ ใช้เป็นไม้ใช้สอย
ขี้นาค	ต้น, ราก	เป็นไม้เลื้อย แขน้ำแล้วเอามาอาบให้เด็ก รักษาโรคซาง ไบกิน เป็นอาหารได้ แต่เป็นพืชที่มีใบน้อย
เสลา	ราก	แขนน้ำแก้ซางเด็ก เด็กท้องร่วง เข้ายาแก้โรคไข้เลือดออก
คางสูง	ลำต้น, ใบ	เป็นไม้ใหญ่ ต้นสูง ทำเสาได้ทนทานใช้ทำฝาบ้าน ใบเป็นอาหารสัตว์
กล้วยน้อย	ราก	ไม่เข้ากับยาตัวอื่น แก่พิษสำแดง แก่เบื่อเมา แก่ไข้ เป็นไม้พุ่ม เล็ก มีเป็นบางแห่ง ไม่มาก หายาก
หว่าชมพู	แก่น	รักษาโรคเกี่ยวกับกระดูกผลกินได้ออกรสหวานฝาดยดขมไม่ อร่อยเหมือนสะเดาเป็นไม้ยืนต้นเนื้อแข็ง หายาก
ห้าอีปู	ราก	ใช้เข้ายาต้มแก้ปวดเส้น และเป็นพืชที่เข้ากับเถาวัลย์เปรียงหรือ เครียดตาปลา
หนามหัน	ราก	รักษาโรคปวดหลัง ปวดเมื่อย และเป็นพืชเถาวัลย์เปรียงหนามและ เป็นพืชเถาวัลย์เปรียงหนามเลื้อยตามลำต้น ใช้ปลูกทำรั้วบ้าน
หว่าขี้มด	ราก	ต้มเป็นยาระบายอ่อน และเป็นพืช ที่เข้ากลุ่มยาตัวอื่น ผลกินได้ เป็นไม้ใช้สอย

ตารางที่ 8 แสดงพืชสมุนไพรที่พบเห็นในพื้นที่ป่าตามกุดปลาคูณ (ต่อ)

สมุนไพร	ส่วนที่ใช้	ประโยชน์
มะดัน	ใบ, ผล	เป็นพืชที่เข้ากลุ่มยาตัวอื่น กินบำรุงน้ำนมหลังคลอดและดองเหล้า รักษาอาการไอ บำรุงกำลัง แก้ประจำเดือนผิดปกติ ผลต้มสุกผสมกับปูน กินหมาก ผลสุกไม่ค่อยกิน ใบต้มปลา ผลดิบมาดอง ใบอ่อนใช้แกงเป็นอาหาร ดันให้ฟัน
นมวัว (เน่าน้ำ)	ราก	เป็นยาแก้พิษสำแดงและยาประสานน้ำนม สำหรับอยู่ไฟหลังคลอด เป็นไม้ดอกหอม ปลูกเป็นรั้ว ลำต้นมีหนามเจริญเติบโตเร็ว
เป็น	ราก แก่น	รักษาโรคริดสีดวงทวารต้มกับเครือหมาวาย รักษาโรคเลือดออกตามไรฟัน มีฤทธิ์ห้ามเลือด เป็นยาสมานแผลปิดแผลหรือใช้ปากเคี้ยวแล้วนำมาปิดแผลห้ามเลือด ยอดกินกับป่นปลา
ทม(น้ำ)	แก่น	เป็นยารักษาผดผื่น หนองใน เนื้อไม้นิยมทำเป็นแอกวัวคันไถ เนื้อเหนียวไม่แตกง่าย เป็นไม้หายาก
ตะไคร้ (ตากวาง)	ราก	ต้มกินเป็นยาระบายพิษไข้ ใบกินเป็นผักได้
ชาด	ยาง	เป็นสมุนไพรตัดกิ่งแล้วให้น้ำยางไหลออกมาผสมน้ำล้างตาแก้เจ็บตา
ก้าม	เปลือก	ฝนทาแก้พิษ ปวดบวมหัวฝี ต้องกินเป็นอาหาร
สีเลือด	แก่น	ตัวยามีพิษระคายเคืองแต่ถ้าเข้ายาอื่นจะกันพิษของยาอื่น
กุ่ม	แก่น	ต้มกับยาตัวอื่นแก้พิษสำแดง ตัวยามีฤทธิ์ระคายเคือง และเป็นพืชที่เข้า กลุ่มตัวยาอื่น เป็นยารักษาโรคเลือด
สะเดา	ใบ, ผล	รักษาพวกริดสีดวงรม เป็นยากำจัด แมลงทำให้ใบร่วง
ซองแมว	ราก, แก่น	แก้ลมหายใจที่ออกมาเหม็น ปวดเส้น
มัง(กก)	ราก	แช่น้ำ นำมากินหรืออาบกินแก้ซางเด็กผลกินได้มีรสชาติอร่อย
คามอง	ต้น, ใบ	แก้โรคเดียวกับเถาวัลย์เปรียงเป็นเครือ เหมือนเถาวัลย์
กกคำหี	ใบ เกลือ	ใบกินได้เลี้ยงวัวควายได้ในช่วงขาดแคลนหญ้า ไม้พุ่มขนาดใหญ่ เจริญมาต้มเข้ายาชุด บำรุงเลือด
ต้นปลาหรือตำปลา	ต้น, ใบ	แก้โรคความดันโลหิตสูง เป็นต้นไม้ขนาดใหญ่ เป็นพืชน้ำ เป็นถ่าน ใบใช้เป็นเชือกหรือมัดห่อของได้
เครือหมาน้อย	ต้น	แช่น้ำเป็นยาเย็น แก้อ่อนในกระหายเป็นวันและนำมากินเป็นอาหารได้
โมง		นำมตากผสมน้ำแก้พิษผื่นคัน
เครือนางน้อย	ใบ, เถา	ใบเป็นอาหารวัวควายได้ เป็นเครือพุ่ม ใช้น้ำคั้น
ลิ้นกวาว (หมากมั่ง, ฮอนลิ้นกวาว)	ราก, แก่น	เข้ายาแก้พิษ เข้ายากับกระเบา เป็นยาบำรุงเลือดขับน้ำคาวปลา

ตารางที่ 8 แสดงพืชสมุนไพรที่พบเห็นในพื้นที่ป่าหามกุดปลาคูณ (ต่อ)

สมุนไพร	ส่วนที่ใช้	ประโยชน์
เหมือดน้ำ (เหมือดสุด)	ใบ	ใบกินเป็นผัก ผสมกับสีย้อมผ้าธรรมชาติให้มีสวขึ้นทุกสี
ก้างปลา	ราก, ต้น	ต้มเป็นยาแก้ปวดขา ไม้พุ่มหนาคลายของแมว
หนามแดง	ต้น	เป็นยาแก้ซางได้ แต่ไม่นิยมใช้ ใช้เป็นพินได้
เล็บแมว	ผล, ราก	นกชอบกินผล เป็นส่วนประกอบ ประุงอาหาร เข้ายาหลายอย่าง เป็นยาต้องเหล้าบำรุงกำลัง ต้มเข้ายาแก้อาการตกเลือด
สามพันตา	ลำต้น, ราก	เป็นยาหลักในการรักษาหลายโรค เช่น ช้ำใน ขับเลือด
ผีพวน	ราก	ต้มผสมกับยาอื่นกินแก้กระษัย
ข้าวจี	ราก	ย่างไฟแล้วแช่น้ำ แก่พวกโรคบิดท้องร่วง ผลสุกอร่อย มีรสหวานเป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก
สะแบง (กกดาด)	ราก ต้นอ่อน	แก้พิษสำแดงได้อย่างดี ต้มหรือฝนกินแก้กระดูกง้ำแช่น้ำทาแก้เท้าเปื่อย
พลับ ผล	ผล	เป็นไม้โนนทาม ลูกใช้ย้อมผ้า-แห
หนามคลอง	ทุกส่วน	เป็นยาแก้โรคเลือด ประจำเดือนไม่ปกติ เป็นยาทั้งต้น เปลือกแก้ท้อง ร่วง อหิวาห์ เป็นที่อยู่อาศัยของนกเนื่องจากใบมาก หยิบแน่น เป็นเครือเลื้อยตามต้นไม้อื่น
ฝ้ายน้ำ	ราก	เป็นยาขับลม แก้อืด แก้เพื่อเป็นสมุนไพรที่เข้ากับยาตัวอื่น แก้ไขรากสาต มีกลิ่นหอมกินสดได้หรือฝนต้มกินก็ได้
พิงพาย	ต้น	เป็นยาแก้พิษสำแดง แก้ตกขาว
ก้านเหลือง	ราก ต้น	ต้มเป็นยาบำรุงเลือด บำรุงสตรี ยอดกินเป็นผัก เป็นไม้ยืนต้น เนื้อแข็ง ทำหน้าต่าง ประตู เนื้อไม้จะออกสีเหลือง
กระโดนโคก	ราก	รักษาริดสีดวง ลำไส้ ฝีก้นกะทะ เป็นฝักไม้מרหัวขึ้นมาจากกระดุก
ลำอ้อ	ราก	เป็นยารักษาโรคบุรุษ เข้ากับตัวยาอื่นเสริมด้วย
การโดนคิก(กระโดน เคี้ย)	ราก	เป็นยารักษาลำไส้ ริดสีดวง เป็นยารักษาบิดในเด็ก ใบเอามากิน ต้นทำพิน
พังติ	ราก	แก้เจ็บท้อง ท้องเสีย ช่วยขับลม ต้มกินแก้ปวดหลังปวดเอว ใบดอก กินได้มีพังติน้อย-ใหญ่ เป็นต้น
ดุกอึ้ง	ลำต้น	เป็นยาแก้โรคเหน็บชา ใบกินไม่ได้เป็นต้นไม้ขนาดเล็กต้นสูง พวกแมลงทับมักอาศัยอยู่
เหมือดแอ	ผล	เป็นยาผสมเสริมยารักษาโรคบุรุษ
หมี	ผล, ต้น	นกชอบกิน, ทำเป็นพิน
ลำแส	ข้อ	เป็นตัวยาแก้โรคริดสีดวงและเข้ากับตัวยาอื่น แก้โรคบุรุษ
โอบเฮอร์	ต้น	เป็นอาหาร และรักษาโรคหอบหืด
บัวสาก	หัว	เป็นยาแก้พิษสำแดง แก้ตกขาว
บัวแดง	หัว	เป็นยาแก้ร้อนในรักษาฝี เป็นอาหาร

ตารางที่ 8 แสดงพืชสมุนไพรที่พบเห็นในพื้นที่ป่าทามกุดปลาคูณ (ต่อ)

สมุนไพร	ส่วนที่ใช้	ประโยชน์
แก่นขม	ต้น	เป็นยาสมานแผลแก้ปวด จากเงี่ยงปลาดำ แก้กษิษปลาตุก
เครือลิ้นแฮด	ยาง,ต้น	เป็นยาเป่า ตาแดง ตาอักเสบ
เครือชูด	ราก	ต้นกินแก้ไข้ป่า สามารถใช้เครื่องทำเครื่องจักสานได้
ย่านาง	ต้น	เป็นยาแก้พิษ แก้เบื่อเมา แก้ไข้เรื้อรังเป็นพืชที่มีสาวจิต เข้ากับยาชนิดอื่น
เครือตดหมา	ใบ,เถา	ดมกินแก้ท้องอืด แขน้ำรักษาโรคไก่
หญ้าคา	ราก	เคี้ยวละเอียดนำมาปิดแผลแก้พิษงูกัด เข้ายาแก้โรคบรูษ
หนามแท่ง	ต้น,ราก	มาดมกินแก้บวมที่เท้า มีอดต้นนำมาดม อาบ กินแก้ปวด
หญ้าแพรก	ต้น	เป็นยาแก้ไข้หัวลม (เวลาเปลี่ยนฤดู)
หญ้าแห้วหมู	หัว	ต้นกินแบบน้ำชา เป็นยาบำรุงสายตา
เครือขี้ไก่	ราก	แก้โรคหนองใน เป็นยาแก้โรค ริดสีดวง เป็นยาทาฝีเป็นสมุนไพร ใช้ผสมยาตัวอื่น ช่วยเสริมสร้างรสรยา

หนึ่งป่าทาม...หนึ่งล้านกระสอบถ่าน

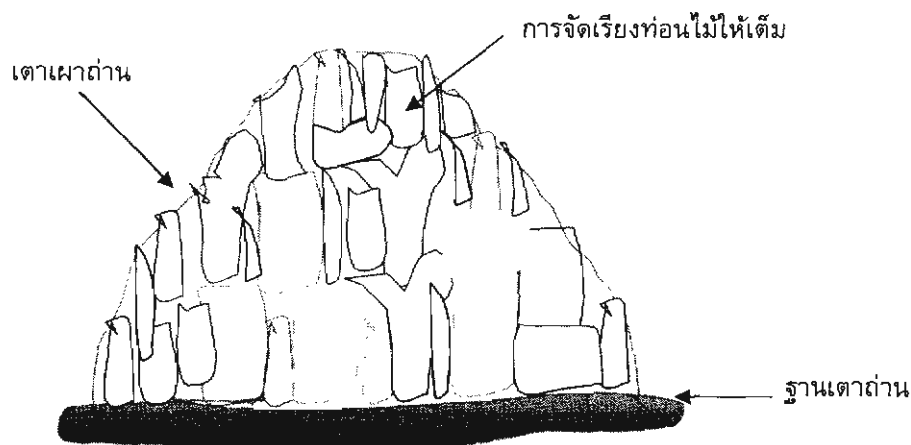
นอกจากไม้พื้เล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ชาวบ้านสามารถหักเก็บเพื่อนำกลับไปใช้หุงหาอาหารสำหรับในแต่ละครัวเรือนแล้ว ชาวบ้านยังสามารถนำทรัพยากรไม้ที่อยู่อย่างหลากหลายในพื้นที่ป่าทาม เพื่อนำไปเผาถ่านใช้ในครัวเรือนและบางคนยังยึดอาชีพตัดไม้เหล่านั้นเพื่อเผาถ่านเป็นการค้าได้ด้วย

พ่อแดง และแม่แป มหาจักร สองสามีภรรยาที่ได้รับถ่ายทอดวิชาความรู้มาจากพ่อแม่ ซึ่งเวลาที่ผ่านมากว่า 30 ปี จึงทำให้พวกเขาสามารถเผาถ่านได้ตลอดทั้งปี ในช่วงที่ว่างเว้นจากการทำนา (ช่วงดำนาและเก็บเกี่ยวข้าวจะไม่ได้เผาถ่าน แต่มีถ่านขายเพราะต้องทำไว้มากๆก่อนจะถึงช่วงทำนาดังกล่าว) จะเวลาส่วนที่เหลือเกือบทั้งวันอุทิศให้กับเตาถ่านซึ่งเป็นอาชีพที่พวกเขาชอบและทำมานาน

“หลังเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จ จึงจะลงมือปั้นเตาเผาถ่านขึ้น ซึ่งเตาแบบนี้ถือกันว่าเป็นเตาเผาถ่านที่ดีมีคุณภาพมากที่สุด เพราะไม้ถ่านที่ผ่านการเผาแล้วจะเป็นท่อนไม้ที่คงรูปมากที่สุดไม่แตก และยังให้ไฟที่แรงกล้าเมื่อนำไปใช้หุงต้มต่อไป”

จะเลือกทำเลที่โน่นที่นั่นน้ำไม่ท่วมถึงจากนั้น ใช้จอบขุดดินขึ้นมาเพื่อปั้นและขึ้นรูป โดยธรรมชาติแล้วดินที่อยู่ในเขตพื้นที่ทามนั้นจะเหนียวและจับตัวกันดีอยู่แล้วโดยไม่ต้องนำดินมาจากที่อื่นเลย ขนาดของเตาถ่านที่พอเหมาะต่อการเผาถ่านเพื่อการพาณิชย์ จะมีขนาดความสูงที่ประมาณ 2 – 2.5 เมตร ความกว้างรอบฐานของเตา 5 เมตร มีเส้นผ่าศูนย์กลาง 2 เมตร และมีความหนาของผนังเตา 10 เซนติเมตร และมี 1 ปากเตา(ช่องใส่และเก็บไม้ถ่าน) 1 ปล่องจุดไฟ (ช่องใต้ฐานเพื่อจุดไฟและให้ความร้อนแก่เตาถ่าน) และมี 3 รูแปว(ช่องระบายควัน) ประมาณว่าเตาขนาดข้างต้นสามารถใส่ไม้ได้มากถึง 1,000 กิโลกรัมต่อการเผา 1 ครั้งทีเดียว

เตาขนาดนี้จะใช้เวลาบั่นเพียง 1 วันจึงแล้วเสร็จ หลังจากนั้นปล่อยให้แห้งและอยู่ตัวอีก 5 – 7 วัน จึงจะสามารถเผาถ่านได้

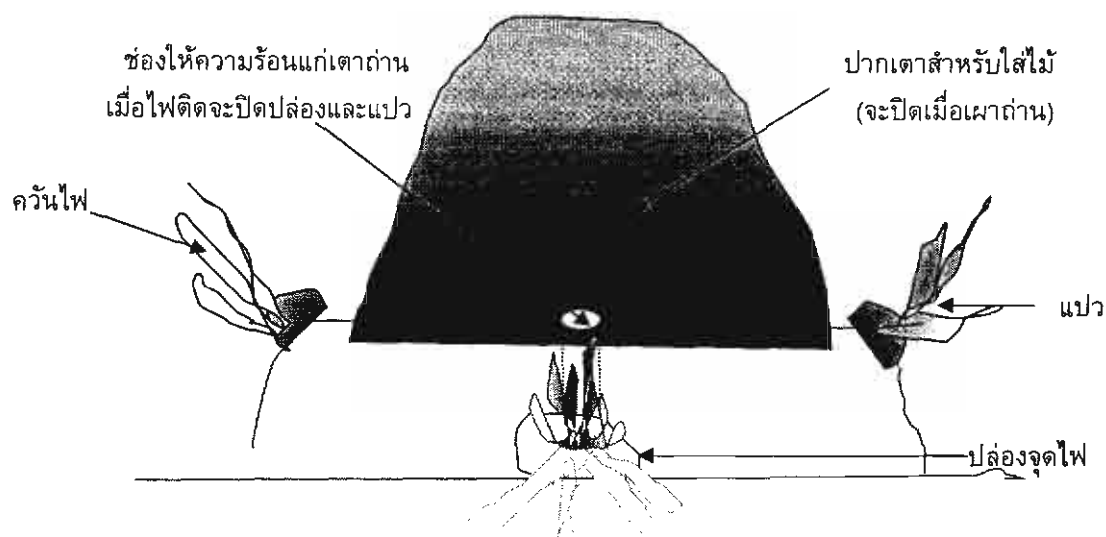

ภาพที่ 53 แสดงการจัดวางท่อนไม้ให้เต็มพื้นที่ภายในของเตาถ่าน

“ไม้ที่นำมาเผาถ่านหรือการ “ลงฟืน” นั้น จะต้องเป็นไม้ที่มีคุณสมบัติให้ไฟแรงกล้า ใองดี (ไฟแรง) ซึ่งอาจจะมีการนำทั้งไม้ที่มีอยู่ตามบ้านและไม้ที่มีอยู่ตามพื้นที่ป่าตาม เล็กบ้างใหญ่บ้าง สลับกันเพื่อให้ยัดเข้าในเตาถ่านให้เต็มอย่างพอดี เพื่อนำมาใช้เผาถ่านได้เท่าที่หาได้ เช่น ไม้บก ไม้มะขาม ไม้ม่วง ไม้หว้า ไม้हुलिंग เปื่อยน้ำ ตันแก และฝ้ายน้ำ เป็นต้น โดยไม้ที่นำมาจากพื้นที่ตามสามารถตัดและหาซื้อได้อย่างอิสระ ซึ่งไม่ดังกล่าวน่าจะไปซื้อจากไร่นาตามของชาวบ้านที่ขายเหมาในราคาไร่ละ 200 บาท แล้วแต่ว่าจะมีไม้ชนิดใดจะนำมาเผาถ่านได้ทั้งหมด และจะได้ไม้ในแต่ละไร่ประมาณ 2,000 – 3,000 กิโลกรัม

ซึ่งในช่วงเวลาของการเผาถ่านนั้น จะต้องมีการเตรียมไม้ฟืนไว้อย่างมากเพื่อให้ทันต่อความต้องการของผู้ซื้อที่มีมากขึ้น โดยจะต้องได้ขนาดที่พอเหมาะแก่การเผาถ่านได้ และขนาดของไม้ที่จะนำมาเผาจะต้องมีขนาดประมาณตั้งแต่ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางน้อยๆ เท่าลำแขน 5 – 10 หรือมากกว่า 30 – 40 เซนติเมตร ก็ยอมได้แล้วแต่ความเหมาะสมว่าจะจัดวางไม้ในแนวตั้งเหล่านั้นได้พอดีเตาหรือไม่

เมื่อนำท่อนไม้ที่เตรียมไว้ใส่ลงในเตาถ่านโดยการตั้งเรียงจนเต็มพื้นที่แล้ว ให้ใช้ดินเหนียวโบกปิดปากเตาถ่านให้สนิท จากนั้นจุดไฟในช่องปล่องจุดไฟใต้ฐานของเตาถ่าน ซึ่งจากปล่องจุดไฟจะมีช่องเล็กๆ ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางวงกลมประมาณ 5 – 10 เซนติเมตร สำหรับเป็นช่องทางเดินของไฟและความร้อนที่จะผ่านขึ้นไปยังภายในของเตาเผาถ่านที่มีท่อนไม้ แล้วจึงเกิดปฏิกิริยาเผาไหม้ท่อนไม้เหล่านั้นให้กลายเป็นไม้ถ่านที่มีคุณภาพได้

ภาพที่ 54 แสดงเตาเผาถ่านที่ใส่ท่อนไม้เต็มและทำการจุดไฟใต้ฐาน

เมื่อจุดไฟติดแล้ว รอสักระยะแล้วคอยสังเกตสีของเปลวควันที่ออกมาจากช่องแปว ว่ามีลักษณะของควันไฟมีสีใด ถ้าควันไฟมีสีขาวมากก็แสดงว่าท่อนไม้ในเตาถ่านยังไม่ไหม้ แต่ถ้าควันไฟที่พวยพุ่งออกมาจากช่องรูแปวเริ่มมีสีเขียวน้ำตาล แสดงว่าท่อนไม้ที่อยู่ภายในเตาเผาถ่านนั้นเริ่มไหม้แล้ว จากนั้นจึงจะปิดปล่องจุดไฟและช่องรูแปวให้สนิทด้วยดินเหนียวต่อไป

ทิ้งระยะไว้ประมาณ 4-5 วัน ในระยะดังกล่าวอุณหภูมิความร้อนจะค่อยๆ อบและซึมซับเอาความร้อนแทรกลงในเนื้อไม้ได้อย่างพอดี และเมื่อท่อนไม้แต่ละท่อนไหม้เป็นถ่านแล้วอุณหภูมิความร้อนในเนื้อไม้จะลดลงเอง ดังนั้น เมื่อเปิดปากเตาออกเพื่อนำไม้ถ่านเหล่านั้นออกใส่กระสอบขายได้ จึงไม่ต้องใช้น้ำมารด เพื่อดับไฟถ่านเหมือนการเผาถ่านในรูปแบบอื่นหลังจากเก็บถ่านออกจากเตาหมดแล้ว สามารถลงฟืนเพื่อเผาถ่านต่อได้ทันที

1 เตาถ่าน สามารถเก็บใส่กระสอบป่านได้ประมาณ 18-20 กระสอบต่อการเผาถ่าน 1 ครั้ง และแต่ละกระสอบจะขายได้ในราคา 180-200 บาท โดยบางครั้งมีพ่อค้าถ่านจากจังหวัดยโสธร และอำเภอเสลภูมิ มารับซื้อถึงเตามากๆ จะขายในราคาส่งเขา 170-180 บาทและนอกจากนั้นยังนำไปวางขายให้ชาวจังหวัดนรินทร์ทางสายแจ้งสนิท ระหว่างบ้านโนนยาง อำเภอเสลภูมิและบ้านเจ็ดอำเภอเมืองยโสธร ซึ่งจะตั้งราคาไว้ที่ 200 บาทและถ้ามีใครต่อราคาก็สามารถลดราคาลงโดยจะขายในราคากระสอบละ 180 บาทได้

ภาพที่ 55 การเผาถ่าน คืออาชีพและการดำรงอยู่ของครอบครัว

แต่ละเดือนจะเผาถ่านขายได้ประมาณ 20-30 กระสอบ ซึ่งถ้าเป็นช่วงเวลาของการลงดำนาในช่วงเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม และช่วงลงนาเพื่อเก็บเกี่ยวข้าวนาปี และถ้าในช่วงน้ำหลาก เดือนกันยายน-พฤศจิกายน จะได้ถ่านน้อย เพราะปัจจัยเรื่องเวลาที่ต้องมุ่งไปทำนาให้เสร็จก่อน แล้วจึงจะมีเวลาเผาถ่านขายได้สะดวกขึ้น และถ้าเป็นช่วงเวลาที่เหลือจากช่วงทำนาปี พ่อแดง และแม่แป มหาจักร สองสามีภรรยา สามารถเผาถ่านขายได้ถึง 25-30 กระสอบต่อเดือน รวมรายได้ประมาณ 5,000-6,000 บาทต่อเดือน ซึ่งพอเพียงใช้จ่ายในครัวเรือนได้อย่างไม่ต้องเดือดร้อนนัก ถึงแม้จะมีภาระต้องเลี้ยงดูลูก ๆ อีก 3 คนก็ตาม"

พ่อแดง และแม่แป มหาจักร เล่าให้ฟังอย่างภูมิใจพร้อมบอกให้ลูกคนโตที่เรียนจบจากภาคบังคับแล้ว ให้ไปออกมาเก็บไม้ฟืนในป่าตามกุดปลาคุณต่อไป และภาพกิจกรรมการเผาถ่าน จะยังคงมีให้เห็นอยู่อย่างต่อเนื่อง ครอบครัวยังคงเหลือพื้นที่ป่าตามกุดปลาคุณ ให้ได้อาศัยพึ่งพิงอยู่เฉกเช่นนี้

ความหลากหลายทางชีวภาพกับวันวานของป่าทาม

จากสภาพภูมิฐานแห่งความอุดมสมบูรณ์อันเนื่องมาจากตะกอนอาหารสัตว์อาหารพืชที่พัดมากับลำน้ำที่พัดผ่านทุก ๆ ปี และเมื่อเศษตะกอนเหล่านั้นพัดไหลมาถึงพื้นที่ป่าทามที่น้ำท่วมถึงมันก็จะทับถมกันในพื้นที่ป่าทามเป็นจำนวนมาก ดังนั้นจึงกลายเป็นแหล่งอาหารของสัตว์บกสัตว์น้ำหลายร้อยหลายพันชนิดอยู่ไม่ขาด และอาจกล่าวพรรณนาให้ความหมายเกี่ยวกับป่าบุงป่าทามได้ว่า ทามเป็นพื้นที่ราบน้ำในฤดูน้ำหลากหรือน้ำแก่ง และพื้นที่บุงเป็นส่วนหนึ่งของทามอยู่ในบริเวณทามนั้น ๆ ส่วนป่าบุงป่าทามเป็นป่าไม้ที่มีพุ่มไม้และต้นไม้ขนาดเล็ก ได้แก่ ต้นहुलिंग ต้นฝ้ายน้ำ ต้นเบ็น ต้นกระเบา ต้นเนนน้ำ ต้นกระโดนน้ำ ต้นเหมียด ไม้กะชะ ต้นถ่มเครือเถาวัลย์ ต้นหว้า และหวายน้ำ และเมื่อพิจารณาพื้นที่ป่าบุงป่าทามกุดปลาคุณ พบว่ามีพันธุ์พืชอยู่ 2 ลักษณะคือ

1. พันธุ์พืชดั้งเดิมที่สำคัญและมีเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นพันธุ์พืชที่มีอยู่โดยทั่วไปในเขตพื้นที่ป่าบุ่งป่าทาม ได้แก่ ต้นहुลิง ต้นฝ้ายน้ำ ต้นดุกอ้ง ต้นกะโดน ต้นหว้า ต้นเสี้ยว หวายน้ำ ฯลฯ และสภาพในพื้นที่ป่าทามตามธรรมชาติที่ยังสมบูรณ์อยู่จะมีสภาพที่รกทึบไปด้วยไม้ พุ่มหนา ไม้ยืนต้น ไม้กระเซ เครือไม้เถาวัลย์และพืชคลุมดิน ตลอดทั้งพืชได้นำต่าง ๆ

2. พันธุ์ไม้ที่มีขนาดเล็ก ที่พบเห็นขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก ได้แก่ หญ้าหางหมา หญ้าขี้กลาก พงหนวดปลา กระหิวจก กระถินนา หญ้าวงช้าง กระโดน เถาแดง พันมะหา หญ้าแฝก หญ้าหวาย หญ้าคา ฯลฯ

3. พันธุ์ไม้ที่มีพุ่มขนาดเล็ก ที่พบมากในพื้นที่ป่าทาม ได้แก่ ตะไคร้ทางสิงห์ ต้นกรด ชาด (ต้นชาด) เลือด ต้นเข็มป่า ต้นเบ็น รัก ควินิน เล็บรอด พลอง เสมอ ไม้รวก ไม้กระเซ ต้นมะเค็ง ต้นเสี้ยว ต้นโสน ฯลฯ

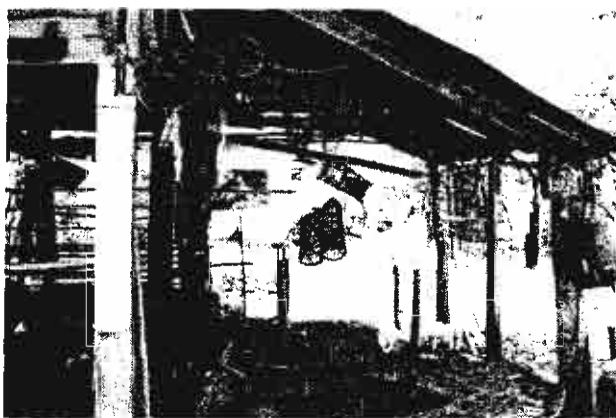
4. พันธุ์พืชที่อยู่ในช่วงของการแผ้วถางบุกเบิกบ้าน หากพื้นที่ป่าทามถูกทำลายลงด้วยการตัด แผ้วถาง แต่ต้นไม้ที่ยังไม่ถูกทำลายระบบหัวหรือระบบรากใต้ดิน ต้นไม้เหล่านั้นจะไม่ตายแต่จะแตกหน่อขึ้นใหม่ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้พื้นที่ของป่าบุ่งป่าทามฟื้นสภาพได้ดีและกลับคืนสู่ระบบนิเวศเดิมอย่างรวดเร็ว สำหรับพันธุ์พืชที่มีลักษณะดังที่กล่าวและเป็น Pioneer Species ได้ดี ได้แก่ ต้นฝ้ายน้ำ ต้นहुลิง และต้นเสี้ยว โดยเฉพาะต้นฝ้ายน้ำและต้นहुลิง ต้นไม้ทั้งสองจะมีลักษณะที่พิเศษอย่างเด่นชัด กล่าวคือยังมีการตัดก็ยิ่งแตกกอมากขึ้นกว่าเดิมซึ่งในช่วงระยะเวลา 2 - 3 ปี สภาพพื้นที่ป่าจะกลับมามีสภาพเจริญเติบโตงอกงามเหมือนเดิม อย่างไรก็ตามสภาพป่าบริเวณที่ฟื้นคืนสภาพจะมีลักษณะเป็นไม้พุ่มและไม้หนาม ดังนั้น จากสภาพดังกล่าวจึงเหมาะที่สัตว์ป่าหรือสัตว์น้ำจะใช้หลบภัยและอาศัยอยู่ตามต้นไม้เหล่านั้น และยังมีต้นพืชน้ำบางชนิดที่สามารถช่วยปกป้องอันตรายให้แก่ปลาและสัตว์น้ำจากผู้ล่าได้ เช่น ชาวบ้านจะทอดแหไม่ได้หากมีไม้พุ่มหนามหรือผักเพื่อยล่อยอยู่เพราะมันจะติดตาแหซึ่งอาจทำให้แหขาดได้ จึงไม่คุ้มที่จะทอดแหในบริเวณที่มีไม้พุ่มหนามหรือผักเพื่อยล่อยอยู่

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าระบบนิเวศของพื้นที่ป่าบุ่งป่าทาม มีคุณค่าต่อการดำรงอยู่ของธรรมชาติทั้งสัตว์น้อยใหญ่ และลักษณะโครงสร้างของพันธุ์พืชดังกล่าว ซึ่งอาจจำแนกเป็นไม้ต้นขนาดใหญ่ ขนาดกลาง ขนาดเล็ก ไม้พุ่มขนาดสูง ไม้พุ่มกลาง ไม้พุ่มต่ำ ไม้คลุมดิน เถาวัลย์ เครือไม้และพืชน้ำชนิดต่าง ๆ ซึ่งลักษณะพันธุ์พืชเหล่านี้ต่างสัมพันธ์กับระบบจุลนิเวศ (Micro Ecology) ของภูมิประเทศในพื้นที่ป่าบุ่งป่าทามอย่างลงตัวและสอดคล้องกับธรรมชาติ จนก่อให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพของสรรพสิ่งทุก ๆ ชนิด แต่เป็นที่น่าเสียดายเพราะจำนวนประชากรพืชและประชากรสัตว์เล็กน้อยใหญ่น้อยลงอย่างน่าตกใจ จำเป็นอย่างยิ่งที่มนุษย์ผู้ทำลายระบบนิเวศอันสมบูรณ์ของพื้นที่ป่าบุ่งป่าทาม จะต้องให้ความสำคัญให้ความเข้าใจและหยุดการทำลายผืนป่าที่เร่งกระบวนการทำลายโดยใช้เครื่องจักรกลขนาดใหญ่ทั้ง รถไถนาเดินตาม หรือกระทั่งการนำรถไถขนาดใหญ่เพื่อมาเกรตมาปรับแผ้วถางป่าเพื่อให้ได้ซึ่งพื้นที่ทำกินขนาดกว้างใหญ่กว่าเดิมดังที่เคยเป็นมา และพร้อมกันนี้ให้ร่วมกันอนุรักษ์สัตว์น้ำและผืนป่าบุ่งป่าทามแห่งนี้ให้คงอยู่เป็นแหล่งอาหารที่ชาวบ้านได้เข้ามาพึ่งพิงสืบไป

365 วันกับความผูกพันที่ตัดไม่ขาด

ในวันหนึ่ง ๆ สำหรับผู้ที่คร่ำหวอดอยู่ในแวดวงของการหาอยู่หากิน ซึ่งอาจถือว่าเป็นแบบอย่างวิถีชีวิตของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่โดยรอบในอาณาบริเวณของพื้นที่ป่าบุงป่าทามอีกหลายร้อยหลายพันครอบครัว

ช่วงเดือนมกราคม (หลังจากชาวบ้านได้สนุกสนานพบปะญาติมิตรในช่วงเทศกาลปีใหม่นี้แล้วเสร็จ) จนถึงประมาณเดือนพฤษภาคม จะเป็นช่วงเวลาของเกษตรกรชาวนาดองเริ่มเตรียมการปรับไถตะพินนาและเริ่มหว่านข้าวทำนาตามต่อไป และนอกเหนือจากนี้ยังสามารถปลูกพริก แดงร้าน ถั่วฝักยาว มะม่วง มะเขือเทศ มะเขือพวง และพืชผักสวนครัวอีกหลาย ๆ ชนิด

ภาพที่ 56 ช่วงแล้งชาวบ้านมักจะนำเครื่องมือหาปลาเก็บไว้ตามถุนบ้านหรือเกียงนา เพื่อรอเวลาที่เหมาะสมของเครื่องมือในแต่ละช่วงเพื่อหาปลาต่อไป

และช่วงหน้าแล้งนี้ยังเป็นช่วงที่ชาวบ้าน สามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าบุงป่าทาม กุดปลาคูณได้อย่างเต็มที่ และผู้คนจะนิยมเข้าป่าทามเพื่อตัดไม้มาทำฟืนและเผาถ่าน เพื่อใช้ในครัวเรือนและส่งขายในตัวอำเภอ และไม้ที่ชาวบ้านตัดเพื่อใช้ประโยชน์ดังกล่าว ได้แก่ ไม้หูลิง ต้นฝ้ายน้ำ ต้นเสียวป่า และ ไม้สะแก ซึ่งชาวบ้านจะตัดไม้ในขนาดที่ไม่ใหญ่โตนัก ซึ่งหากมองในด้านการจัดการพื้นที่ป่าทามแล้ว ต้นไม้เหล่านี้มีความเหมาะสมที่จะทำฟืนทำถ่าน เพราะเป็นต้นไม้จำพวกที่มีความสามารถแตกหน่อได้ดี แม้จะถูกตัดก็ตาม (ยกเว้นถูกขุดรากถอนโคนจะทำให้ต้นไม้ตาย) และการท่วมขังของน้ำช่วงฤดูน้ำหลากในพื้นที่ป่าบุงป่าทามยังเป็นช่วงเวลาที่ช่วยจำกัดการเข้ามาตัดไม้และใช้ประโยชน์ของผู้คนได้ และช่วงนี้จึงเป็นเวลาที่ต้นไม้ในป่าทามจะได้มีโอกาสฟื้นตัวได้ตามธรรมชาติที่ควรจะเป็นตามเดิม

ช่วงหน้าฝน ประมาณเดือนพฤษภาคม-เดือนพฤศจิกายน ชาวบ้านจะออกหาหน่อไม้ที่อยู่ในป่าทามกุดปลาคูณ มีหน่อไม้กะชะ หน่อไม้ไผ่ป่า เป็นต้น

นอกจากนี้ในช่วงน้ำหลากประมาณเดือนกันยายน-พฤศจิกายน ชาวบ้านยังมีรายได้จากการจับและดักปลาที่มากับกระแสน้ำได้มากที่สุดในรอบปี จากอุปกรณ์และเครื่องมือต่าง ๆ เช่น

ชาวบ้านจะใช้ตังค์ปลาที่มีความยาวเกือบ 100 เมตร กันบริเวณที่มีน้ำไหล ซึ่งบางครั้งชาวบ้านลงทุนสร้างประตูระบายน้ำด้วยก้อนอิฐและฉาบปูนซีเมนต์อย่างมั่นคงแน่นหนาเองด้วย จากนั้นจะนำผืนตังค์ที่ถักทอขึ้นจากด้ายในลอนขนาดใหญ่แต่ตาถี่ โดยมีไซใหญ่ครอบปลายของตังค์ไว้เพื่อให้ปลาและสัตว์น้ำทุก ๆ ชนิดที่ถูกกระแสน้ำพัดเข้าไปในไซ ซึ่งปลาและสัตว์น้ำเหล่านั้นไม่มีทางที่จะเล็ดลอดออกจากตังค์และไซใหญ่ได้เลย บางครั้งชาวบ้านได้ยาม (เก็บปลา) วันละครั้ง แต่บางวันถ้ามีปลาเข้ามากจะยามวันละ 2-3 ครั้งก็มี ซึ่งการยามแต่ละครั้งจะได้ปลาและสัตว์น้ำเกือบทุก ๆ สายพันธุ์ ทั้งปลาเล็ก ปลาใหญ่ กุ้ง หอย ปู งู ฯลฯ รวมกันไม่น้อยกว่าครั้งละ 20 - 30 กิโลกรัมทีเดียว และถ้าวันไหนมาแรงและมาแรงแล้ววันหนึ่งๆ จะได้เพิ่มมากขึ้นประมาณเกือบ 100 กิโลกรัมก็มี ซึ่งในช่วงนั้นจะมีพ่อค้าจากที่อื่นมาซื้อไปขายต่อเป็นจำนวนมาก แต่ให้ราคาไม่ดีนักเพราะช่วงนี้อาจจะมีปลามากจึงทำให้ราคาไม่ดี ถ้าเป็นพวกปลาเล็กที่พ่อค้าแม่ค้ามากรวันซื้อซึ่งเขาจะนำไปหมักเป็นปลาร้าขายต่อไป เช่น ปลาสลวย ปลาขาว ปลากด ปลากะเจ็ด ปลาชีว ฯลฯ ปลาเหล่านี้จะขายได้ราคาประมาณกิโลกรัมละ 2-3 บาทเท่านั้นเอง ส่วนปลาชนิดอื่นๆ มีราคาไม่สูงมากนัก ด้วยเหตุนี้เอง จึงปรากฏว่าเมื่อถึงช่วงหน้าน้ำหลากจะมีพ่อค้าแม่ค้ามารับซื้อปลาจากชาวบ้าน โนนคำและน้ำจั้นใหญ่อยู่เป็นประจำ

ครั้นพอถึงช่วงที่ว่างจากการทำนาหรือบางคนไม่ได้รดักปลาในช่วงหน้าน้ำหลาก พวกเขาจะเข้าไปหางานทำที่เมืองหลวง กรุงเทพฯ และมีจำนวนไม่น้อยที่เข้าไปทำงานรับจ้าง ค้าขาย และใช้แรงงานในอำเภอเสลภูมิมีจำนวนไม่น้อย

แต่ทุก ๆ ครั้งเมื่อถึงช่วงหลังจากเทศกาลวันขึ้นปีใหม่แล้ว กลุ่มผู้คนที่เคยเดินทางออกจากหมู่บ้านเพื่อไปหางานทำเลี้ยงชีพเหล่านั้น มักจะกลับมาถิ่นฐานบ้านเกิดซึ่งมาพร้อมกับเงินทุนที่จะใช้ในกิจการภาคการทำนาหรือกลับมาปลูกพืชผักในเชิงพาณิชย์ต่อไป และพวกเขายังพร้อมที่จะดำเนินวิถีชีวิตในรูปแบบของการพึ่งพิงป่าบุงป่าทามกุดปลาคุณแห่งนี้เช่นเดิม เหมือนที่เคยปฏิบัติมาแต่ยาวนาน...

เสี้ยวหนึ่งของพ่อเคน ...กับการเรียนรู้เพื่อความอยู่รอด

พ่อเคน บุญคำ พันเพเป็นคนบ้านโนนยาง ตำบลขวาว อำเภอเสลภูมิ อีกหนึ่งชุมชนที่อยู่ในเขตพื้นที่ป่าทามกุดปลาคุณ ซึ่งถือว่าเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาหลากหลายนับแสนนับล้านตัวกับพันธุ์พืชหลายชนิดและสัตว์น้อยใหญ่มากมาย

ประมาณปี พ.ศ.2510 พ่อเคน ได้ย้ายมาอยู่กับภรรยาที่บ้านโนนคำจนถึงปัจจุบัน ซึ่งช่วงแรกที่มาอยู่ใหม่ ๆ นั้นจะรับจ้างทำงานทุกอย่างที่มีคนจ้าง ส่วนใหญ่แล้วจะมีผู้มาว่าจ้างให้ไปฉีดยาฆ่าแมลงที่เป็นศัตรูพืช สมัยนั้นชาวบ้านจะนิยมปลูกปอกระเจา มันสำปะหลัง และชาวบ้านจะปลูกแตงร้านและแตงโมมากที่สุดจึงมีคนมาจ้างฉีดยาอยู่ตลอดเวลา อาจเป็นเพราะช่วงนั้นผู้คนทำสวนแตงกันทั้งหมู่บ้านเลยไม่มากนักน้อย บางบ้านมีพื้นที่ปลูก 2 ไร่ บางคนมี 5 ไร่ บางคนมีเกือบ 10-20 ไร่ แต่ไม่มากไปกว่านี้เพราะช่วงเวลาของการเพาะปลูกที่ปลูกได้เพียงช่วงหลังปีใหม่

ประมาณเดือนมกราคม-มิถุนายน ซึ่งเป็นช่วงคาบเกี่ยวฤดูฝนที่จะมีน้ำท่วมพื้นที่ที่ทามอยู่แล้วเป็นประจำ และอีกอย่างคือพื้นที่ป่าบุ่งป่าทามยังรกทึบอยู่อีกทั้งรถไถยังมีไม่กี่คัน ราคาแพง จึงทำให้แต่ละคนมีพื้นที่ปลูกอย่างจำกัดคนละไม่มาก แต่ปลูกกันเกือบทุกหลังคาเรือนรวมของทุกๆ คนทั้งหมดประมาณไม่เกิน 1,000 ไร่ โดยส่วนใหญ่จะทำการตัดไม้ต่างๆ ในพื้นที่จับจองของแต่ละคน แล้วยังสามารถนำไม้ที่ตัดได้ อาทิเช่น ดันहुลิ่ง ดันฝายน้ำ ดันหว้า ดันเปื่อย นำไปทำฟืน และเผาถ่านที่เป็นเชื้อเพลิงใช้ในครัวเรือนได้อย่างดี หลังจากนั้นจึงขุดถอนรากต้นไม้เหล่านั้นทิ้ง แล้วจึงไถพรวนหน้าดินเพื่อปลูกพืชตามต้องการต่อไป สำหรับยาฉีดกำจัดแมลงที่เขานิยมใช้ฉีดแตงโม คือ “ยาแรนเวด” ด้วยประสิทธิภาพในการกำจัดแมลงได้เป็นอย่างดี ผู้คนจึงนิยมซื้อหามาใช้ในการเพาะปลูกกันมากขึ้น ทั้ง ๆ ที่จริงแล้วอาจไม่จำเป็นต้องใช้สารเคมีเหล่านั้นมาใช้ได้ ทั้งนี้เพราะในเขตป่าบุ่งป่าทามมันมีความชุ่มชื้นและอุดมไปด้วยสารอาหารอยู่แล้ว แต่ไม่ทันใจผู้คนเท่าใด

ภาพที่ 57 พ่อเคน บุญคำ และเพื่อนบ้านนั่งกินก้อยปลาที่หามาได้อย่างอร่อย

“ช่วงนั้นจะไม่มีอะไรป้องกัน ไม่มีหน้ากากปิดจมูก ไม่มีถุงมือยาง ไม่สวมหมวก ฉีดแล้วก็ไม่ได้นั้นการล้างมือให้สะอาดนักเพราะต้องไปรีบจ้างฉีดให้อีกหลายๆ คนจึงไม่ค่อยมีเวลามากนัก ..รีบจ้างฉีดยาอยู่ไม่นานเริ่มมีอาการแพ้ รู้สึกว่าร่างกายรับไม่ได้แล้ว คือ มีอาการหน้ามืด วิงเวียน ปวดหัวเป็นประจำหลังจากการฉีดยา และทำให้เกิดความกลัวและไม่หันกลับไปรีบจ้าง อีกคือ เริ่มรู้สึกว่าจะขยับแขน ขาลำบากขึ้น เป็นเหน็บชาบ่อยครั้งมากจนคล้ายจะเป็นอัมพฤกษ์ จึงเลิกทำและออกห่างจากสารพิษตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา” พ่อเคน เล่าถึงประสบการณ์ที่เกือบจะกลายเป็นคนพิการอันเนื่องมาจากได้รับสารเคมีในอดีตให้ฟังอย่างเจ็บปวด

กฎ กติกา มารยาทการใช้เครื่องมือ การจับปลาและเคล็ดข้อห้าม

แต่เหมือนฟ้าประทานกำเนิดชีวิตใหม่ หลังจากที่พ่อเคนประสบกับวิกฤติชีวิตเกือบจะกลายเป็นอัมพฤกษ์ขยับขาส่วนล่างและทำอะไรไม่ได้แล้ว อันเนื่องมาจากการสะสมสารพิษในร่างกายเมื่อครั้งรับจ้างฉีดยาเคมีฆ่าแมลง ในช่วงของกระบวนการเร่งการผลิตพืชผักและผลิตผล

ทางการเกษตรต่าง ๆ ของชาวบ้านเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการแปรรูปแบบการเกษตรในเชิงพาณิชย์มากขึ้น

ภาพที่ 58 ภูมิปัญญาชาวบ้านของการหาอยู่หากินโดยแท้

พ่อเคน ทำนาในเขตพื้นที่ป่าบุ่งป่าทามอยู่กับครอบครัวบนเนื้อที่ไม่กี่สิบไร่ และช่วงเวลาที่ว่างพอกจากการทำนา จะออกหาปลาในตอนเย็น แล้วออกเรืออีกครั้งในตอนเช้าของทุกวันเพื่อเก็บปลาที่ได้

ว่ากันว่าในการทำงานทุกชนิดหรือแม้กระทั่งการลงแข่งขันกีฬา จำต้องมีวิธีการและกฎเกณฑ์และมารยาทในการทำงานทั้งนี้เพื่อจะได้เป็นแนวทางในการปฏิบัติที่ถูกต้องชัดเจนตามระเบียบที่กลุ่มทางสังคมได้บัญญัติไว้ด้วยความสนใจที่จะปฏิบัติกิจการนั้น ๆ การหาปลาเช่นเดียวกัน โดยจะยกตัวอย่างความเชื่อที่

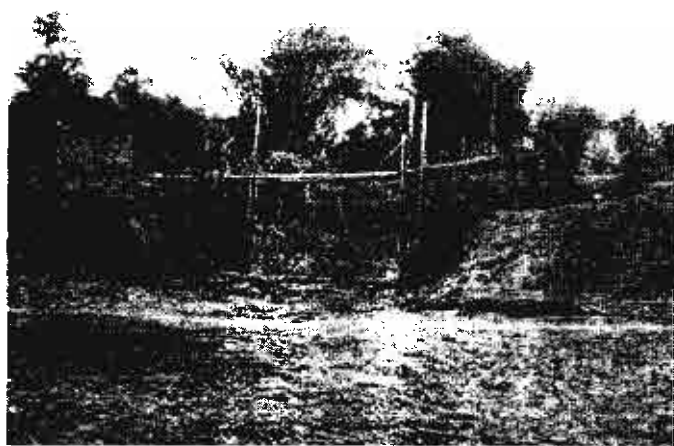
ความเชื่อเกี่ยวกับการหาปลาที่ชาวบ้านเคยใช้เป็นแนวคิดหลัก ในวิถีการหาอยู่หากิน ซึ่งเป็นแนวทางที่ชาวบ้านเคยยึดถือมาแต่อดีต และถือเป็นข้อห้ามหรือข้อเคสา (taboo) ในการหาปลาที่สำคัญ แต่ในปัจจุบันความเชื่อเหล่านี้ได้ถูกลดความเข้มข้นลงไปมากตามความเจริญซึ่งได้รับวัฒนธรรมใหม่ ๆ เข้าครอบงำ แต่ถึงอย่างไรยังเป็นความเชื่อที่อยู่ในความรู้สึกนึกคิดของชาวบ้านทุกคนอยู่เสมอ ยกตัวอย่างเช่น

- ถ้าหากฝันว่าได้หลับนอนกับผู้หญิง จะถือกันว่าฝันดีและในเช้าวันนั้นก็จะจับได้ปลาดัวใหญ่หลายตัว
- การเตรียมเครื่องมือและขนสัมภาระในการออกหาปลาแต่ละครั้ง จะต้องเก็บเครื่องมือเครื่องใช้และสิ่งของเหล่านั้นขึ้นบนเรือเสียก่อน เมื่อเรียบร้อยแล้วคนถึงจะขึ้นเรือที่หลัง
- ห้ามส่งเสียงดังเมื่อเวลาออกหาปลา เพราะเชื่อว่าปลาจะได้ยินแล้วแตกตื่นว่ายหนีไป และเชื่อกันว่าผีเจ้าน้ำ เจ้าที่เจ้าทางจะไม่สงสาร
- ถ้าไปจับปลาในวันพระ ถือว่าวันนั้นจะไม่โชคดี “ไม่หมาน” ไม่ได้ปลา เพราะถือว่าวันพระเป็นวันแห่งการกัณฑ์ทาน โปรดสัตว์

- เวลาที่ออกเดินทางไปจับปลา หากพบพระภิกษุสงฆ์ระหว่างทางก็จะพยายามหลีกเลี่ยงหรือเดินทางไปหากินในเส้นทางอื่น ด้วยเหตุว่าเมื่อเดินทางไปหาปลาต่อมันจะไม่มีโชค

- ในขณะที่ยามปลา(เก็บปลา)อยู่นั้น หากมีคนผ่านมาแล้วเขาถามว่าได้ปลามากหรือไม่ให้ตอบกลับคืนไปว่าได้ไม่มากหรือตอบว่าไม่ค่อยหวาน¹ เพราะถ้าตอบกลับไปได้มากหรือหวาน วันต่อไปจะหาได้น้อยหรือหาไม่ได้เลย ด้วยเพราะเชื่อกันว่าผีในหนอง หรือเจ้าที่เจ้าทาง จะไม่ให้ปลาแก่เราอีก

- ช่วงเวลาที่ถักหรือสานเครื่องมือหาปลาอยู่นั้น จะต้องเลือกบริเวณที่มีคนอยู่มากๆ เพื่ออยากจะให้ผู้คนที่ผ่านมาพูดหรือกล่าวชมและยืนยันว่า “เครื่องมือนั้นทำสวยงามดีน่าจะได้ปลาเยอะแน่” “ทำลอบได้พอดี ทำงาไซ้ได้งามดี คิดว่าปลาคงเข้าเยอะ” เป็นต้น

ภาพที่ 59 “พั้งต่ง รอถึงช่วงน้ำหลากชาวบ้านได้ปลาวนละหลายร้อยกิโล”

หัวหน้าครอบครัวผู้ไม่เคยท้อแท้ต่อปัญหาใดๆ อย่างพ่อเคน บุญคำ สามารถดิ้นรนฝ่าฟันกับปัญหาอุปสรรคที่ผ่านเข้ามาในชีวิตได้ ไม่น่าเชื่อว่าจากที่เกือบจะกลายเป็นคนอัมพาตจากการรับจ้างฉีดยาฆ่าแมลงให้ผู้คน จึงหันเหเปลี่ยนวิถีทางเป็นการทำนาและจับปลาเพื่อกินและขาย จนกระทั่งได้ส่งเสียจนเจือลูกๆ ทั้งสามคนจนเติบโตใหญ่ ซึ่งลูกคนสุดท้ายคือ นายพงษ์ไทย บุญคำ นับได้ว่าเป็นความหวังและเป็นความภูมิใจของชุมชน ที่เรียนหนังสือจบในระดับปริญญาตรี เป็นคนแรกและเป็นคนเดียวในชุมชนบ้านโนนคำ

ประโยชน์ทางจากคำบอกเล่าของชาวบ้าน

พ่อเคน บุญคำและชาวบ้านหลายร้อยหลายพันชีวิต ต่างตระหนักดีว่า บริเวณที่ตนได้พึ่งพาอาศัยอยู่ในขณะนี้ คือแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำหลายล้านตัว เป็นแหล่งอาหารเพื่อเลี้ยงชีพของผู้คนมานานนับศตวรรษ เป็นแหล่งเชื้อเพลิงอย่างดีต่อมนุษย์ และป่าทามยังเป็นระบบนิเวศที่

¹ หวาน เป็นคำถิ่นอีสานนิยมใช้กับวิธีการหาอยู่หากิน หมายถึง ได้, ได้มาก ยกตัวอย่างเช่น วันนี้หวานปลา แปลว่าได้ปลามาก เป็นต้น

เอื้ออำนวยต่อการหาอยู่หากินและการขยายพันธุ์ของสรรพสัตว์ พ่อเฒ่าและชาวบ้านทราบถึงประโยชน์ที่ได้รับจากระบบหาอยู่หากินแบบพึ่งพิงในพื้นที่ตาม ซึ่งจากคำบอกเล่าของชาวบ้านหลายๆ คน จึงทำให้ทราบถึงความคิดรวบยอดหรือบทสรุป (Concept) ของพื้นที่ตามที่พวกเขาสามารถเข้าใช้ประโยชน์ได้ ดังนี้คือ

- ป่าตาม คือแหล่งอาหารที่มีความสำคัญและความหลากหลายไม่ต่างจากป่าบก อาหารที่มีอยู่ได้แก่ หน่อไม้ ผลไม้ป่า ผักป่ากินได้ นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งเห็ดที่สำคัญเกือบทุกชนิด เห็ดในป่าตามจะมีผลผลิตก่อนเห็นป่าอื่น เห็นที่พบได้แก่ เห็ดระโงก เห็ดโคน เห็ดน้ำหมาก เห็ดโคก เห็ดน้ำผึ้ง เห็ดตับเต่า เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีมันแขงที่พบอยู่ทั่วไปแม้ในช่วงน้ำท่วม ผลไม้ที่พบมากได้แก่ มะกอกน้ำ มะดัน ลูกผีพวน โดยเฉพาะลูกหว้ามีมากมายหลายชนิด

- ป่าตามคือบ่อปลาขนาดใหญ่ พื้นที่ตามเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำประเภทปลา ในช่วงฤดูน้ำแดง ปลาจากลุ่มแม่น้ำชีและลำน้ำยังจะว่ายทวนน้ำไปวางไข่ในบริเวณป่าตาม เนื่องจากมีสภาพเหมาะสม มีอาหารสำหรับพ่อพันธุ์แม่พันธุ์และลูกอ่อนที่เกิดใหม่ เนื่องจากในป่าตามมีเศษซากใบไม้ที่เกิดจากการร่วงหล่นของต้นไม้ อันเป็นแหล่งของแพลงตอน และนอกจากนี้ยังพบสัตว์ประเภทหอยเป็นจำนวนมาก ซึ่งหอยนี้เป็นอาหารสำคัญของปลาขนาดใหญ่ กระแสน้ำในป่าตามจะไหลไม่แรงเหมือนน้ำในลำน้ำสายหลัก เหมาะสมต่อการเพาะพันธุ์ของปลาในลำน้ำ บริเวณภายนอกของป่าตามหรือบริเวณป่าตาม ที่เข้าไปสะดวกชาวบ้านจะเข้าไปจับปลาโดยอาศัยเครื่องมือพื้นบ้านเมืองเช่น ตาข่าย (มอง) ลอบ เบ็ดราว ไซ ดุ่ม(มีหลายชนิดตามลักษณะของปลาที่ตก) โพงพาง เป็นต้น ปลาที่จับได้เป็นจำนวนมาก มีทั้งปลาชบ ปลาเนื้ออ่อน ปลาค้าว ปลาปิ้ง ปลาชวย ปลาดตะเพียน ปลากระสูบ ปลาหนู ปลาเค็ง ปลาคุ้ยลาม ปลาสวาย ต่างจากบริเวณด้านในของป่าตาม (ถัดจากลำน้ำ) ในฤดูน้ำหลากชาวบ้านแทบไม่สามารถเข้าไปในพื้นที่ตามได้ง่ายนัก ดังนั้นจึงเป็นแหล่งที่ปลอดภัยของสัตว์น้ำในการแพร่พันธุ์และดำรงชีวิต

- ป่าตาม คือแหล่งไม้ฟืน พื้นที่ตามเป็นแหล่งไม้ฟืนที่สำคัญของชุมชน ไม้ที่ชาวบ้านนิยมตัดมาทำไม้ฟืนมีขนาดไม่ใหญ่โตนัก และพบว่ามีการตัดฟืนมาในช่วงฤดูแล้ง เช่น ไม้เปื่อยน้ำ ไม้เป็น ไม้हुलिंग เป็นต้น ซึ่งหากมองในด้านการจัดการป่าและป่าตามเหมาะที่จัดการเพื่อทำฟืน เพราะต้นไม้ที่นิยมตัดเพื่อทำฟืนจะมีความสามารถแตกหน่อได้ดี และการท่วมขังของน้ำเป็นเหตุจำกัด ช่วงเวลาของการใช้ประโยชน์ของคน จึงทำให้ไม้ป่าตามมีโอกาสฟื้นตัวได้ตามธรรมชาติ

- ป่าตามคือแหล่งกรองตะกอนที่สำคัญ บริเวณพื้นที่ตามจะเป็นแหล่งกรองตะกอน เศษดินดอนต่างๆ ที่ลำน้ำไหลพัดพามา โดยสังเกตได้จากลักษณะของดินที่อยู่ในป่าตามที่เป็นดินเหนียวมีปริมาณอินทรีย์วัตถุสูง ซึ่งเกิดจากการทับถมของตะกอนที่พัดมากับลำน้ำ และชั้นของดินหนามีความแตกต่างจากสภาพพื้นที่ป่าด้านบนที่น้ำไม่ท่วม ซึ่งมีสภาพเป็นดินทรายมีชั้นดินตื้น

- ช่วยเก็บกักน้ำฝนและช่วยบรรเทาความเสียหายของกระแสน้ำ ในช่วงฤดูฝนมักจะเกิดน้ำไหลหลากรุนแรง โดยพื้นที่ป่าตามจะช่วยกักน้ำไว้และป้องกันการเกิดน้ำท่วมฉับพลันในพื้นที่ตอนล่างได้ แต่หากว่าพื้นที่ป่าตามถูกแผ้วถาง เผา ถม และไถปรับพื้นที่เพื่อทำเกษตร มักจะเกิดปัญหาน้ำท่วมบ่อยครั้งและรุนแรงขึ้นในพื้นที่ตอนล่างได้

- ป่าทามช่วยรักษาความสมดุลระหว่างน้ำผิวดินและน้ำใต้ดิน สายน้ำมีความเชื่อมโยงทางอุทกวิทยากับน้ำใต้ดินผ่านทางป่าทาม ด้วยน้ำจากแม่น้ำและน้ำที่ท่วมป่าทามในช่วงน้ำหลากจะค่อยๆ ซึมลงสู่ชั้นน้ำใต้ดิน ครั้นเมื่อถึงช่วงหน้าแล้งน้ำใต้ดินดังกล่าวจะไหลกลับมาสู่แม่น้ำและที่ลุ่ม ดังนั้นการสูญเสียป่าทามจึงไม่เพียงแต่สูญเสียพื้นที่ชุ่มน้ำเท่านั้น แต่ยังเป็นการสูญเสียพื้นที่ที่จะคอยช่วยอำนวยน้ำชั้นผิวดินลงสู่ใต้ดินอีกด้วย

พ่อเคน บุญคำและชาวบ้านหลายร้อยชีวิต ต่างทราบกันเป็นอย่างดีว่าพื้นที่ทามที่อาศัยพึ่งพิงอยู่นั้น มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชุมชนที่อยู่โดยรอบของพื้นที่ทามกุดปลาคุณนั้นเป็นทั้งแหล่งอาหาร เชื้อเพลิงที่ดี และทามยังเป็นระบบนิเวศที่เอื้ออำนวยต่อชีวิตของสัตว์น้ำ จนกล่าวได้ว่า พื้นที่ป่าทาม สัตว์น้ำและชุมชนที่มีอาชีพด้านการประมงเป็นสิ่งคู่กันตราบนานเท่านาน

วิถีประมงพื้นบ้านและรูปแบบหาอยู่หากิน

ชาวบ้านได้เรียนรู้ธรรมชาติอันยิ่งใหญ่ที่อาศัยหากินมาช้านาน และรู้ว่าเมื่อถึงต้นฤดูฝนระหว่างพฤษภาคม – กรกฎาคม ในช่วงนี้ฝนตกใหม่จะชะล้างเอาหน้าดินรวมถึงซากพืชซากสัตว์จากป่าโคก โนน ทำ นา บ้าน ไหลลงสู่แหล่งน้ำลุ่มน้ำที่ต่ำจนน้ำเป็นสีขุ่น กลิ่นหอมของหน้าดินและกลิ่นของน้ำใหม่ จะชักชวนให้ปลาแม่น้ำนานาชนิดว่ายทวนน้ำขึ้นมาหาอาหารตามกลิ่นหอมที่พวกปลาและสัตว์น้ำต่างๆ สัมผัสกลิ่นได้

พ่อเคน บุญคำ เล่าให้ฟังว่า “ตลอดช่วงฤดูแล้งในบริเวณป่าทาม พื้นดินมีโอากาสตากแห้งและเป็นแหล่งเพาะฟักของสิ่งมีชีวิตขนาดเล็กทั้งพืชและสัตว์มากมาย โดยเฉพาะสัตว์หน้าดิน เช่น แมลง ไส้เดือน และเมื่อถึงช่วงฤดูน้ำท่วมสัตว์หน้าดินเหล่านี้จะกลายเป็นอาหารอันโอชะของฝูงปลามากมายหลายพันธุ์ ในขณะที่พืชประเภทตะไคร่น้ำ จอก แหน สาหร่าย รวมทั้งผลและเมล็ดพืชหลายชนิด ทั้งแพลงตอนพืช และแพลงตอนสัตว์จำนวนมาก ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้อำนวยให้ป่าทามในฤดูน้ำหลากจึงกลายเป็นที่ชุมนุมใหญ่ของฝูงปลา และประกอบทั้งพื้นที่ของป่าทามยังมีโครงสร้างของต้นไม้ เครือไม้ ไม้พุ่ม ที่แน่นอนหาสามารถเป็นที่หลบภัยให้กับฝูงปลาได้เป็นอย่างดี

ส่วนปลาในกุด หนอง วังน้ำเดิม จะเคลื่อนย้ายไปเกี่ยวผสมพันธุ์กันไปและหาที่วางไข่ตามป่าทามสองฝั่งลำน้ำยัง และอีกส่วนหนึ่งอาศัยอยู่ตามกุด หนอง

ครั้นเมื่อถึงช่วงน้ำหลากในระหว่างเดือนกันยายน–พฤศจิกายน จะมีปริมาณน้ำเอ่อล้นทั่วบริเวณที่ราบลุ่มแผ่ออกไปจากร่องลำน้ำยัง ในขณะที่เดียวกันปริมาณฝนยังคงอยู่เสมอๆ จึงทำให้พันธุ์ปลากว่า 50 ชนิดจะขึ้นตามน้ำหากินตามวิสัยของปลาแต่ละชนิด จนกว่าน้ำจะเริ่มลดลงจะมีบางพันธุ์ลงตามน้ำมาอยู่ในน้ำลึกก่อน เช่น ปลาเอน ปลาคาบมัน ปลาชวย เป็นต้น

เมื่อถึงฤดูน้ำลงช่วงพฤศจิกายน–มกราคม จนเข้าสู่ในช่วงฤดูแล้งกุมภาพันธ์–เมษายน ปลาหลากหลายชนิดจะค้างอาศัยอยู่ตามกุด หนอง ชอง ซึ่งจะกลายเป็นแหล่งอาหารแก่มนุษย์และสัตว์อื่นๆ ต่อไป

ภาพที่ 60 เครื่องมือหาปลาหลากหลายชนิดบนเนินดินที่เตรียมไว้หาปลา

และในช่วงของการหาอยู่หากินจะพบลักษณะของปลาที่เคลื่อนย้ายแหวกว่ายหากินไปตามวังน้ำ หนอง หรือกุดต่างๆ เช่น ปลาหลด ปลาหมอ ปลาดุก ปลาช่อน ปลาชะโด ปลากระดี่ ปลาหมัด ปลาชีว ปลาแก้ว ปลาข้างลาย ปลาหมู ปลาหนู ปลาก่า ปลาแซ่วไก่ ปลาแซ่ ปลาหลด ปลาฮากกล้วย ปลาขาวมน ปลานู ปลาน้ำจืด ปลาอืด ปลาไส้ตัน ปลาแปบ ปลาปอม ปลาดะเพียน ปลาคับของ ปลาลิ้นหมา ปลากักเป้า ปลาค้อกั้ง ปลาเกะเกะ ปลาไหล ปลาหางเลื่อง ปลาเสือ ปลาโตโตง ปลากะแยง ปลาสุต ปลาแก้ง ปลาจอก ปลาหัวหลุน ปลาดองกราย ปลานาง ปลาค้าว ฯลฯ

เนื่องจากปลาในลำน้ำยังมีหลายชนิด และธรรมชาติของปลามีความซับซ้อนโดยเฉพาะช่วงปลาวางไข่เสร็จแล้ว ปลาพ่อแม่ต้องการอาหารมากเป็นพิเศษ พรานปลาจะถือโอกาสจัดหาเครื่องมือและวิธีการที่ตนเองถนัดและชนิดเหยื่อที่ปลาใหญ่ชอบ ซึ่งในช่วงนี้สามารถจับปลาได้แทบทุกชนิดจะได้เนื้อปลาหอมมันอวบอ้วนพิเศษและถ้าปลาดายจะเน่าเร็วกว่าปกติ พรานปลาผู้รู้วิสัยปลาจึงค่อยๆ คิดหาวิธีการจับปลาและประดิษฐ์เครื่องมือเพื่อให้สอดคล้องกับฤดูกาล กระแสน้ำ นิสัยธรรมชาติของปลาได้อย่างลงตัว

พ่อเคน บุญคำ เล่าให้ฟังต่ออีกว่า “เท่าที่เคยเห็นเครื่องมือหาปลาในแถบนี้มีอยู่มากมาย บางชนิดหาปลาได้มาก บางชนิดหาได้น้อย แต่ทุกอย่างมันจะพอเหมาะกับช่วงเวลาของฤดูกาลหาอยู่หากินเสมอ ยกตัวอย่างเครื่องมือหาปลาและจับสัตว์น้ำอื่นๆ เช่น ต่ง (จิบ) ลัน (ดักปลาไหล) สุ่ม แหลมแทงปลา แงบกบ จัน ดาง (มอง) กวด (อวน) แห เยาะปลา (เฮอะ) หลุมปลา เบ็ดคัน เบ็ดเผือก (เบ็ดราว) สะตุง ไซ ลอบตั้ง ลอบนอน ตุ่มปลากด (ลาน) ตุ่มปลาขาว ตุ่มปลาชีว แพกุง เป็นต้น

เครื่องมือข้างต้นเหล่านี้ได้พัฒนามาเป็นลำดับ บนพื้นฐานความเรียบง่าย การหาวัสดุได้ง่ายในท้องถิ่น ราคาถูก และเครื่องมือเดียวอาจใช้ร่วมได้ในหลายวิธีการจับปลา หรือหลายเครื่องมืออาจร่วมกันใช้ในวิธีการเดียว ยกตัวอย่าง เช่น

แห นอกจากหว่านแหทั่วไปยังสามารถแยกวิธีการหว่านแหขุมข้าว หว่านแหขุม หว่านแหแบบจอบบ่อน (ลักษณะสังเกตปลาอย่างระมัดระวัง) ซึ่งจะมีลีลาการหว่านกันคนละแบบ มีอุปกรณ์ประกอบต่างกัน

มอง นอกจากดักทั้งต้นมองธรรมดา ถ้าดักอย่างประณีตให้ต้นมองติดพื้นแน่น ด้วยการถ่วงหินหรือตัดไม้จามปักขุมต้นมองไว้ เรียกว่า วิธีการ “หยั่งมอง”

การลอมเยาะ จะประกอบด้วยเครื่องมือ ไม้เยาะหรือกิ่งพุ่มไม้ ดาง แห

การลงต้อน ประกอบด้วยเครื่องมือ ไซ ลอบ กวด(อวน) คันไซ สุ่ม แห

เบ็ดเผือก จะได้ปลาต่างชนิดกัน ขึ้นอยู่กับไซเหยื่อต่างกันจะเรียกชื่อเบ็ดเผือกตามด้วยชื่อปลานั้นๆ และในเบ็ดเผือกเส้นเดียวกันยังสามารถใส่เหยื่อได้หลายๆ ชนิดอีกด้วย ดังตัวอย่างนี้

ประเภทเหยื่อของเบ็ดเผือก ได้แก่ เหยื่อปลาซากกล้วยซึ่งเป็นปลาขนาดเล็ก จะได้ปลากด ปลานาง ปลาสูด ปลาค้าว ปลาปิ้ง (เทโพ) ปลาช่อน ปลาหลด (กระทิง) ปลาบู ปลาชะโด ปลาเค็ง เหยื่อปลาหมูใส่จมเกือบถึงดิน จะได้ปลากด ปลานาง

เหยื่อปลาหางเหลือง จะได้ปลาปิ้ง ปลาค้าวเป็นหลัก ส่วนปลากดได้บ้าง

เหยื่อปลาชีวใส่ลอยน้ำ จะได้ปลาสูด ปลากด ปลาค้าวและปลาปิ้ง

เหยื่อปลาตุกใหญ่ใส่ลอยน้ำ จะได้ปลาเค็ง ปลาค้าวและปลาปิ้ง

เหยื่อปลาแก้งใส่ได้ทั้งลอยและจมน้ำ จะได้ปลาค้าวส่วนใหญ่ ได้ปลาปิ้งส่วนน้อย

เหยื่อปลาหลดใส่ได้ทั้งสองแบบ จะได้ปลาค้าวและปลาปิ้ง

เหยื่อไส้เดือนหย่อนเบ็ดบริเวณมีตอไม้ จะได้ปลาก่า

นอกจากนี้ยังมีเหยื่อหอยจูป หอยลาย จะได้ปลากด

และยังมีเหยื่อ กบ เขียดตะนา จีโปม และปู เป็นต้น

เครื่องมือหาปลา และภูมิปัญญาการหาอยู่หากิน

ธรรมชาติเพื่อการอยู่รอดของปลานั้น จะมีวัฏจักรของการเดินทางว่ายทวนกระแสน้ำไหลของลำน้ำ ผูกปลาแม่น้ำนานาชนิดได้แหวกว่ายจากสายน้ำใหญ่สู่ลำน้ำสาขา วายจากวังน้ำเก่าสู่วังน้ำใหม่หรือว่ายทวนน้ำมาผสมพันธุ์ ระหว่างการเคลื่อนย้ายของฝูงปลาจำนวนมากก็จะมีถูกมนุษย์จับกินเป็นอาหารไม่น้อย แต่ถึงกระนั้นยังมีปลาอีกจำนวนมากทำหน้าที่ตามสัญชาตญาณธรรมชาติไปอย่างไม่ขาดตอนรุ่นแล้วรุ่นเล่า เมื่อปลารุ่นใหม่เจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ส่วนหนึ่งจะอาศัยวังเดิมไปอีกชั่วฤดูกาล อีกส่วนหนึ่งจะว่ายทวนน้ำหากินขึ้นไปตามลำน้ำสาขาต่างๆ บางส่วนล่องกลับลงตามน้ำเดิม ซึ่งบรรพบุรุษปลาแต่ละชนิดนั้นเคยเป็นมา

ในบริเวณป่าทามตลอดช่วงฤดูแล้ง พื้นดินมีโอกาสดากแห้งและเป็นแหล่งเพาะพักของสิ่งมีชีวิตขนาดเล็ก ทั้งพืชและสัตว์มากมายโดยเฉพาะพวกสัตว์หน้าดิน เช่น แมลง ไส้เดือน ครั้นเมื่อถึงฤดูน้ำหลากจะกลายเป็นอาหารอันโอชะของฝูงปลา ในขณะที่พืชประเภทตะไคร่น้ำ จอก แหน สาหร่าย มูลสัตว์ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เองช่วยอำนวยให้พื้นที่ป่าทามในฤดูน้ำหลากกลายเป็นขุมหมุมใหญ่ของฝูงปลาหลายสิบชนิด นอกจากนี้ป่าทามยังมีโครงสร้างของต้นไม้ เครือ

ไม้ ไม้พุ่ม หนามที่หนาแน่นและสามารถเป็นที่หลบภัยให้กับฝูงปลาและสัตว์น้ำอื่นๆ ได้เป็นอย่างดี

และในช่วงหน้าแล้งพวกปลาที่อาศัยอยู่ในกุด หนองน้ำ วังน้ำเดิม จะมีการเคลื่อนย้ายเพื่อไปเกี่ยวผสมพันธุ์กันไปและยังหาที่วางไข่ตามพื้นที่ป่าทาม ยกตัวอย่างเช่น

ปลาชะโด ปลาช่อน ปลาหมอ ปลาเขียม ปลากะแยง ปลาบู่ ปลาดู ปลาตะเพียน มักจะมีพฤติกรรมมักวางไข่ในน้ำบวก (ปลัก) หนอง กุด และน้ำริมลำน้ำยัง และมีบางส่วนขึ้นไปวางไข่ในนาบ้าน แม้ที่ตกกล้าก็พบเห็นได้

ปลาอีโพนั้นจะวางไข่บริเวณที่มีแหน

ปลาควาย มักวางไข่บริเวณป่าหญ้าแฝก

จากคำบอกเล่าของพ่อเคน บุญคำ ซึ่งเป็นหนึ่งในสมาชิกของกลุ่มหาปลาในเขตพื้นที่ป่าบุงป่าทามกุดปลาคุณ พบว่าชาวประมงพื้นบ้านในแถบนี้ต่างมีเครื่องมือเครื่องใช้ในการจับสัตว์น้ำอยู่หลายสิบชนิดที่ยังใช้กันเป็นประจำ ซึ่งเครื่องมือเหล่านี้ได้รับการพัฒนามาเป็นลำดับบนพื้นฐานแห่งความเรียบง่ายสืบทอดมาแต่รุ่นปู่ย่าตายาย หาวีสดุได้ง่ายในท้องถิ่น และเครื่องมือบางอย่างมีลักษณะพิเศษเฉพาะของช่วงเวลาและชนิดของปลาที่จะได้ ยกตัวอย่างเช่น

ดาง (มอง) ดางเป็นเครื่องมือหาปลาที่ชาวบ้านนิยมใช้กันมากอีกชนิดหนึ่ง มีลักษณะเป็นเอ็นไสลักทอกันเป็นตาๆ สำหรับผู้ที่นำเข้ามาใช้เป็นครั้งแรกของที่นี่คือ พ่อปู่ ชื่นชม ซึ่งท่านเป็นกำนันตำบลเมืองไพร โดยนำเข้ามาใช้และเผยแพร่ในช่วงปี พ.ศ.2507-2508 หลังจากนั้นมีการนำอุปกรณ์เครื่องมือหาปลาอื่นๆ มาใช้มากขึ้นจนปัจจุบัน เวลาใช้ดางไม่ยากเพียงนำไปซึ่งลักษณะเหมือนตาข่ายในสนามวอลเลย์บอล เพียงขำคินช่วงเช้าพายเรือไปเก็บปลาหรือถ้าไม่เก็บในขณะนั้นสามารถนำกลับมาเก็บที่บ้านก็ได้ แต่ต้องซื้อและมีราคาแพงพอสมควรแต่คุ้มค่าเพราะซื้อมาครั้งเดียวใช้หาปลาได้เกือบตลอดปี ดางมีอยู่หลายขนาดสามารถจำแนกได้ดังนี้

ภาพที่ 61 พื้นที่ “บุงป่าทามกุดปลาคุณ” ให้ทั้งอาหารและชีวิตแก่ชาวบ้านทุกๆ คน

-ดางถี ขนาดของตา 2.5-4 เซนติเมตร ส่วนใหญ่จะดักปลาสร้อยตัวเล็กๆ ปลากุ่ม ปลาแปบ ปลาดามือ (ปลาเนื้ออ่อน) ฯลฯ

-ดางปานกลาง ขนาดของตา 5-8 เซนติเมตร ส่วนใหญ่จะดักปลาจอก ปลาเจ็ง ปลาชโท ปลาเกด ปลาดัง ปลากะแยง ฯลฯ

-ดางห่าง ขนาดของตาจะมีขนาด 10-12-14-16 เซนติเมตร ส่วนใหญ่จะดักได้ปลาจอกใหญ่ ปลานวลจันทร์ ปลาอีสบ ปลาควัว ปลานิล ฯลฯ

แงบ ใส่ดักปลาในนาทาม มีลักษณะสานด้วยไม้ไผ่ ปากของแงบมีลักษณะเป็นทรงกลม มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 12 เซนติเมตร และยาวประมาณ 30 เซนติเมตร เปิดช่องปากไว้เป็นรูวงกลมและมี "งา" ที่มีลักษณะเป็นกรวยครอบเอาไว้ เมื่อใช้จะนำไปวางไว้ในพงหญ้าตามริมฝั่งน้ำ และให้อาหารประเภทข้าวเหนียวจีหรือข้าวปั้นหรือปลาสับละเอียดทาบริเวณปากของงา เพื่อเป็นเหยื่อล่ออยู่ด้านใน แงบเป็นเครื่องมือหาปลาชนิดพิเศษที่จะดักได้เฉพาะกบและบางครั้งอาจจะมีปลาตุ๊กเข้าแงบก็ได้ ชาวบ้านนิยมวางแงบในช่วงเดือนมิถุนายน-ตุลาคม ซึ่งเป็นช่วงที่กบออกหากินมาก

ไซเล็ก มักจะใส่บริเวณที่มีน้ำไหล เช่น ในพื้นที่นาทามหรือบริเวณต่าง ๆ โดยการกันทำนบน้ำขนาดเล็กในช่วงน้ำหลาก เหลือช่องพอที่จะวางไซเพื่อให้ปลาที่ไหลมากับน้ำว่ายเข้าทางช่องงาของไซ ส่วนใหญ่จะนิยมใส่บริเวณนาตรงที่มีน้ำไหล ได้ปลาดุก ปลาชิว ปู กุ้งฝอย ปลาหมอ ฯลฯ แต่ปลาช่อนจะไม่เข้า

แห นอกจากการหว่านแหแบบทั่วไปแล้วยังมีการหว่านแหแบบหว่านจอบบ่อนซึ่งจะเป็นการเฝ้าสังเกตปลาบนริมฝั่งอย่างระวังไม่ให้ปลาแตกตื่น การหว่านแหแบบจอบบ่อนจะทำได้ในช่วงหน้าแล้งระหว่างเดือนมีนาคม-เมษายน ตามกุด และหนองน้ำ ซึ่งการหว่านแหแบบนี้ต้องมีลิลาชั้นเชิงในการหว่าน อาจจะไปแซ่หน้าครึ่งแซ่หรือครึ่งตัว ประคองแหในท่ากึ่งเตรียมพร้อมอาศัยความชำนาญและคอยสังเกตปลาบ่อนฟองอากาศขึ้นจะหว่านแหครอบทันที วิธีการนี้จะทอดได้ปลาดุก ปลาช่อน ปลาบู่ ปลาเข่ง (ปลาหมอ) ปลากะเตด(กระตี่) ปลาสวาย เป็นต้น

ลันหรือบัง เป็นเครื่องมือที่ทำขึ้นเพื่อใช้ดักปลาไหลหรือเอียนโดยเฉพาะ จะใส่ช่วงที่ปลาไหลกำลังออกมาในช่วงฝนใหม่ ประมาณเดือนพฤษภาคม-ธันวาคม โดยชาวบ้านจะนำลำปล้องของไม้ไผ่บ้าน ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 10 เซนติเมตร ยาวประมาณ 1.50-1.70 เมตร หรือความยาวประมาณ 4 ปล้องของไม้ไผ่ ด้านหนึ่งจะเปิดปล้องแต่มีงาไม้ไผ่ หรือในปัจจุบันชาวบ้านนิยมนำกระป๋องและกระดิกน้ำมันเครื่อง ตัดให้เป็นรูปสามเหลี่ยมคล้ายลันเพื่อเป็นช่องทางให้ปลาไหลเข้าได้แต่ออกจากลันไม่ได้ ส่วนปลายอีกด้านหนึ่งของลันจะรูเล็ก ๆ พอที่จะให้ปลาไหลหายใจได้ เพราะไม่เช่นนั้นปลาไหลอาจจะตายก่อนที่จะนำมาทำอาหารก็ได้ ชาวบ้านนิยมนำหอยหรือปูหรือปลาและไส้เดือนนำมาสับรวมกัน แล้วนำเข้าไปกองไว้ในลันและให้ทาที่ปากลันด้วยเพื่อเป็นการล่อลึงให้ปลาไหลมาติดลันเร็วขึ้น สำหรับการนำไปวางนั้นจะเลือกทำเลที่มี

ผักปอดที่ลอยหนาแน่นอยู่ตามแหล่งน้ำทั่วไป นั้นเพราะปลาไหลมักจะว่ายมาหากินเศษอาหารบริเวณที่มีผักปอดลอยอยู่เสมอ หลังจากนั้นให้นำปากลงจุ่มลงไปใต้ผักปอดเล็กน้อย และพยายามให้ลันทำมุม 30 องศากับผิวน้ำปลาไหลจะเข้าได้ง่ายดี ซึ่งกันลันหรือปลายของลันอีกด้านหนึ่งจะโผล่พ้นผิวน้ำเพื่อให้ปลาไหลได้หายใจนั่นเอง

ตีปลาฮ้อง ทำได้ระหว่างพฤษภาคม-มิถุนายน ต้นฤดูฝนน้ำซุ-น้ำแดง น้ำในแม่น้ำจะไหลหลากเข้าสู่ร่องน้ำ ก่อนหลากท่วมป่าทาม ซึ่งในช่วงนี้ปลาวัยทวนน้ำมาเกี้ยวผสมพันธุ์แล้ววางไข่ ตามฮ้อง (ร่องน้ำ) ฮ้อม (จุดร่องน้ำที่เชื่อมต่อระหว่างแม่น้ำกับกุด หนอง) เป็นปลาใหญ่น้ำหนักไม่ต่ำกว่า 4-5 กิโลกรัม ปลาค้าวตัวเมียอุ้มท้องที่เคยจับได้ในเขตนี้ เฉพาะไข่ปลาหนักถึง 15 กิโลกรัม

ขั้นตอนเริ่มจากสังเกตปลาเมื่อปลาได้เข้าฮ้องเข้ากุด จำนวนมากแล้วช่วงเวลาประมาณช่วงตึก ที่ 2 จะชวนกันไปขุดดินพร้อมกับหญ้าแฝก หญ้าดินกับแกล้ (ตุ๊กแก) บันดินดินกันปากร่องน้ำเป็น "ต้อนบน" จากนั้นจึงนำฝักไปปักกันขวางปลายร่องน้ำอีกด้านหนึ่ง แล้วบันดินอุดดินฝาด้านหน้า พร้อมกับนำ "ลอบ" มาวางดักขนานกับฝักเพื่อดักปลา และตามสัญชาตญาณปลาจะค่อยๆ เลียบเคียงตามหน้าฝักจะเข้าลอบอย่างไม่ต้องสงสัย ส่วนด้านหลังฝักจะผูก "ดางเขียว" ร่องรับปลากระโดดข้ามฝัก ดังนั้นระหว่างที่ร่อนน้ำลดจากฮ้องจะสามารถจับปลาได้จากลอบและดางเขียวไปเรื่อยๆ

กระทั่งน้ำลดลงเกือบหมด จึงตั้ง "คันโซ้" วิดน้ำออกจากฮ้องจนหมดหรือเหลือน้อยที่สุด ซึ่งเมื่อถึงตอนนี้ใช้มือจับปลาได้สบาย ชนิดปลาที่ได้ส่วนมากคือ ปลาเกด ปลากระแยง ร่องลงมาปลาคุยสามใหญ่ ปลาค้าว ปลากระโทใหญ่และปลาช่อน จำนวนที่เคยจับได้จากแหล่งตีปลา ฮ้องใหญ่ๆ เฉลี่ย 100-200 กิโลกรัม ส่วนปลาที่ได้แบ่งกันกิน แบ่งกันขายได้เงินก็แบ่งกัน

วิธีการนี้มีลักษณะเด่นคือ สามารถเปิดให้น้ำและปลาเข้ามาอีกหลายครั้งจนกว่าน้ำจะหลากขึ้นมากเกินไป เคล็ดลับของชาวบ้านคือต้องใช้ดินติดหญ้าในบริเวณแห้งซึ่งจะหลอกเรียกปลาเข้ามาว่าเป็นแหล่งน้ำใหม่ได้

ต่ง-ไซใหญ่ เป็นเครื่องมือหาปลาที่ผลิตขึ้นจากการนำด้ามไถลอนมาดัดเป็นดาคล้ายมีนสวิงแต่มีขนาดใหญ่ โดยส่วนใหญ่ชาวบ้านจะมีต่ง ขนาดความยาว 50 เมตร บ้างยาว 80 เมตร และที่เห็นมีนยาวสุดประมาณ 100 เมตรก็มี ต่งจะใช้คู่กับไซใหญ่เสมอ กล่าวคือ เมื่อจะใช้ชาวบ้านจะนำต่งไปขึงยึดติดกับทำนบช่องประตูคล้ายเขื่อนกันน้ำ ซึ่งชาวบ้านบางคนจะใช้ไม้มาผูกมัดยึดติดกันเพื่อกันทางน้ำเหลือเป็นช่องประตูให้น้ำไหล แต่บางคนที่มีฐานะดีในช่วงหน้าแล้งจะนำอิฐมาก่อและฉาบปูนเพื่อความคงทน โดยทำเลนั้นชาวบ้านจะเลือกทำบริเวณที่เป็นฮ้อง (ร่องน้ำ) หรือปากบ่อที่ขุดในพื้นที่นาของตัวเอง และเมื่อถึงช่วงฤดูน้ำหลากที่มีระดับน้ำสูงและไหลเชี่ยว น้ำในพื้นที่ป่าทามกุดปลาคุณและพื้นที่ใกล้เคียงจะไหลบ่าไปยังทิศทางตะวันออก ซึ่งจะไหลไป

ทางลำน้ำยังที่จะไหลลงไปบรรจบกับแม่น้ำชีต่อไป ครั้นเมื่อปลาและสัตว์น้ำต่างๆ ไหลเข้าทางปากต่งแล้วพวกมันจะถูกกระแสน้ำพัดพาเข้าไปในไซที่อยู่ทางกันต่ง เมื่อปลาเต็มไซชาวบ้านจะนำปลาเทออก แล้วมัดยัดไซใหญ่เข้ากับกันต่งเช่นเดิม เครื่องมือต่งจะวางดักปลาได้ในช่วงน้ำหลากคือในช่วงเดือนกันยายน-พฤศจิกายน

เหล็กแทงปลาไหล ชาวบ้านบอกว่าปลาไหลเป็นสัตว์น้ำที่สำคัญอย่างหนึ่งในป่าทาม และชาวบ้านนิยมกินเป็นอาหารเนื่องจากเนื้อของปลาไหลมีเนื้อนุ่ม และแน่นกว่าปลาและรสชาติอร่อย เหล็กแทงปลาไหลมีลักษณะเป็นเหล็กขนาด 3 หุน ยาวประมาณ 1-1.20 เมตร ปลายแหลมแยกเป็นสองแฉกคล้ายตัว Y ผู้ที่ชำนาญจะสังเกตมีฟองอากาศของปลาไหลขึ้นมาจากใต้ดินอยู่เหนือดินได้ ส่วนใหญ่จะออกมาแทงปลาไหลตามบริเวณดินบ่อน้ำ หนองน้ำ กุด สระน้ำ ส่วนใหญ่จะออกมาแทงในช่วงที่เกี่ยวข้าวเสร็จใหม่ช่วงเดือนธันวาคม-หน้าแล้ง ประมาณเดือนมีนาคมจึงหยุดแทง

การลงต่อน เริ่มระหว่างพฤศจิกายน-ธันวาคม เป็นฤดูหนาวน้ำรีไหลลง การลงต่อนถือว่าเป็นงานใหญ่ต้องใช้คนไม่น้อยกว่า 5 คนขึ้นไป ส่วนใหญ่จะเป็นเครือญาติกันเมื่อได้ปลาจะแบ่งกันกิน ทำปลาร้าบ้างและขายเมื่อได้เงินจะแบ่งเท่าๆ กัน แหล่งลงต่อนจะเลือกแหล่งน้ำที่เชื่อมกับลำน้ำยังซึ่งถือเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมกันชุมชนยอมรับทั่วกัน

กลุ่มคนหาปลาจะช่วยกันนำฝือก (ไม้ไผ่สานมีลักษณะเป็นก้ำแพง) ที่เตรียมไว้ด้วยวัสดุเครือขี้ไก่สานถักซี่ไม้ไผ่ไปกันปากช่อง (ร่องน้ำ) ไม่ให้ปลาออก แต่น้ำยังไหลออกไปเรื่อยๆ ส่วนใหญ่นิยมถักฝากห่างเพื่อให้น้ำรินไหลออกได้เร็ว นอกเสียจากอยากได้กุ้งและปลาเล็กด้วยจึงใช้ฝากถี่ระหว่างนี้ปริมาณน้ำในต่อนยังมาก จะวาง “ลอบ” ไว้ได้น้ำขุ่นมากกับหน้า “ฝากฝือก” จำนวนเท่าใดขึ้นอยู่กับขนาดฝากวาง ส่วนมุมสองฝั่งของฝากจะดัก “ไซ” พร้อมกับชิง “โด่ง” เหมือนเปลหย่อนๆ รองรับปลากระโดดข้ามฝาลงหาลำน้ำด้วย

ระหว่างน้ำใน “รวงต่อน” ยังมากจะเก็บปลาจากโด่งและอีหลงได้ทุกวันๆ ละ 15-40 กิโลกรัม ปลาที่จะได้ช่วงนี้ อาทิ ปลานาง ปลาค้าว ปลาเก็ด ปลานวลจันทร์ ปลาปิ้ง ปลาตะเพียน ปลาโจก ฯลฯ

จนเมื่อน้ำใกล้หมดพอสมควรจะต้อง “คันไซ” วิดน้ำออกจากแอ่งสี่กรอรับด้วยแห และเมื่อน้ำแห้งเหลือโคลนตม จึงจับด้วยมือช่วยจับปลาเล็กจะได้ปลาหลายชนิดจำนวนมากเต็มเรือหลายลำ รวงต่อนหนึ่ง ๆ อาจได้ประมาณ 150-200 กิโลกรัม ส่วนปลาที่เก็ดทั้งปลาเล็กประมาณ 500-1,000 กิโลกรัม ซึ่งมักจะแบ่งทำปลาร้าไว้กินคราวละมากๆ

ลอบตั้ง-ฝือกไม้ ส่วนใหญ่แล้วจะใช้เชือกในลอนถัก (เพราะสะดวก) เป็นส่วนประกอบและใช้ไม้ฝายน้ำใหญ่เพื่อตัดเป็นขอบเป็นโครงสร้างของลอบ ลักษณะเหมือนลอบนอนเพียงแต่เหตุผลที่ต้องทำลอบตั้งเพราะเมื่อถึงฤดูฝนระดับน้ำในพื้นที่หาปลาจะเพิ่มสูงขึ้น ทำให้ลอบนอนที่

เคยใช้ได้ดีในระดับน้ำตื้นกลับใช้ไม่ได้ในระดับน้ำที่สูงขึ้นในช่วงฤดูฝน ใสในช่วงเดือนมิถุนายน-ตุลาคม ลอบตั้งจะต้องใช้ควบคู่ไปพร้อมกับฝายไม้ที่ตั้งเรียงเสมือนกำแพงสำหรับไว้ให้ปลาได้แหวกว่าย โดยธรรมชาติของปลามันจะว่ายเบียดไปตามผนัง ซึ่งการวางลอบจะวางติดอยู่กับฝายไม้ต่อเนื่องกันไปเรื่อยๆ เมื่อปลาแหวกว่ายไปจนสุดฝายด้านใดด้านหนึ่งแล้ว ส่วนใหญ่จะว่ายต่อเนื่องเข้าทางปากลอบอยู่เสมอ ชาวหาปลาส่วนใหญ่จะไม่เก็บก๊วลอบและฝายบ่อยครั้งนัก แต่จะปล่อยทิ้งไว้และช่วงเช้าก็ค่อยเวลาไปเก็บปลาอยู่อย่างนั้นจนกว่าน้ำจะท่วมจึงจะเก็บก๊ว

ภาพที่ 62 กิจกรรมการทำอาหารรับประทานร่วมกันและแบ่งปันปลาที่เหลือให้กัน

ลอบตั้ง-ฝายไม้ ส่วนใหญ่แล้วจะใช้เชือกในลอนถัก (เพราะสะดวก) เป็นส่วนประกอบ และใช้ไม้ฝายน้ำใหญ่เพื่อตัดเป็นขอบเป็นโครงสร้างของลอบ ลักษณะเหมือนลอบนอนเพียงแต่เหตุผลที่ต้องทำลอบตั้งเพราะเมื่อถึงฤดูฝนระดับน้ำในพื้นที่หาปลาจะเพิ่มสูงขึ้น ทำให้ลอบนอนที่เคยใช้ได้ดีในระดับน้ำตื้นกลับใช้ไม่ได้ในระดับน้ำที่สูงขึ้นในช่วงฤดูฝน ใสในช่วงเดือนมิถุนายน-ตุลาคม ลอบตั้งจะต้องใช้ควบคู่ไปพร้อมกับฝายไม้ที่ตั้งเรียงเสมือนกำแพงสำหรับไว้ให้ปลาได้แหวกว่าย โดยธรรมชาติของปลามันจะว่ายเบียดไปตามผนัง ซึ่งการวางลอบจะวางติดอยู่กับฝายไม้ต่อเนื่องกันไปเรื่อยๆ เมื่อปลาแหวกว่ายไปจนสุดฝายด้านใดด้านหนึ่งแล้ว ส่วนใหญ่จะว่ายต่อเนื่องเข้าทางปากลอบอยู่เสมอ ชาวหาปลาส่วนใหญ่จะไม่เก็บก๊วลอบและฝายบ่อยครั้งนัก แต่จะปล่อยทิ้งไว้และช่วงเช้าก็ค่อยเวลาไปเก็บปลาอยู่อย่างนั้นจนกว่าน้ำจะท่วมจึงจะเก็บก๊ว

ลอบนอน-ฝายไม้ เป็นเครื่องมือหาปลาที่ชาวบ้านทั่วไปเรียกกันว่าเป็น“เลือนอนกิน” นั้นเพราะลักษณะและวิธีการของการดักปลาของเครื่องมือชนิดนี้ เพียงหาที่น้ำนิ่งบริเวณอันเหมาะสมมีต้นพืชซึ่งเป็นแหล่งอาหารของพืช แล้ววางลอบและฝายนอนต่อเนื่องกันคล้ายกับการวางลอบตั้ง แต่ลอบนอนจะเอาปากปล่องทางเข้าของปลาออกทางด้านนอกเพื่อให้ปลาและสัตว์น้ำได้แหวกว่ายเข้าได้นั่นเอง เพียงแค่นี้ก็สามารถเก็บปลาช่อน ปลาเข่ง ปลาบู๋ หอยเชอรี่ หอย

ปลั่ง ปู เพื่อประกอบเป็นอาหารการกินได้ต่อไป ชาวบ้านจะนำไปวางในช่วงเดือนมิถุนายน-ตุลาคม เป็นประจำทุกปี

จัน มีลักษณะเป็นคอกไม้ที่ชาวบ้านหาเศษไม้ดีชิ้นเหมือนลังไม้รูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า เวลาใช้ให้ตั้งขึ้นริมน้ำเหลือช่องพอที่ปลาจะว่ายเข้าได้ ภายในจันมีเชือกโยงติดกับสลักเมื่อปลาว่ายไปชนเชือก จะส่งผลให้ฝาจันตกลงมาปิดทางเข้าออกของปลา ชาวบ้านนิยมทำได้ในช่วงเดือนมีนาคม-พฤษภาคม ซึ่งเป็นช่วงฤดูแม่พันธุ์ปลาแหวกว่ายหาแหล่งวางไข่ สำหรับแหล่งดักจันคือกุด หนอง บวก (บริเวณที่เคยเป็นปลักควาย) โดยจะมุงเอาปลาขนาดใหญ่ที่หากินและวางไข่ตามริมน้ำ เช่น ปลาช่อน ปลาชะโด ปลาดุก ปลาบู่ ปลาชัง ปลาเขี่ยม ู หอย ปู เป็นต้น

เบ็ดฝีก หรือเบ็ดราว มีลักษณะเป็นตะขอเหมือนเบ็ดทั่วๆ ไปแต่จะใช้วิธีการห้อยยัดติดกับเส้นด้ายไนลอน แล้วโยงไปตามแหล่งที่มีปลาโดยนำปลายเชือกไนลอนทั้งสองด้านไปผูกยึดกับไม้ที่ปักอยู่กลางผิวน้ำ ส่วนใหญ่นิยมใส่เบอร์ 19-20 แต่หากพบว่าเบ็ดมีลักษณะบิดหรืองอแสดงว่าตรงที่นั้นๆ มีปลาใหญ่กว่าเบ็ดให้เปลี่ยนเป็นเบ็ดเบอร์ใหญ่ขึ้นเป็นเบอร์ 15 หรือเบอร์ 10 เบ็ดฝีกนับเป็นเครื่องมือหาปลาที่ชาวบ้านนิยมมากอีกชนิดหนึ่ง เพราะปลาที่ได้จะมีขนาดค่อนข้างโตพอสมควร ถึงจะได้ทีละไม่มากแต่สบายเมื่อวางเบ็ดฝีกในช่วงเย็นพอช่วงเช้าก็มายาม(เก็บปลา) ได้แล้ว ชาวบ้านจะใส่เบ็ดฝีกเกือบตลอดทั้งปีและสามารถนำเบ็ดฝีกหาปลาได้ตลอดเวลาซึ่งเหยื่อที่ใส่กับเบ็ดฝีกจะได้ปลาที่แตกต่างกันไป เช่น

- เหยื่อหนูนา และยังเป็นลูกหนูก็ยิ่งดีเพราะปลาจะชอบ สำหรับเหยื่อหนูจะได้ปลาปิ้งอย่างเดียวเท่านั้น ขนาดที่เคยดักได้หนักที่สุดคือ ปลาปิ้งน้ำหนัก 3 กิโลกรัม
- เหยื่อ ู จะจับตัวชนิดใดๆ ก็ได้ เป็นชิ้นขนาดไม่ใหญ่มากพอคำของปลา และจะได้ปลาช่อนเพียงชนิดเดียวเท่านั้น ขนาดที่เคยดักได้คือ ปลาช่อนน้ำหนัก 2.8 กิโลกรัม
- เหยื่อปลาดัด โดยการนำปลาสร้อย / ปลากุ่ม / ปลาดูใส่ ตัดเอาเฉพาะลำตัวของปลาขนาดเท่าลูกเต๋า ซึ่งจะดักได้ปลาบู่ชนิดเดียวเท่านั้น เคยดักได้น้ำหนักมากที่สุดคือ ปลาบู่ขนาด 1.8 กิโลกรัม
- เหยื่อเขียดตะนาหรือเหยื่อกบ จะดักได้ปลาชะโดและปลาช่อนได้เป็นประจำ
- เหยื่อไส้เดือน จะดักได้ปลาเกือบทุกๆ ชนิด เช่น ปลาดุก ปลาช่อน ปลาเขี่ยม ปลากะแยง ปลาแรด ปลาค้าว ปลาเกด ปลาดอง ปลานาง ปลาก่า ปลาบู่ ปลาหลด ปลาขาว เป็นต้น

เบ็ดฝีก ถ้าใส่ในแม่น้ำหรือลำห้วยจะได้ ปลาหลด ปลาดอง ดองกราย ปลากด ปลาหนู ปลาปิ้ง ปลาค้าว ปลาเค็ง ปลานาง ปลาชวย ปลาก่า

เบ็ดเผือก ถ้าใส่ในช่อง หนอง กุด จะได้ปลาประเภท ปลาช่อน ปลาดุก ปลาเข่ง (หมอ) ปลาบู่ ปลาเขี่ยม ปลาขาว ปลากะโท ปลากะเตด (กระดี) ปลาก่า ปลาชีว้าว ที่ได้ส่วนน้อย คือ ปลากะแยง ปลาดอง

ล้อมเเยะ (ล้อมเฮอะ) ทำได้ตั้งแต่กุมภาพันธ์-เมษายน ซึ่งเป็นช่วงที่ปลาจะอพยพออกจากร่องน้ำในป่าทามและบริเวณที่น้ำแห้งลงมาหาวังอาศัยในฤดูแล้ง

เริ่มจากเลือกวังปลาที่ลึก ซึ่งมักจะจับจองกันสืบเนื่องกันมาเป็นกลุ่มใหญ่ กลุ่มคนลงเเยะจะช่วยกันตัดไม้ในป่าทามทำเป็นเเยะ ลากหรือกลิ้งลงสู่วังน้ำเพื่อให้ปลาลงมาชอนอาศัยจนกระทั่งแล้งเดือนเมษายน ลำน้ำยังและแม่น้ำสาขาแห้งลดลงปลาจะมาชุมนุมกันอยู่ในวังน้ำกลุ่มหนึ่งอาจทำมากกว่าหนึ่งเเยะคราวนี้จะใช้เรือพายอ้อมครึ่งวงกลมจากฝั่ง เพื่อทิ้งแหหรือดางเขี้ยว ล้อมไม้เเยะสกัดปลาออกด้วยการย่ำดินกวาดให้แน่น แล้วจึงช่วยกันชนไม้เเยะขึ้นฝั่งและระหว่างนี้ปลาจะกระโดดออกจากเเยะและว่ายวนปั่นป่วน เมื่อเอาไม้เเยะออกจนบางตาจะจับปลาได้ด้วยมือเปล่าและหวานแหเอาปลาในเเยะ จนรู้สึกได้ว่าจำนวนปลาลดลงมากแล้วจึงค่อย ๆ รวบแหหรือดางเขี้ยวให้แคบลงเรื่อย ๆ ซึ่งเป็นวิธีการตะล่อมให้ปลามารวมกันชอนดักได้และท้ายที่สุดคือรวบกันแหหรือดางยกขึ้นมาเป็นอันเสร็จสิ้น วิธีการนี้จะได้ปลาในวังที่ใหญ่มาก ๆ เฉลี่ยปลาหนึ่ง 150-300 กิโลเมตร ที่เดียว

มองไล่ (หรือการตีมอง)ทำได้ช่วงเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม ขั้นตอนจะเริ่มจากชาวบ้านชักชวนกันลงเรือไปอย่างน้อยลำละ 2 คน ลัก 4-10 ลำ แต่ละลำต้องมี "มอง" นิยมขนาดตา 3.7 - 5 เซนติเมตร "ไม้โซ่" ทำจากไม้ไผ่ยาวประมาณ 5-8 เมตร เดิมทีโคนไม้ไผ่เจาะรูร้อยโซ่ขนาด 3-4 หุน (ภายหลังนิยมเจาะโคนไม้ไผ่สองรูห่างกันประมาณ 1 คอก และใช้เหล็กเส้นร้อยดลบลูกปืนรถซารุด 4-6 วง แทงเหล็กเส้นเข้ารูทั้งสองแล้วดัดพับยึดให้แน่น) ซึ่งมองข้ามลำน้ำให้สุดถัดกันเป็นระยะๆ ลัก 10 เมตร จำนวนมองก็หัว ขึ้นอยู่กับจำนวนเรือ จากนั้นจะตั้งขบวนเรือเรียงกันหน้ากระดาน คนหนึ่งพาย อีกคนใช้ไม้โซ่จุ่มเขย่าในน้ำให้เกิดเสียงดังประสานกัน ปลาจะเริ่มตื่นแตกแหวกว่ายไปตามทิศทางที่ซึ่งมองไว้เรียงกัน โดยจะไล่มองไปจนหัวสุดท้าย ปลาที่ตื่นกระโดดข้าม หรือลอดมองหัวใดอาจจะไปติดอีกหัวหนึ่งเข้าจนได้

ชนิดปลาที่ได้ อาทิ ปลาบู่ ปลากะโท ปลาสร้อย ปลาดะเพียน ปลาก่า ปลาสุด ปลาเพี้ย ปลาเกด ปลาหลด และปลากะแยง เป็นต้น หากตีมองใครคนนั้นก็ได้อีก คนๆ หนึ่งจะหาปลาได้คนละ 20-30 กิโลกรัมต่อวัน

สรุปได้ว่าเมื่อถึงฤดูช่วงฝนเริ่มตกใหม่ๆ ประมาณปลายเดือนเมษายน ปลาต่างๆ เมื่อได้รับโอกาสน้ำฝนใหม่จะขึ้นมาผสมพันธุ์ เช่น ปลาสร้อย ปลาเกด ปลาอีโท ซึ่งชาวบ้านจะใช้เครื่องมือพื้นบ้านอย่างเช่น สุ่ม ดาง มาดักปลา หลังจากนั้นเมื่อถึงมิถุนายน จะเริ่มมีปลานาง ปลาหมู ปลากะแยง และปลาโจก ชาวบ้านจะใช้เครื่องมือ เช่น เบ็ดเผือก และลอบ ซึ่งตั้งแต่ช่วงเดือนมิถุนายน-สิงหาคม ซึ่งเป็นช่วงฤดูฝนและน้ำจะเพิ่มปริมาณจนท่วมสูงฝั่งลำน้ำยังและไหลแผ่ท่วมพื้นที่ป่าทามกุดปลาคูณเป็นบริเวณกว้าง

ประมาณเดือนกันยายน-พฤศจิกายน น้ำจะค่อยๆ ลดระดับจากท่าเลที่สูงกว่าคือบริเวณ ป่าทามกุดปลาคุณไหลลงบริเวณลุ่มลำน้ำยัง และน้ำที่ท่วมพื้นที่ป่าบุงป่าทามบางส่วนจะไหลลง ตามช่อง (ร่องน้ำ) น้ำ กุด หนองน้ำต่างๆ ทั้งที่เป็นหนองธรรมชาติและหนองที่ชาวบ้านขุดขึ้นเอง ซึ่งน้ำหลากไหลบ่ามามีน้ำทั้งจากลำน้ำยัง และจากบึงเกลือ ที่อยู่บริเวณบ้านน้ำจั้นน้อยทางทิศเหนือของกุดปลาคุณ จะไหลเข้าท่วมพื้นที่ป่าทามกุดปลาคุณเป็นบริเวณกว้าง และเนื่องจากช่วง ระยะเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่มีกระแสน้ำไหลแรงและมีระดับน้ำสูง ชาวบ้านจะนำเครื่องมือต่ง มา ใส่บริเวณปากช่อง (ร่องน้ำ) หรือปากทางน้ำไหลที่ชาวบ้านกันทางน้ำเป็นลักษณะคล้ายๆ ประตู เพื่อกั้นปลาให้เข้าต่งซึ่งตรงท้ายต่งจะมีไซใหญ่ติดไว้สำหรับใส่ปลาต่อไป

แหขุม ทำในช่วงระหว่างเดือนพฤศจิกายน – เมษายน ปกติหากไปหว่านแหในแม่น้ำ จะมีแรงงาน 2 คนเป็นอย่างน้อย คนหนึ่งพายเรือ อีกคนหว่าน ซึ่งไม่แน่นอน จึงเกิดวิธีการ หว่านแหให้ได้ปลาแน่นอนมากขึ้น ด้วยการรวมตัวกันในหมู่คนถนัดหว่านแห จะชวนกันล่องเรือ ไปตามลำน้ำ ตั้งแต่ 4 ลำไปจนถึง 20 ลำเรือเคยมี พร้อมทั้งนำข้าวสาร พริก เกลือ ไห ปิ๊บ ติดเรือไปด้วย

เมื่อพบจุดใดมีปลาขุมขุมจะพายเรือตีวงล้อมปลา ใครเห็นปลาหรือปลาบ่อนลงมือหว่าน เรือลำข้างเคียงก็หว่านแหตัดทางปลาเช่นกัน หากหลุดจากแหปากหนึ่งจะเข้าปากแหอีกปากหนึ่ง เป็นเช่นนี้ทุกลำ และเมื่อสาวแหขึ้นมาก็ได้เป็นของผู้นั้น

นี่คือลักษณะพิเศษของแหขุมใช้แรงงานไม่มากแต่เน้นความร่วมมือ แต่ยังรักษาสีทธิ ครอบครองส่วนบุคคลไว้อย่างเคารพซึ่งกันและกัน อีกทั้งเป็นการเรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ แนวหาอยู่หากินด้วยกัน ปอยครั้งที่กลุ่มคนต่างตำบลนัดกันไปขุมแห ค่าไหนดอนนั้น ชนิดปลาที่ ได้ อาทิ ปลาบั้ง ปลาควาย ปลากด ปลากระแยง ปลาสวาย ปลาหมู ปลาหนู ปลาปาก (ตะเพียน) ฯลฯ ประมาณ วันละ 10 – 20 กิโลกรัม ได้มาส่วนหนึ่งทำเป็นปลาแห้งและหมัก ปลาράขึ้นทำนํ้าบ้านใด ใครประสงค์จะแลกปลาแห้ง ปลาράก็แลกหรือขาย

เบ็ดคัน ในแม่น้ำลำห้วย ใส่ได้ช่วงมีนาคม – พฤษภาคม กุด หนอง ทุกแหล่งในทาม ยังมีที่ขึ้น แอ่งน้ำ ให้ปลาและสัตว์สะเทินน้ำสะเทินบกอื่นๆ อาศัยอยู่ ชาวบ้านอาจไปคนเดียว หรือชวนกันไปหลายคนมีเบ็ดคนละ 100 คัน เสียบเหยื่อเขียดอีโม (เขียดน้อยที่มาตอนต้นฝน) หรือเหยื่อไส้เดือน ฯลฯ ปักเบ็ดริมกุด หนอง ดอนรวบ่ายสามโมง หาข้าวไปกินกับข้างนั้นหา ได้มากมายในทามได้เวลาสัก 3-4 ทุ่ม เริ่มตระเวนยามเบ็ดได้แล้ว ช่วงนี้จะติดเบ็ดปลาช่อน ปลากดบ้าง นอกนั้นอาจจะได้กับ นกยางอีกด้วย รอบดึกจะได้ประเภทปลากด ปลาช่อนมากขึ้น คืนหนึ่งยามเบ็ดประมาณ 3-4 ครั้ง ยันเช้าพอตีขึ้นบ้าน จะได้ปลาประมาณ 15-200 กิโลกรัม และยังได้สัตว์อื่นๆ ในทามอีกด้วย

เบ็ดเลี่ยม (เบ็ดล่อ) จะทำได้ช่วงปลายเดือนตุลาคม-ธันวาคม หาได้ทั้งในบริเวณมีน้ำขังตื้นและน้ำลึก โดยไม่ต้องใช้เหยื่อใดๆ และไม่มีเหยื่อล่อเหมือน “เบ็ดรอก” (เบ็ดฝรั่ง) เพียงแต่มีแผ่นตะกั่ว ซึ่งมีเนื้อตะกั่ว 99% เฝาล้วนตีแปรรูปเป็นแผ่นวงรี หนาประมาณเกือบ 1 เซนติเมตร ขัดให้ขึ้นเงามันวับเหลือมนัยน์ตา สะท้อนมันวาว ผูกเข้ากับเชือกในล่อนมีเบ็ดสองอัน อยู่ใต้เลี่ยม คันเบ็ดไม้ไผ่ยาวไม่น้อยกว่า 5-6 เมตร เบ็ดเลี่ยมมีลีลาและความสลับซับซ้อนไม่น้อย ในกระบวนการวิธีการหาปลาทั้งหลาย กล่าวคือ นอกจากอยู่ที่ “เลี่ยม” แล้ว คันเบ็ดสำคัญในแง่ความยืดหยุ่น สู้กับปลาได้เมื่อปลาดัดเบ็ด ในขณะที่ฟาดเบ็ดไปและลากเลี่ยมให้กระทบโสตประสาทของปลามีทิศทางเฉพาะตัวแล้วแต่ความชำนาญของแต่ละคน รวมไปถึงการเลือกแหล่งที่มีปลารวม การย่นฟาดเบ็ดบนฝั่งหรือย่นในน้ำ ดังนั้น แต่ละคนจะได้ปลาไม่เท่ากัน ชนิดปลาที่ได้ประจำคือ ปลาสูด ใช้เวลาตั้งแต่เช้ามีตจนถึงเก้าโมงเช้า จะได้ปลาประมาณ 5-10 กิโลกรัม

แหจอบบ่อน ทำได้ระหว่างเดือนมีนาคม-เมษายน ตามกุด หนอง ที่ยังมีน้ำให้ปลาไปอาศัยอยู่ยามแล้ง คนจะใช้ดางเขี้ยวมากันสัปดาห์ไม่ให้ปลาแตกตื่นหนีออกเวลาหวานแห ซึ่งลีลาการหวานจะอยู่ที่ตัวคน อาจจะไปแช่น้ำครึ่งแ้งหรือครึ่งตัว ประคองแหในท่ากึ่งเตรียมพร้อม อาศัยความชำนาญ สังเกตปลาบ่อนฟองอากาศขึ้นจะหวานแหครอบทันที วิธีนี้จะได้ปลาดุก ปลาช่อน ปลาน้ำ ปลาเข่ง (ปลาหมอ) และปลากระเดียด (ปลากระตี่) พอสมควร ประมาณ 3 - 5 กิโลกรัม แม้จะเป็นต่อครั้งต่อแหล่งเท่านั้น แต่พิจารณาโดยรวมแล้ว นี่เป็นเพียงสิ่งเสริมเล็กๆ น้อยๆ แต่เป็นหลักประกันชีวิตของคนลุ่มน้ำได้ตลอดไป หากสิ่งแวดล้อมลำน้ำยังไม่ถูกทำลาย

งมตามฮอย (รอย) ทำได้ช่วงหน้าแล้งเดือนมีนาคม-เมษายน ดูเหมือนวิธีนี้จะไม่ตั้งใจไปเอาปลานักคือ ไปเลี้ยงวัว ควาย หาดิน ฟันไร่ เมื่อเห็นแหล่ง กุด หนอง ผ่านการหวานแหจนน้ำแตกขุ่นและขุ่นแล้ว แต่พอจะมีปลาหลงเหลืออยู่บ้างจะโกยดินในกุด หนอง สาดหวานแหจนเหมือนหวานแหและวิดน้ำสาดให้ปลาแตกตื่น บ้างใช้ไม้ตีน้ำ วิธีนี้ทำได้ในน้ำระดับเพียงเข่าถึงหน้าอกดินตมที่ย่ำลงไปจนราวเข่า จากนั้นให้ย่ำลงในน้ำไปเรื่อยเพียงหนึ่งรอบจึงกลับมายงมเอาปลาที่จะเข้ามาอยู่ในรอยเท้าที่ย่ำสักรุ่นนั้นเอง ถ้าปลารวมกันก็เพียงยกเท้าขึ้นปลาเข้ามาในรอยเท้า ปลาที่ได้คือ ปลาช่อน ปลาดุก ปลาน้ำ เป็นต้น

ดังนั้น ในรอบปีของชาวบ้านโนนคำและบ้านน้ำจั้นใหญ่ และผู้คนในหมู่บ้านใกล้เคียงที่อาศัยพึ่งพิงกับป่าบุงป่าทามกุดปลาคุณ จึงได้ประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาผสานการเรียนรู้เพื่อความอยู่รอดของวิถีทางทำมาหากินกับระบบธรรมชาติของป่าบุงป่าทามได้อย่างสอดคล้องเหมาะสม ในรูปแบบของการยังชีพของชุมชนต่อไป

วิธีการและเครื่องมือจับปลาข้างต้น เป็นไปตามวัฏจักรของสัตว์น้ำซึ่งสัมพันธ์กับบุงทามซึ่งเป็นแหล่งอาหารและอนุบาลปลาเล็กปลาน้อยจากภัยกระแสน้ำและปลาใหญ่กินเนื้อและเครื่องมือที่ประดิษฐ์ขึ้นเพื่อมุ่งจะจับปลาได้สอดคล้องฤดูกาล

กวาด : มหันตภัยแห่งย่านน้ำ

มีเครื่องมือหาปลาอยู่ชนิดหนึ่งที่เป็นอันตรายต่อพันธุ์ปลาและสัตว์น้ำอื่น ๆ ที่จะถูกทำลายลงไปหากว่ามีการใช้เครื่องมือ “กวาด” พ่อเคน บุญคำ บอกกล่าวความน่ากลัวของเครื่องมือหาปลาชนิดนี้ต่อว่า “กวาด มันมีหลักการทำงานคล้ายๆ อวนที่ภาคใต้แน่แหละ ซึ่งชาวบ้านจะลงหาในช่วงมกราคม-พฤษภาคม ตรงกับหน้าแล้งที่มีปริมาณน้ำเหลือน้อย พื้นที่ปลาอาศัยมีอยู่อย่างจำกัด การกวาดปลาได้ปลามากและทำได้ง่ายสะดวก เพราะระดับน้ำจะตื้นกว่าช่วงเวลาอื่น โดยลักษณะของมันจะเป็นด้ายในลอนถักตาถี่ ๆ เหมือนแห แต่จะมีขนาดกว้างมากซึ่งกวาดบางตัวจะมีขนาดรัศมีมีความกว้างยาวประมาณ 50 เมตรบ้าง 100 เมตรบ้าง โดยมีวิธีการลงกวาดคือ ชั้นแรกจะให้ผู้ทีลงกวาดด้วยกันที่มีอยู่ประมาณ 8 - 12 คนจับกวาดให้ตึงให้กว้างที่สุด (เป็นรูปวงกลม) ตามแต่ขนาดของกวาดตัวนั้นๆ และมีอีก 4 - 5 คนอยู่บนเรือหรือบนเนินหรือฝั่งน้ำคอยดึงและรูดเชือก ซึ่งเป็นด้ายบนของกวาดจะมีเชือกร้อยติดอยู่เพื่อสำหรับให้คนดึงและรูดเส้นเชือกให้วงของกวาดแคบลงเรื่อย ๆ และเมื่อมีเศษไม้หรือเกิดลากไปติดตอไม้ได้น้ำจะมุดน้ำลงไปปลดออกโดยเร็ว ถ้าทำช้าอาจทำให้กวาดขาดเสียหายหรืออาจทำให้ปลาว่ายเล็ดลอดออกตรงที่กวาดติดอยู่ที่ตอไม้ก็ได้

ส่วนตรงด้านล่างของปลายกวาด (ตีนกวาด) จะมีตุ้มเหล็กยึดติดอยู่เพื่อถ่วงให้กวาดมีน้ำหนักพอที่จะลากกับพื้นดินได้น้ำให้ได้ดี ตรงจุดนี้เองที่ทำให้ปลา กุ้ง หอย ปู และสัตว์น้ำอื่นๆ ชนิดรวมทั้งอาหารของพวกปลาจำพวกจอก แหน เทียน้ำ ต้นพืชและต้นหญ้าที่อยู่ใต้น้ำเกิดการเคลื่อนที่และติดไปกับกวาดด้วย (ซึ่งจะถูกเก็บทิ้งหลังจากทำการกวาดเสร็จแล้ว) กระทั่งเมื่อเกือบจะรูดเสร็จหมดแล้วจึงลากกวาดขึ้นเรือหรือฝั่งดิน แล้วเก็บเอาเศษหญ้าและเศษวัชพืชทั้งหมดจะพบปลาเล็ก ปลาใหญ่และสัตว์น้ำน้อยใหญ่ติดมากับกวาดเป็นจำนวนมาก

ซึ่งถ้าจะมองในประเด็นของประสิทธิภาพการหาปลาแล้ว อาจกล่าวได้ว่าเป็นเครื่องมือหาปลาที่มีคุณภาพในการหาปลาได้มากที่สุดอีกชนิดหนึ่ง แต่กลับกันมันจะกลายเป็นเครื่องมือแห่งการทำลายล้างพันธุ์สัตว์น้ำน้อยใหญ่ถ้าหากมีการนำไปใช้ และด้วยเหตุผลที่กวาดสามารถจับสัตว์น้ำได้ครั้งละจำนวนมากๆ และไม่เลือกชนิดและขนาดของปลาเช่นนี้เอง จึงทำให้หน่วยงานทางราชการโดยฝ่ายเจ้าหน้าที่ของกรมประมง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์และทางเจ้าหน้าที่ตำรวจได้หาข้อยุติและทำข้อตกลงเบื้องต้นกับผู้นำและชาวบ้าน ผู้ทำการประมงในเขตป่าทามกุดปลาคูณว่า “ไม่ให้ชาวบ้านนำเครื่องมือชนิดกวาด ไม่ว่าจะเป็นกวาดขนาดเล็กหรือขนาดใหญ่เพื่อใช้ในการจับปลาในทุกๆ กรณี ถ้ามีการฝ่าฝืนจะได้รับโทษทางอาญาทั้งจำทั้งปรับทันที” แต่ยังมีผู้ลักลอบลงกวาดอยู่บ้างซึ่งเป็นเรื่องที่พูดกันลำบากเหมือนกันเพราะมันเป็นคนในชุมชนเดียวกันนี่เอง พ่อเคน บุญคำ กล่าวทิ้งท้าย

...ป่าบุ่งป่าทามมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนที่ตั้งอยู่รายรอบอาณาเขตของป่า ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นแหล่งเพาะเลี้ยงสัตว์นานาชนิด เป็นแหล่งอาหารของสัตว์และผู้คน มีไม้ที่เป็นเชื้อเพลิงดีมีคุณภาพ และป่าบุ่งป่าทามยังเป็นระบบนิเวศที่เอื้ออำนวยต่อชีวิตของสัตว์น้ำจนอาจจะกล่าวได้ว่าสัตว์น้ำที่อาศัยอยู่ในผืนป่าอันกว้างใหญ่ไพศาลและผู้คนที่ทำประมงในชุมชน

เหล่านี้เป็นสิ่งที่คู่กัน แต่สภาพปัญหาของจำนวนประชากรปลาและสัตว์น้ำอาจลดน้อยลงได้อย่างมากมาย หากว่ามีชาวบ้านเพียงไม่กี่สิบคนที่ยังคงฝ่าฝืนกฎเกณฑ์ที่ผู้คนส่วนใหญ่เห็นดีที่จะร่วมมือกันไม่ใช่ “กวาด” เพื่อเร่งทำลายและทำร้ายเผ่าพันธุ์ของปลาและสัตว์น้ำหลายร้อยชนิดในช่วงหน้าแล้งให้สูญหายไปจากผืนป่าบึงป่าทามกุดปลาคุณแห่งนี้...ถึงเวลาแล้วที่ชาวบ้านทุกคนจะต้องมีจิตสำนึกร่วมกันกับชุมชนรอบข้างเพื่อบรรเทาปัญหาของการเร่งทำร้ายระบบนิเวศพันธุ์สัตว์น้ำ ทั้งนี้เพื่ออนาคตของป่าบึงป่าทามกุดปลาคุณให้คงอยู่สืบไป

รัฐกับฝ่ายและการปรับตัวของชุมชนเพื่ออนาคตของป่าทาม

หากจะกล่าวย้อนถึงอดีตก่อนที่รัฐ โดยกรมชลประทานจะเข้ามาก่อสร้างฝายกันและกักเก็บน้ำกุดปลาคุณ เมื่อปี พ.ศ.2539-2541 เกษตรกรในชุมชนบ้านโนนคำและบ้านน้ำจั้นใหญ่ที่มีอาชีพการทำนาทามในเขตพื้นที่ป่าบึงป่าทาม ต่างก็ยินดีปรีดากับผลผลิตที่พวกตนได้ทำนาทามกันทุกคน นั่นเพราะพื้นที่ทามมีดินตกละกอนลำนํ้าอันอุดมสมบูรณ์ไปด้วยธาตุอาหารและอินทรีย์วัตถุที่สำคัญต่อการดำรงชีพของพืชและสัตว์ต่างๆ และพื้นที่การทำนาทามก็มีสมบูรณ์ในผลผลิตเช่นเดียวกัน

พ่อต๋อย บัววรรณ ชาวบ้านน้ำจั้นใหญ่เล่าถึงช่วงเวลาอันขมขื่นที่ต้องเสียพื้นที่นาไปหลังจากรัฐเข้ามาสร้างฝายกันน้ำเมื่อประมาณปี พ.ศ.2539-2541 ว่า “เมื่อก่อนเคยทำนาทามอยู่แต่ก็ไม่มากนัก ซึ่งเป็นที่ทำกินที่บรรพบุรุษพ่อแม่ท่านให้มา ถึงจะมีไม่มากแต่ก็เป็นอยู่ข้าวอยู่น้ำเลี้ยงครอบครัวมาจนเติบโตใหญ่ บางครอบครัวก็มี 2-3 ไร่ บางคนก็มี 5 ไร่ แต่บางคนก็มีมากเป็น 10 ไร่ก็มี ซึ่งโดยธรรมชาติแล้วเมื่อถึงช่วงฤดูน้ำหลากพวกชาวไร่ชาวนาก็จะไม่ได้ใช้ประโยชน์ในภาคการเกษตรในพื้นที่นาทามของเราอยู่แล้ว จะอาศัยเข้าใช้ประโยชน์ปลูกพืชและทำนาทามเพียงช่วงหน้าแล้งตามปกติ แต่เมื่อทางราชการเข้ามาสร้างฝายกันน้ำเพียงเพราะเหตุผลในเรื่องของการกักเก็บน้ำไว้ใช้ในภาคการเกษตรและการประมงเท่านั้น จึงมีการสร้างฝายและสร้างทำนบสันเขื่อนปรับเป็นถนนสัญจร ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลให้พื้นที่นาทามเดิมที่ชาวบ้านหลายสิบหลายร้อยครัวเรือนเคยทำมาหากินอยู่ในอดีต ถูกน้ำเหนือฝายท่วมพื้นที่ทำกินเหล่านี้จนกลายเป็นห้วยขนาดใหญ่ไพศาลนับหลายร้อยไร่ ซึ่งผิดกับเมื่อก่อนที่ยังไม่มีการสร้างฝายกันเป็นอ่างเก็บน้ำบริเวณกุดปลาคุณจะมีหนองน้ำ กุด ฮ่อง (ร่องน้ำ) เล็ก ฯลฯ อยู่เป็นจำนวนมาก แต่เมื่อรัฐสร้างฝายเสร็จแหล่งน้ำตามธรรมชาติของป่าทาม จึงมีสภาพเป็นแหล่งน้ำเดียวที่มีขนาดใหญ่ขึ้นซึ่งก็เป็นผลดีกับผู้ทำการประมงหาปลา แต่ก็เป็ผลเสียต่อชาวบ้านผู้เคยมีนาทามเหนือฝายนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา”

พื้นที่ป่าบึงป่าทามเป็นดินที่ดีมีความอุดมสมบูรณ์ด้านสารอาหารสูง ลักษณะจะเป็นดินเหนียวปนดินร่วนและดินทราย ซึ่งความหลากหลายแห่งความสมบูรณ์เหล่านี้เกิดขึ้นจากการที่พื้นที่ทามมีน้ำท่วมในทุกๆ ปี โดยเมื่อน้ำจะพัดพาเอาตะกอนดินซึ่งมีอินทรีย์วัตถุมาสะสมไว้มากมายเหลือคณานับ และด้วยเหตุนี้จึงทำให้พื้นที่ป่าบึงป่าทามมีความหลากหลายทางชีวภาพสูงอีกแห่งหนึ่ง มีทั้งต้นไม้ขนาดใหญ่ ต้นพืชขนาดเล็ก เถาไม้ ฯลฯ ซึ่งพันธุ์พืชในป่าทามเหล่านี้

ล้วนแต่มีความทนทานต่อการคงอยู่ในสภาวะน้ำแช่ท่วมขัง ด้านแรงกระแสน้ำได้ดี และมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างไปจากพื้นที่ทั่วไป รวมทั้งบริเวณเขตป่าบุ่งป่าทามยังเป็นแหล่งเพาะพันธุ์และเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำและสัตว์บกหลายร้อยหลายพันชนิด ซึ่งความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ดังที่กล่าวถือได้ว่าเป็นแหล่งทรัพยากรทางชีวภาพที่มีความสำคัญต่อการพึ่งพาอาศัยในการดำรงวิถีชีวิตของชาวบ้าน ให้คงอยู่ในชุมชนอีสานสืบเนื่องจากรุ่นลูกรุ่นหลานกันไป ตราบใดที่ผู้คนยังมองเห็นความสำคัญและไม่ทำลายพื้นที่ป่าบุ่งป่าทามไปมากกว่าในปัจจุบันนี้...

สภาพปัญหาในพื้นที่ทามกุดปลาคุณ

1. ขาดความเข้าใจที่ถูกต้อง คิดว่าป่าทามเป็นที่ราบลุ่มกว้างมีปัญหาน้ำท่วม เป็นอุปสรรคต่อการเกษตร ไม่สามารถใช้ทำประโยชน์ได้ ดังนั้นจึงมีการเข้าไปปรับเกรดพื้นที่เพื่อทำประโยชน์อย่างอื่นอย่างมากมาย

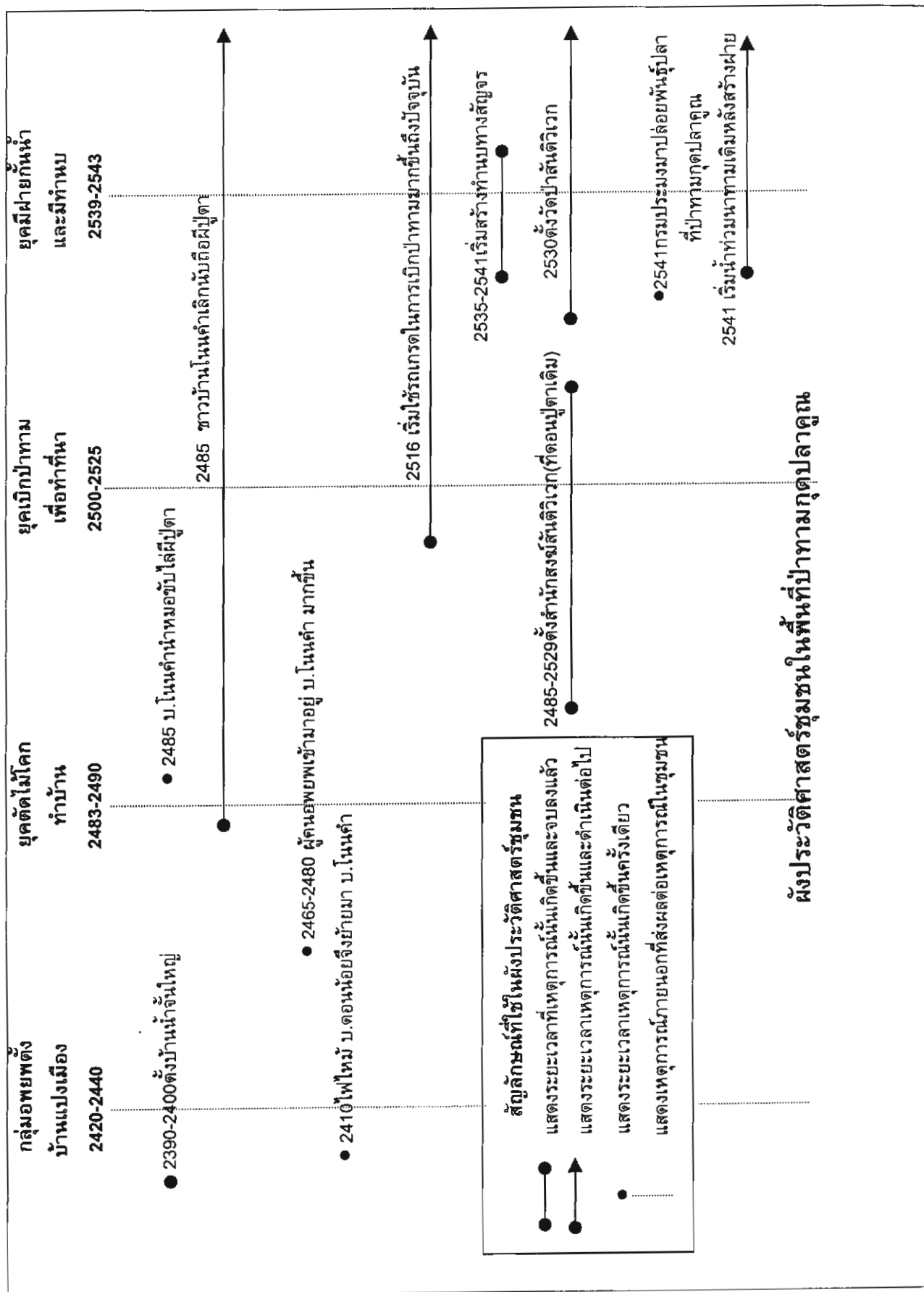
2. การรุกกล้าเข้าไปสร้างบ้านเรือน ที่อยู่อาศัย เป็นชุมชนต่างๆ

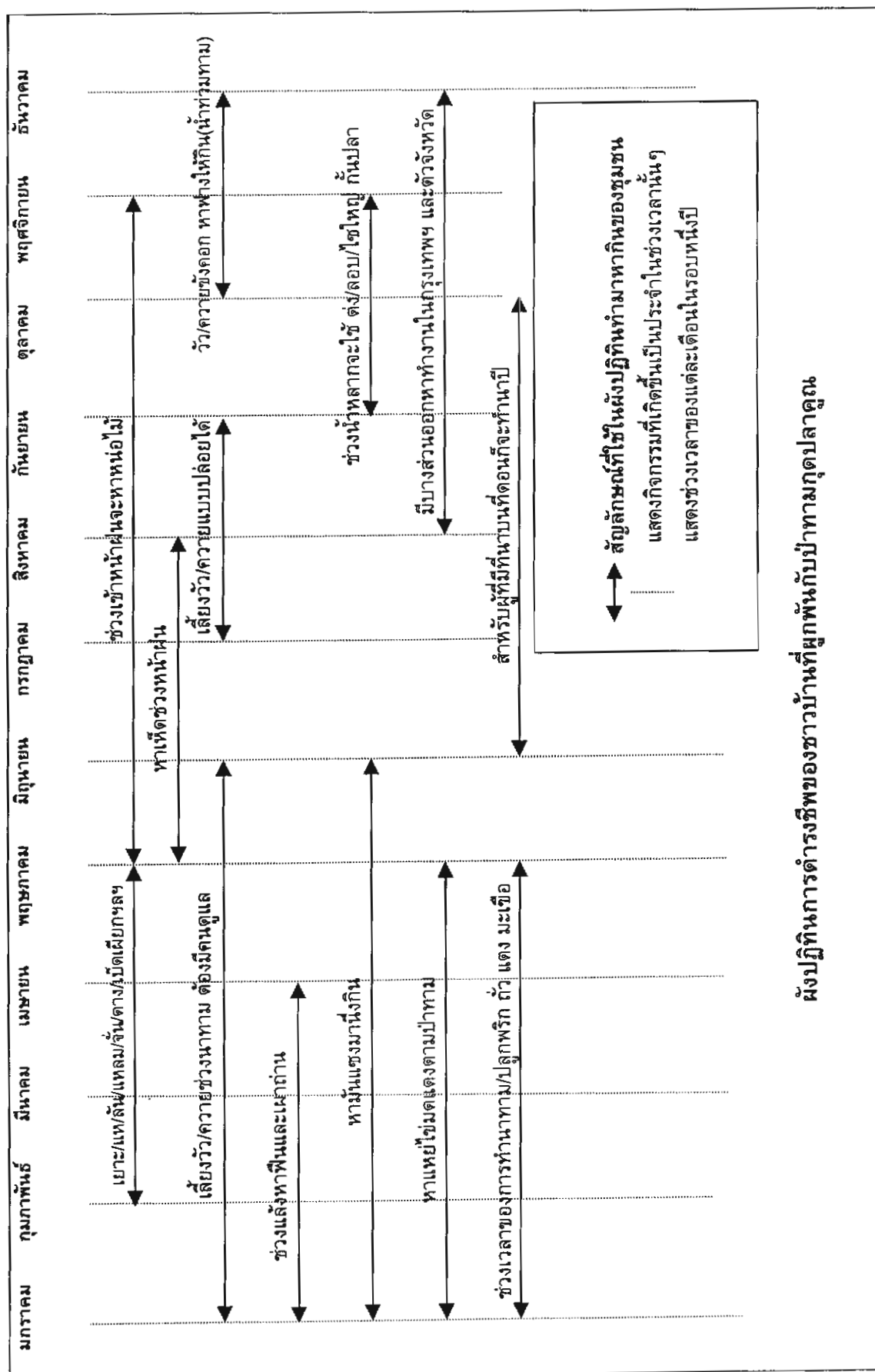
3. การพัฒนาเกษตรกรรมแบบถาวร การสร้างคันดินเพื่อชักน้ำออก การปรับไถพื้นที่ด้วยเครื่องจักร เครื่องกล ปรับระดับ ยกร่องทำคูคลอง ซึ่งอาจให้ผลผลิตพืชเศรษฐกิจสูงในระยะสั้น แต่สูญเสียโอกาสในการเก็บเกี่ยวผลผลิตทางธรรมชาติในระยะยาว แม้อาณาเขตจะมีบทบาทช่วยเก็บกักธาตุอาหารและสารพิษ แต่หากได้รับในปริมาณที่มากเกินไปเกินความสามารถของป่าทามที่จะรองรับได้และฟื้นฟูตัวเองได้ ป่าทามจะสูญเสียความสามารถนี้และไม่อาจทำหน้าที่เอื้ออำนวยคุณประโยชน์ต่อสังคมได้ดังเดิม

4. การพัฒนาแหล่งน้ำขนาดใหญ่ เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางอุทกวิทยา ทำให้ป่าทามถูกน้ำท่วมหรือน้ำแห้งถาวร สูญเสียเอกลักษณ์ธรรมชาติประจำพื้นที่ป่าทาม สูญเสียป่าทามไปจากระบบแม่น้ำคุณประโยชน์ทั้งหมดที่มีสูญเสียตามไปด้วยที่สำคัญที่สุดคือ ประชาชนในท้องถิ่นต้องสูญเสียวิถีชีวิตที่ผูกพันกับป่าทามและวัฒนธรรมดั้งเดิมบางส่วนต้องอพยพโยกย้าย สัตว์เลี้ยงได้รับผลกระทบจากการขาดทำเลที่เลี้ยงและขาดอาหาร

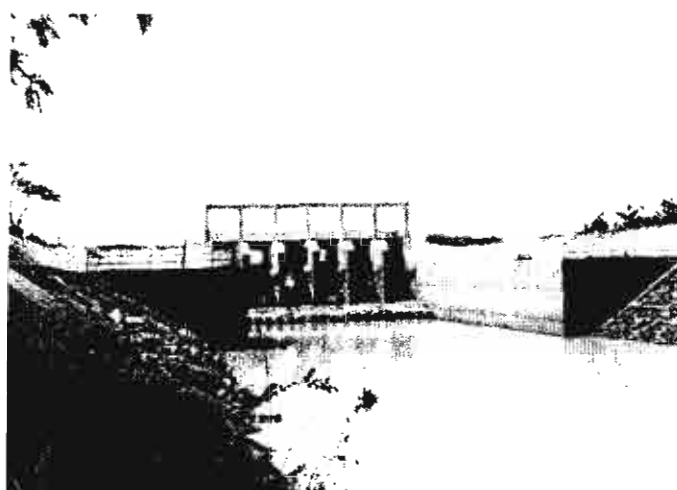
ความเปลี่ยนแปลงที่ไม่อาจหลีกเลี่ยง

สภาพในอดีตก่อนปี พ.ศ.2539 – 2543 ก่อนการก่อสร้างฝายกั้นน้ำและทำนบเข้หมู่บ้านขนาดใหญ่ เมื่ออยู่ในช่วงหน้าแล้งพื้นที่ป่าทามกุดปลาคุณจะปรากฏมีหนองน้ำ กุด ฮ่อง (ร่องน้ำ) บวก (ปลักควาย) และพื้นที่ชุ่มน้ำต่างๆ กระจัดกระจายอยู่มากมายตามป่าทาม ส่วนบริเวณแหล่งน้ำที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ทั้งด้านหาจับกุ้ง หอย ปู ปลา และใช้ประโยชน์ในการทำนาทาม และภาคการเกษตรอื่นๆ เป็นประจำคือ “กุดปลาคุณ” ซึ่งเป็นแหล่งน้ำที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในพื้นที่ป่าบุ่งป่าทามแห่งนี้ โดยมีประมาณ 100 – 200 ไร่ และรายล้อมด้วยห้วย หนอง ที่ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งอาหารอีกหลายแห่ง ยกตัวอย่างเช่น หนองพื หนองก้านหน้อง หนองน่อง หนองก้านเหลียง บึงโดน หนองเรา หนองหัวควาย หนองหอย หนองเรือ เป็นต้น

ในฤดูร้อนหรือช่วงหน้าแล้งตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์-เมษายน จะเป็นเวลาที่ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าบุงป่าทามได้มากที่สุด กล่าวคือจะมองเห็นภาพกิจกรรมของการหาอยู่หากินเพื่อยังชีพได้อย่างชัดเจนในพื้นที่ป่าบุงป่าทามกุดปลาकुณ ชาวบ้านกลุ่มใหญ่เริ่มหาปลา กุ้ง หอย ปลาไหล ตามแหล่งน้ำต่างๆ โดยมีเครื่องแห ดาง จั่น แพงกั ลัน ไช ลอบ เบ็ดฝีก เบ็ดคัน การลงเยาะ (ล่อมปลา) ฯลฯ บ้างเข้าป่าทามหาไม้พินและไม้ฝ้ายน้ำ หูลิง เปื่อยน้ำ เป็นต้นเพื่อนำมาทำฟืนและเผาถ่านไว้ใช้ในครัวเรือนต่อไป ชาวนาจะเตรียมทำนาทามโดยเริ่มไถหน้าดินเพื่อที่จะหว่านกล้าปลูกข้าวต่อไป ส่วนเกษตรกรผู้ปลูกพืชผักสวนครัวเพื่อส่งขายตลาดจะอาศัยช่วงเวลานี้ปลูกพริก แตงกวา ถั่วฝักยาว หอม ข่า ฯลฯ เพราะถึงแม้ว่าช่วงเวลานี้จะเป็นช่วงหน้าแล้งแต่ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำต่างๆ ที่มีอยู่อย่างมากมายเพื่อใช้ตามความต้องการได้อย่างเต็มที่

ภาพที่ 63 “อ่างเก็บน้ำกุดปลาकुณ” กับความเปลี่ยนแปลงที่ไม่อาจหลีกเลี่ยง

และเมื่อเข้าช่วงฤดูฝนที่มีน้ำหลากช่วงตั้งแต่เดือนมิถุนายน-พฤศจิกายน พื้นที่เหล่านี้จะถูกกระแสน้ำที่ไหลพาดมาจากลำน้ำยังที่อยู่ทางทิศตะวันออกเพียงเล็กน้อย ซึ่งปริมาณน้ำจากลำน้ำและที่มีอยู่ตามแหล่งน้ำต่างๆ ที่มีอยู่มากมาย จึงทำให้พื้นที่ป่าทามกุดปลาकुณจมอยู่ภายใต้กระแสน้ำนานกว่า 4-5 เดือนเป็นประจำทุกๆ ปี และในช่วงเวลานี้จะมีปลาที่เวียนว่ายมาตามกระแสน้ำมากที่สุด ซึ่งชาวบ้านจะใช้เครื่องมือต่ง ไช ดางและเครื่องมือต่างๆ มาใช้เพื่อจับปลาเป็นจำนวนมาก และพื้นที่ทำการเกษตรทั้งพื้นที่นาทามและพื้นที่ปลูกพริกและผักชนิดอื่นๆ อีกหลายพื้นที่จะถูกน้ำท่วมทั้งหมด แต่กระแสน้ำหลากที่พัดท่วมสูงเหนือยอดไม้ป่าทามจะไม่ส่งผลกระทบต่อต้นไม้ที่อยู่ในป่าบุงป่าทามนัก ทั้งนี้เพราะเมื่อน้ำลดลงต้นไม้เหล่านั้นจะฟื้นคืนสภาพได้ตามปกติตามเดิม

สภาพในปัจจุบันตั้งแต่ช่วงของการสร้างฝายกักน้ำและสร้างทำนบปี พ.ศ.2539 – 2543 มีการก่อสร้างฝายเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในภาคการเกษตรในช่วงหน้าแล้ง และยังเป็นการเข้าไปก้ำกัพื้นที่ป่าทามเพื่อให้เป็นแหล่งน้ำขนาดใหญ่ ตามเป้าประสงค์ความต้องการของรัฐ โดยการ

ก่อสร้างในครั้งนั้นมีหน่วยงานของทางราชการนำโดยกรมชลประทาน ได้ก่อสร้างฝายกันน้ำกันน้ำในแนวเขตกึ่งกลางระหว่างพื้นที่ป่าทามกุดปลาคูณกับลำน้ำยัง และยังได้ขุดเอาดินในพื้นที่ทำกินของชาวบ้านข้างเคียงเพื่อถมเป็นทำนบสันฝายกันน้ำ (ชาวบ้านที่เป็นเจ้าของที่ดินนั้นๆ ได้ประโยชน์อีกทางหนึ่งคือหลังจากการขุดเพื่อนำดินมาถมทำนบแล้ว ในพื้นที่ขุดดินจะเป็นสระน้ำให้ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ได้) ซึ่งใช้เป็นทางสัญจรจากถนนแจ้งสนิทตรงบ้านโนนยาง เพื่อเข้าสู่ชุมชนบ้านโนนคำ บ้านน้ำจั้นใหญ่ โดยทำนบมีระยะทางประมาณ 5 กิโลเมตร

ภาพที่ 64 ก่อนสร้างอ่างเก็บน้ำ พื้นที่กว่า 200 ไร่บริเวณนี้เคยเป็นนาทามของชาวบ้านมาก่อน

ซึ่งหลังจากมีการก่อสร้างฝายกันน้ำแล้วเสร็จ พบว่าพื้นที่ป่าบุงป่าทามกุดปลาคูณและห้วยหนอง รวมทั้งแหล่งน้ำต่างๆ และต้นไม้ในป่าทาม (ปัจจุบันต้นไม้เริ่มล้มตายมากขึ้นเพราะถมเขื่อนเป็นระยะเวลานานเป็นปีๆ แล้ว) ต่อมาที่อยู่เหนือทำนบและฝายกันน้ำได้จมอยู่ใต้น้ำและมีสภาพที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นท้องน้ำเดียวกันและกลายเป็นอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ ซึ่งความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าทาม ซึ่งเป็นแหล่งอาหารของสรรพสัตว์น้อยใหญ่รวมถึงมนุษย์ด้วย และยังกระทบต่อพื้นที่นาทามของชาวบ้านอีกหลายครอบครัวที่เคยทำนาทามในพื้นที่เหนือฝาย ต้องจมอยู่ใต้น้ำตลอดเวลา อีกทั้งในช่วงหน้าแล้งไม่สามารถเข้าไปทำนาได้เหมือนเดิม เพราะพื้นที่นาทามที่มีรวมกันไม่น้อยกว่า 100-200 ไร่ต้องจมอยู่ใต้น้ำกุดปลาคูณนับแต่นั้นเป็นต้นมา

และเมื่อพิจารณาถึงสภาพพื้นที่ป่าบุงป่าทามกุดปลาคูณในปัจจุบัน จะเริ่มมองเห็นสถานการณ์ของภาวะความลดน้อยของพื้นที่ป่าหรือกระทั่งความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศแหล่งอาหารที่เคยสมบูรณ์ของสรรพสัตว์ จนเป็นเหตุทำให้จำนวนประชากรสัตว์บกและสัตว์น้ำที่เคยพึ่งพาอาศัยเลี้ยงชีพในผืนป่าบุงป่าทามลดจำนวนลงมากในปัจจุบัน ทั้งนี้อาจจะมีสาเหตุเนื่องมาจากผลพวงของการพัฒนาบ้านเมืองในยุคตั้งบ้านแปงเมือง และถัดมาคือการเข้าสู่ยุคที่รัฐเข้ามาก่อสร้างระบบฝายกันน้ำ ซึ่งอาจกล่าวสรุป ผลกระทบที่สำคัญ ดังต่อไปนี้ คือ

1. การพัฒนาแหล่งน้ำบริเวณต้นน้ำ เช่น การก่อสร้างเขื่อนต่างๆ เพื่อเป็นตัวควบคุมปริมาณน้ำ ยกตัวอย่างเช่นป่าทามกุดปลาคุณ ในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำโดยมีลุ่มน้ำยังเป็นสายน้ำสำคัญที่ช่วยเสริมให้มีระบบนิเวศป่าบุงป่าทามที่มีความสมบูรณ์ ซึ่งบริเวณตอนเหนือของลำน้ำยังที่อยู่ในเขตพื้นที่จังหวัดกาฬสินธุ์ จะมีเขื่อนลำปาวตั้งอยู่โดยมีจุดประสงค์สำคัญคือเป็นเขื่อนที่ใช้สำหรับกักเก็บน้ำเพื่อใช้ในการเกษตรช่วงหน้าแล้งของเกษตรกรบางส่วน และยังสามารถรองรับและควบคุมปริมาณน้ำในเขตลุ่มน้ำชีและลำน้ำยัง ให้อยู่ในปริมาณที่พอเหมาะตามความต้องการของชาวบ้านในแถบนั้นซึ่งเป็นผลดี แต่ในอีกแง่หนึ่งคือการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ดังกล่าวอาจเป็นปัจจัยหลักในการทำให้ความถี่ของการเกิดน้ำท่วมต้องเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ มีการเกิดน้ำท่วมลดลงจึงทำให้พื้นที่ป่าบุงป่าทามที่เคยหนาแน่นในช่วงน้ำหลากแล้วชาวบ้านเข้ามาใช้ประโยชน์ได้เฉพาะช่วงหน้าแล้ง ครั้นเมื่อเกิดการสร้างเขื่อนจึงส่งผลให้ทางตอนล่างของเขื่อนไม่ค่อยเกิดน้ำท่วมพื้นที่ป่าบุงป่าทาม ดังนั้นชาวบ้านจึงสามารถเข้าใช้ประโยชน์ในพื้นที่เป้าหมายหลักดังกล่าวได้เกือบทั้งปี ทั้งบุกรุก แคว่ถางเพื่อจับจองที่ทำกิน การใช้ทรัพยากรไม้พืชมากเกินไป การล่าสัตว์และการลักลอบจับปลาในช่วงฤดูวางไข่ รวมถึงการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจต่างๆ อย่างมากมายหลายพันไร่กระจายอยู่โดยรอบพื้นที่ป่าทาม สิ่งเหล่านี้เป็นผลมาจากการพัฒนาแหล่งน้ำในปัจจุบันอันเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้สภาพของป่าบุงป่าทามถูกรบกวนจากชาวบ้านมากขึ้นกว่าในอดีต

2. การพัฒนาแหล่งน้ำในปัจจุบันได้มุ่งสู่พื้นที่ลุ่มป่าบุงป่าทามมากขึ้น โดยเฉพาะการสร้างฝายและทำนบกั้นน้ำบริเวณทางทิศตะวันออกของป่าทามกุดปลาคุณ ซึ่งทางราชการนำโดยกรมชลประทานได้เข้ามาก่อสร้างฝายตามนโยบายของรัฐ ทั้งนี้เพื่อจุดประสงค์หลักในเรื่องของการใช้เป็นแหล่งกักเก็บน้ำที่ใช้ในภาคการเกษตรและเป็นแหล่งประมงที่สำคัญของชาวบ้าน การพัฒนาดังกล่าวได้ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงไม่น้อยต่อระบบนิเวศเดิมของป่าบุงป่าทามที่เคยเป็นมาตามธรรมชาติ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางอุทกวิทยามักจะทำให้พื้นที่ป่าบุงป่าทามถูกน้ำท่วมหรือไม่ก็ประสบปัญหาน้ำแห้งถาวร อันเป็นการสูญเสียระบบนิเวศและเอกลักษณ์เฉพาะของพื้นที่ป่าธรรมชาติอันเคยเป็นที่อุดมสมบูรณ์ในที่สุด

ดังนั้น รัฐและชาวบ้านจึงต้องกำหนดมาตรการอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อช่วยเสริมสร้างที่ยั่งยืนแห่งความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่าบุงป่าทามกุดปลาคุณให้มีสภาพที่ถูกรบกวน จากปัจจัยของความต้องการใช้ประโยชน์จากมนุษย์ให้ได้รับผลกระทบให้น้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพื่อความสมดุลของพื้นที่ป่าและระบบนิเวศแหล่งอาหารที่สำคัญของชาวบ้านต่อไป

วิถีทางในการอนุรักษ์ฟื้นฟูพื้นที่ทาม

จากสภาพปัญหาและสภาพความเป็นจริงที่เป็นอยู่ในขณะนี้ จึงมีแนวทางที่ชาวบ้านที่พึ่งพาอาศัยอยู่โดยรอบพื้นที่ทามกุดปลาคุณ ที่จะต้องร่วมมือกันในการที่จะทำให้แหล่งอาหารที่อยู่คู่ชาวบ้านแห่งนี้ ให้คงอยู่ในสภาพของระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพเหมือนที่ชาวบ้านเคยเห็นในอดีตได้ พ่อดม วรรณภักดี พูดถึงแนวทางดังกล่าวว่าประกอบด้วย

1) การส่งเสริมความรู้ความเข้าใจในระบบนิเวศป่าทามให้แก่ประชาชนทุกระดับ และส่งเสริมจิตสำนึกให้ประชาชนตระหนักในคุณค่าและความสำคัญของป่าทาม

2) การร่วมกันพิจารณาคุณค่าและประโยชน์ของป่าทามให้ครบถ้วนทุกด้าน ป่าทามมีคุณประโยชน์แก่ชุมชนส่วนรวมเป็นชาวชนบทมากมายหลายอย่างพร้อม ๆ กัน อย่างต่อเนื่องยาวนาน

3) การทำให้ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการสำรวจพื้นที่ป่าทามทั้งในเชิงปริมาณ และคุณภาพ การใช้ประโยชน์ปัจจุบัน สถานภาพ ปัญหาระดับความรุนแรงของปัญหา กำหนดขอบเขต และจัดลำดับความสำคัญและตรวจสอบติดตามสถานภาพอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง

4) การสนับสนุนให้มีการศึกษาวิเคราะห์ทำความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ ลักษณะทางกายภาพ ทางเคมี และทางชีวภาพของป่าทาม ศึกษาเพื่อชี้ให้เห็นชัดเจนว่า หากขาดป่าทามา หรือหากพื้นที่ป่าทามลดลง จะเกิดความเดือดร้อนเสียหายอย่างไร ทั้งต่อกลุ่มคนต่าง ๆ และสภาพแวดล้อมโดยรวม

5) การจัดการในปัจจุบัน ยังเป็นการกระทำเฉพาะส่วนพื้นที่ในแง่มุมของการอนุรักษ์ ต้องทำความเข้าใจว่า ป่าทามเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ลุ่มน้ำ และมีบทบาทหน้าที่นอกเหนือขอบเขต และตำแหน่งที่ตั้ง แต่มีคุณค่าต่อส่วนรวมทั้งพื้นที่ลุ่มน้ำ ต้องเน้นการจัดการลุ่มน้ำควบคู่กับการจัดการอย่างเป็นระบบ

ซึ่งแนวทางข้างต้นจะประสบผลสำเร็จได้นั้น ต้องอาศัยความร่วมมือจากชาวบ้านที่อาศัยอยู่โดยรอบๆ ของพื้นที่ทามนั่นเอง" พ่ออุดม วรรณภักดี กล่าวปิดท้าย

4.5 กรณีศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพกับชุมชนในเขตลุ่มแม่น้ำชีตอนปลาย : บ้านหนองหมื่นถ่าน ตำบลหนองหมื่นถ่าน อำเภอบางบาล จังหวัดร้อยเอ็ด

ป่าโคกโคกคำใหญ่คำขวาง...ความอุดมสมบูรณ์ที่ชาวบ้านสัมผัสได้

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสาน เป็นส่วนที่มีพื้นที่มากกว่าภาคอื่นๆ โดยมีพื้นที่ประมาณร้อยละ 34 ของพื้นที่ทั้งหมดในประเทศไทย และมีลักษณะภูมิประเทศที่เด่นชัด คือ เป็นพื้นที่เนินสูงๆ ต่ำๆ ลาดเอียงเทลงไปสู่เขตริมแม่น้ำโขง ส่วนตอนกลางของภาคอีสานจะเป็นที่ลุ่มน้ำขังในฤดูฝนและมีลักษณะเป็นทุ่งหญ้าในฤดูแล้ง และชุมชนอีสานส่วนใหญ่เป็นแหล่งชุมชนที่เป็นสังคมเกษตรกรรม อันสืบทอดภูมิปัญญาการเรียนรู้จนกลายเป็นมรดกทางปัญญามายาวนาน สังคมเกษตรกรรมที่ปรากฏสมัยต่างๆ เป็นสังคมที่มีการปลูกข้าวและเลี้ยงสัตว์ นอกจากนี้ชาวบ้านยังได้พึ่งพิงป่าที่อยู่ใกล้ชิดกับชุมชนและผูกพันกับป่าในการดำรงชีวิตตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ซึ่งป่าเหล่านี้มีชื่อเรียกตามลักษณะสภาพในท้องถิ่นว่า ป่าโคกหรือป่าเต็งรัง จัดเป็นป่าที่มีมากที่สุดถึงร้อยละ 70-80 ของป่าชนิดต่างๆ ที่มีในภาคอีสาน

สำหรับผืนป่าโคกในพื้นที่ศึกษานี้มีอาณาเขตบริเวณกว้างใหญ่ไพศาล ประมาณการว่ามีเนื้อที่แห่งความอุดมสมบูรณ์นี้ไม่ต่ำกว่า 10,000 ไร่ และผืนป่าที่ครอบคลุมหลายชุมชนให้ได้ใช้ประโยชน์อย่างต่อเนื่อง ซึ่งชาวบ้านแถบนี้เรียกว่า “โคกคำใหญ่คำขวาง” โดยมีลักษณะเป็นป่าโปร่ง และมีพันธุ์ไม้ขนาดกลาง ขนาดเล็กขึ้นกระจัดกระจาย ไม่แน่นทึบนัก มีระยะห่างระหว่างต้นมาก ไม้พื้นล่างและเถาวัลย์มีน้อย ขนาดความสูงของไม้ประมาณ 9-24 เมตร ซึ่งป่าไม้ชนิดนี้จะมีลักษณะผลัดใบในฤดูแล้ง สภาพโดยทั่วไปเป็นป่าที่มีสภาพแห้งแล้ง หน้าดินตื้น ซึ่งเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเจริญเติบโตและการกระจายพันธุ์ของพืชพรรณในป่าโคก ป่าประเภทนี้ส่วนใหญ่จะประกอบไปด้วยพรรณไม้ที่มีคุณค่าอย่างมากมาย อาทิเช่น ต้นเต็ง ต้นรัง ต้นพลวง ต้นเหียง ต้นติ้ว ต้นตะแบกเลือด ต้นแสลงใจ ต้นกะยอม ต้นมะค่า ต้นประดู่ ต้นสมอไทย ฯลฯ ส่วนพันธุ์ไม้พื้นล่างที่พบมาก ได้แก่ หญ้าเพ็ก หน่อไธสง และหญ้าชนิดอื่น ๆ เป็นต้น

จากการศึกษาลักษณะของพรรณไม้ในป่าโคกคำใหญ่คำขวางพบว่า พรรณพืชท้องถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์และเด่นชัดในสังคมพืชที่มีขนาดใหญ่ คือ ต้นจิก ต้นเต็ง ต้นสะแบง ต้นกะยอม ต้นติ้ว เป็นต้น และพืชที่มีความสำคัญรองลงมา ได้แก่ ก้านครก เข็มป่า ดอกแสลง คันจ้อง เป็นต้น ส่วนสังคมพืชที่มีขนาดเล็กหรือกล้าไม้ และมีจำนวนมาก กระจายทั่วไปในพื้นที่คือหญ้า ซึ่งทั้งหมดต่างมีความสำคัญต่อสภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านเป็นอย่างมาก

ในอดีตชาวอีสานนิยมตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ในพื้นที่หรืออยู่ใกล้ป่าโคก ที่อุดมสมบูรณ์มีต้นไม้ใหญ่มากมายและหนาแน่น มีสัตว์ป่านานาชนิด เช่น กระต่าย หมาจิ้งจอก เสือ อีเห็น แล่น นก หมู กิ้งก่า ภูซชนิดต่าง ๆ เป็นต้น เนื่องจากป่าเป็นที่อาศัยของสังคมพืช สัตว์ และมนุษย์ เป็นแหล่งกำเนิดพืชพันธุ์หลากหลายชนิด จึงเป็นปัจจัยที่ผูกพันและเชื่อมโยงกับภาวะเศรษฐกิจพื้นฐานของประชากรหลายครอบครัว โดยเฉพาะชาวบ้านซึ่งมีฐานะยากจนได้นำผลผลิตจากป่ามาใช้ประโยชน์จากการดำรงชีวิตทั้งทางตรงและทางอ้อมหลายประการด้วยกันคือ

ประโยชน์ทางตรงส่วนใหญ่จะเกี่ยวกับปัจจัย 4 ซึ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิต และเพื่อเสริมสภาพความเป็นอยู่ของครอบครัวในรูปแบบต่างๆ กัน เช่น ใช้เป็นแหล่งอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค เชื้อเพลิง วัสดุในการสร้างที่อยู่อาศัยและการประกอบอาชีพ เป็นอาหารสัตว์ และประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อต่าง ๆ ของชาวอีสาน

ส่วนประโยชน์ทางอ้อมของป่ามีหลายประการ อาทิเช่น รักษาความสมดุลทางธรรมชาติ บรรเทาอุทกภัย บรรเทาการกัดเซาะของดิน บรรเทาความรุนแรงของพายุ เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า เป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจและศึกษาทางด้านวิชาการ นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญอีกด้วย โดยเฉพาะเห็ด หน่อไม้ แมงกีนูน กะปอม (กึ่งกำ) แย้ และผลิตผลจากป่าอีกมากมายหลายร้อยชนิด ซึ่งสิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าคนที่อยู่อาศัยในภาคอีสาน มีความผูกพันกับป่าอย่างแน่นแฟ้นกลมกลืนกับระบบธรรมชาติรอบตัว อีกทั้งมีการสั่งสมแนวความคิดภูมิปัญญา ทรัพยากร ความเชื่อหลายรูปแบบ จนชาวบ้านเกิดความรู้สึกว่าไม่อาจแยกความเป็นป่าโคกออกจากวงจรแห่งการดำรงอยู่ของชีวิตได้

มูลเหตุของความหาญกล้าที่ก่อกำเนิดชุมชน.....หนองหมื่นถ่าน

บ้านหนองหมื่นถ่านเป็นชุมชนที่มีเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ความเป็นมา ที่เก่าแก่ยาวนานนับเนื่องมาแต่อดีตกาล และยังคงหลงเหลือความภาคภูมิใจและจิตสำนึกแห่งความรักและเชิดชูสิ่งเหล่านั้นมาจนปัจจุบัน กล่าวคือช่วงเวลาประมาณปี พ.ศ. 2409 ได้ปรากฏมีผู้นำคนสำคัญที่สุดเกิดขึ้นในชุมชนแห่งนี้ ท่านผู้นั้นคือ นายสิงห์ สิงห์เสนา โดยท่านได้พาครอบครัวญาติมิตรโยกย้ายถิ่นฐานอพยพหนีความอดอยากยากแค้นมาจากบ้านหนองแล้ง ในเขตอำเภอสวรรคภูมิ มายังบริเวณพื้นที่ป่าโคกอันรกทึบ และมีความอุดมสมบูรณ์ซึ่งถือว่าผืนป่าใหญ่แห่งนี้ ที่เป็นที่แห่งที่อยู่อาศัยแหล่งทรัพยากรไม้เพื่อสร้างบ้าน และเป็นแหล่งอาหารและของป่าได้เป็นอย่างดีมีทั้ง

“หน่อไม้ไผ่ป่า หน่อไม้โคก หน่อไม้บง ส่วนเห็ดจะมี เห็ดขาวเห็ดขาวโค (บ้างมีสีขาวบ้างมีสีแดงและเป็นเห็ดที่พบมากที่สุดอีกชนิดหนึ่งในป่าโคกแห่งนี้) เห็ดเผาะ (ลักษณะทรงกลมเมื่อแก่เป็นอาหารแล้วเวลาเคี้ยวเห็ดจะแตกเสียงดัง “เผาะ” จึงเรียกเห็ดเผาะ) เห็ดถ่าน (ลักษณะของเห็ดมีสีดำเหมือนถ่าน) เห็ดขอน (เป็นเห็ดที่มักจะเกิดขึ้นตามต้นไม้ที่ล้มแล้ว) เห็ดเผิง (มีสีแดงหรือสีน้ำตาลเป็นเห็ดขนาดค่อนข้างใหญ่) เห็ดระโงก (มีสีเหลืองหรือสีขาว พบมากในป่าโคก) เห็ดกระด้าง (มักขึ้นตามขอนไม้จิก ไม้ซาด) เห็ดหูหนู เห็ดขาวโค (นำมาย่างไฟแล้วชุปหรือโขลกเป็นแจ่วกินกับผักลวกได้) ส่วนจำพวกแมลงมี แมงกีนูนเล็กที่มักจะเกาะอยู่ตามต้นมะขาม แมงกีนูนใหญ่ และมีสัตว์ป่าอีกหลายชนิด เช่น กระรอก กระแต กระต่าย แย้ ไก่ป่า กิ้งก่า ฟาน ฯลฯ และมีสรรพสัตว์อีกหลากหลายชนิดในผืนป่าโคก “คำใหญ่คำขวาง” ที่ชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์ได้อยู่เสมอตั้งแต่เมื่อครั้งเข้ามาตั้งบ้าน “

จนกระทั่งปัจจุบันชาวบ้านยังคงพึ่งพิงผืนป่าโคกแห่งนี้โดยไม่ขาดสาย อีกทั้งในพื้นที่อาณาบริเวณผืนป่ายังมีหนองน้ำขนาดเล็กน้อยใหญ่ตามธรรมชาติทางด้านทิศตะวันออก ส่วนทางทิศเหนือเป็นป่าทึบ และผืนป่าโคกคำใหญ่คำขวางยังคงเกี่ยวบริเวณที่เป็นทุ่งกว้างอันเหมาะแก่การแผ้วถางพื้นที่ป่ารก เพื่อแปลงใช้เป็นที่ทำไร่ทำนาของชาวบ้านต่อไป

ภาพที่ 65 ท่านปู่เมืองปาก “วีรบุรุษที่ลูกหลานหนองหมื่นถ่านให้ความเคารพสืบทอดมา”

ส่วนพื้นที่ป่าโคกใกล้ ๆ หนองน้ำจะมีป่ารกทึบ ซึ่งชาวบ้านในยุคของผู้ร่วมก่อตั้งบ้านได้เลือกเอาที่ทำเลนี้ เพื่อเชิญผีบรรพบุรุษหรืออารักษ์บ้านตั้งเป็นดอนปู่ตาขึ้นในป่าทึบนี้ ในอดีตนั้นมีสัตว์ป่านานาชนิดอาศัยอยู่ เช่น ช้าง เสือ (ผู้เฒ่าผู้แก่เล่าสืบทอดกันมาว่าในอดีตนั้นมีเสือดุร้ายอาศัยอยู่ในผืนป่าอยู่เป็นจำนวนมาก บ้างออกหากจับสัตว์น้อยใหญ่เป็นอาหารกิน แต่เสือร้ายเหล่านั้นไม่เคยที่จะเข้ามาทำร้ายชาวบ้านแต่อย่างใด ทั้งนี้ชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นคุณบารมีของผีบรรพบุรุษ และเป็นอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของผีปู่ตาที่คอยปกป้องรักษาชาวบ้านจากภัยอันตรายต่าง ๆ อยู่นับแต่อดีตกาลจนถึงปัจจุบัน)

ณ ที่หนองน้ำหนองหมื่นถ่านในอดีต มักจะมีสัตว์ป่าลงมาดื่มกินและมาเล่นน้ำอยู่บ่อย ๆ นานวันเข้าจึงทำให้พื้นที่ของหนองน้ำกว้างและลึกขึ้น จากหนองน้ำที่มีขนาดเล็กไม่ใหญ่มากนักในอดีตจนกลายเป็นหนองน้ำที่มีขนาดกว้างใหญ่ขึ้น นั่นเพราะการพึ่งพาช่วยเหลือกันเองระหว่างสัตว์ที่อาศัยอยู่ในผืนป่ากับแหล่งน้ำที่อยู่ในระบบนิเวศเดียวกันนั่นเอง

กลุ่มชนวัฒนธรรมไต-ลาว ผู้สร้างบ้านแปงเมือง

ตามชุดคติ สุขประเสริฐ ให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับเรื่องราวและประวัติศาสตร์ของชุมชนบ้านหนองหมื่นถ่านเพิ่มเติมอีกว่า บ้านหนองหมื่นถ่านในอดีตเป็นชุมชนขนาดใหญ่ของชนกลุ่มวัฒนธรรมไต-ลาวมาตั้งแต่ครั้งโบราณ โดยมีหลักฐานจากคำบอกเล่าครั้งเมื่อเกิดศึกปราบฮ่อที่

หนองคาย ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงจุลศักราช 1237 หรือ พ.ศ. 2418 ในขณะนั้นพระยามหาอำมาตยาธิบดี (ชื่น) อยู่ที่เมืองอุบลราชธานี ท่านโปรดเกล้าฯ ให้เกณฑ์กำลังพลทางหัวเมืองตะวันออกเพื่อยกไปปราบกบฏฮ่อที่เมืองเวียงจันทน์และเมืองหนองคาย ส่วนที่เมืองอุบลราชธานีมีเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์ (เจ้าหน่อคำ) เจ้าเมืองอุบลราชธานีเป็นหัวหน้ากองพลทหาร

ครั้งเมื่อยกทัพมาถึงเมืองร้อยเอ็ด ท่านเจ้าเมืองพระขัติยวงศา(สาร) และท่านราชบุตร (เสื่อ) ได้ไปสมทบกับกองทัพพระยามหาอำมาตย์ฯ เพื่อไปร่วมกันทำศึกปราบฮ่อด้วย ซึ่งในครั้งนั้นราชบุตร (เสื่อ) ถูกปืนฮ่อที่มือขวาโลหิตไหล บ่าวไพร่พาหนีจากข้าศึกได้ ส่วนทางด้านพระขัติยวงศา (สาร) กลับเดินทางหนีทัพมาที่เมืองร้อยเอ็ด เมื่อเสร็จราชการศึกฮ่อแล้วพระยาอำมาตย์ฯ (ชื่น) จึงมีตราให้คุมตัวพระขัติยวงศา (สาร) มาให้ได้ ในขณะเดียวกันพระขัติยวงศา (สาร) ได้หลบหนีไปที่เมืองนครราชสีมา แต่เจ้าเมืองนครราชสีมาจับได้จึงส่งตัวไปให้ท่านมหาอำมาตย์ที่เมืองหนองคาย จากนั้นพระยาอำมาตย์ฯ จึงได้เข้ามาจัดการบ้านเมืองที่เมืองร้อยเอ็ด โดยตั้งให้ราชบุตร (เสื่อ) ให้เป็นผู้รักษากันเมืองต่อไป

จุลศักราช 1239 หรือเมื่อ พ.ศ. 2420 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้ราชบุตร (เสื่อ) เป็นเจ้าเมืองร้อยเอ็ด และแต่งตั้งราชวงศ์ (คำสิงห์) ขึ้นเป็นพระรัตนวงศา เจ้าเมืองสุวรรณภูมิ และทรงโปรดเกล้าฯ ให้หลวงรัตนวงศา (บุญตา) ให้เป็นพระดำรงฤทธิไกร เจ้าเมืองพนมไพรแดนมฤค (ซึ่งได้ยกฐานะบ้านโป่ง แขวงเมืองสุวรรณภูมิ ให้เป็นเมืองพนมไพรแดนมฤคสืบไป ปัจจุบันคืออำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด)

ส่วนนายสิงห์ สิงห์เสนา นายทหารเอกซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งบ้านหนองหมื่นถ่าน ที่เคยได้เข้าร่วมทำศึกปราบฮ่อร่วมกับราชวงศ์ (คำสิงห์) พลอยมีความดีความชอบไปด้วย ดังนั้น ต่อมาจึงได้รับการปูนบำเหน็จแต่งตั้งขึ้นเป็น “อัญญาครุ” ปกครองเมืองปากหรือหมู่บ้านหนองหมื่นถ่าน อันเป็นเมืองหน้าด่านชั้นกลาง ด้านตะวันออกของเมืองสุวรรณภูมิ และท่านเจ้าเมืองปากยังได้รับพระราชทานราชทินนามเป็น “หลวงชนะชนสงคราม” ซึ่งชาวบ้านเรียกกันต่อมาในภายหลังว่า “ขุนเมืองปาก” หรือ “ปู่เมืองปาก” ปกครองบ้านหนองหมื่นถ่านเรื่อยมาจนกระทั่ง ปี พ.ศ. 2469 ท่านถึงแก่กรรม ชาวเมืองปากรวมทั้งชาวเมืองจากสุวรรณภูมิเขตแดนต่าง ๆ พากันเศร้าโศกเสียใจเป็นอย่างยิ่ง และลูกหลานของท่านปู่เมืองปากยังคงจดจำและรำลึกในเกียรติและวีรกรรมความกล้าหาญของท่านตราบไป

บ้านหนองหมื่นถ่าน

เป็นชุมชนที่มีประวัติความเป็นมาที่เก่าแก่ โดยชุมชนดังกล่าวตั้งขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 2409 ซึ่งมีผู้นำในการอพยพมาตั้งหลักปักฐานที่นี่คือ นายสิงห์ สิงห์เสนา (ปู่เมืองปาก) ที่อพยพผู้คนมาจาก บ้านหนองแล้ง ตำบลเปือย อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งขณะนั้นประสบกับภาวะแห้งแล้ง ข้าวยากมากแพงและโรคภัยไข้เจ็บ เมื่อมาถึงพื้นที่หนองน้ำธรรมชาติขนาด

ใหญ่ที่มีอยู่ท่ามกลางป่าโคกขนาดใหญ่ ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ทั้งเป็นแหล่งอาหารและชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในด้านอุปโภค บริโภค และใช้น้ำในด้านการเกษตรอีกด้วย ดังนั้นท่านจึงคาดคะเนทางญาติมิตรตั้งบ้านเรือนกันขึ้น ณ ที่แห่งนี้ และโดยที่หนองน้ำแห่งนี้เคยเป็นที่เตรียมการรบ และเผาถ่านผสมดินปนกันเป็นจำนวนมาก ของทหารกองทัพไทยส่วนหนึ่งที่จะไปทำศึกปราบฮ่อ ดังนั้น ผู้คนที่พบเห็นสภาพดังกล่าวจึงเรียกขานชื่อหนองน้ำว่า “หนองหมื่นถ่าน” (คำว่า 1หมื่น มีค่าเท่ากับ น้ำหนัก 12 กิโลกรัม ซึ่งเป็นมาตราชั่งวัดของชาวอีสานโบราณ) และกลายมาเป็นชื่อหมู่บ้านในเวลาต่อมา ซึ่งในยุคนั้นเมืองปากขึ้นตรงต่อเมืองอุดร แขวงศรีภูมิ มณฑลอีสาน

และเหตุที่บริเวณแห่งนี้จะมีผู้คนสมัยก่อนตัดไม้แล้วนำมาเผาถ่าน ซึ่งน่าจะมีเผาถ่านอยู่หลายกองหลายหลุม และหนองน้ำจะมีลักษณะเป็นหนองน้ำสองหนองติดกัน โดยที่หนองน้ำด้านหนึ่งจะเรียกว่า “หนองหมื่น” (หมื่น เป็นคำอีสานที่เป็นคำแสดงกริยาแปลว่า สิ้นล้มหรือลักษณะของการสิ้นหวัคเมา) และอีกหนองน้ำที่อยู่ติดกันนั้นจะมีร่องรอยของการเผาถ่านอยู่โดยรอบ จึงเป็นเหตุให้คนไม่สิ้นล้มเมื่อต้องยืนอยู่หนองน้ำแห่งนี้ ดังนั้นชาวบ้านจึงเรียกว่า “หนองถ่าน” และนายสิงห์ สิงห์เสนาพร้อมผู้คนที่อพยพมาตั้งบ้านจึงได้เรียกขานชื่อบ้านตามลักษณะของหนองน้ำที่ตั้งอยู่ในหมู่บ้านแห่งนี้

เล่ากันว่าช่วงที่มีการสู้รบอยู่กับกลุ่มจีนฮ่อ นั้น ทหารมีการระดมการทำอาวุธกันมาก ซึ่งวัตถุดิบสำคัญที่ใช้ในการผลิตลูกปืนนั้นต้องใช้ถ่านบดละเอียดเข้ากับเกล็ด และดินประสิวเพื่อการจุดระเบิด โดยรอบบริเวณของหนองน้ำจะมีการเผาถ่านอยู่เป็นจำนวนมาก โบราณเขาบอกว่าต้องเผาให้ได้หลายๆ สิบหลายร้อยหมื่น (1 หมื่นมีค่าเท่ากับน้ำหนัก 12 กิโลกรัม) ถึงจะเพียงพอในการทำศึก ด้วยเหตุนี้จึงเรียกชื่อบ้านว่าหนองหมื่นถ่าน และมีอีกหมู่บ้านหนึ่งที่อยู่ห่างกันออกไปเคยมีกองกำลังของทหารไทยเดินทางผ่านมาแล้วหยุดพักที่หมู่บ้านแห่งนี้จึงเรียกชื่อหมู่บ้านแห่งนี้ว่า บ้านหนองทัพไทย (หลังหยุดพักแล้วจึงเดินทางมาพัก เพื่อเผาถ่านที่บ้านหนองหมื่นถ่าน)

พระครูสุจิตธรรมพิเนต เล่าให้ฟังเพิ่มเติมว่า “กล่าวถึงผู้นำของหมู่บ้านที่มีความกล้าหาญ ท่านชื่อ สิงห์ สิงห์เสนา หรือที่ใครๆ มักจะเรียกท่านว่า “ปู่เมืองปาก” เมื่อมีปัญหายุ่งยากอะไรก็เห็นท่านออกหน้ารับหรือแก้ปัญหาให้ชาวบ้านอยู่เสมอ ครั้นกาลต่อมาเจ้านายทางเมืองอุบลฯ มาขอความช่วยเหลือว่าให้ช่วยปราบฮ่อจนเป็นการสำเร็จ และมีความดีความชอบจึงได้รับพระราชทานเป็น “ขุนเมืองปาก” ซึ่งถ้าได้พูดถึงปู่เมืองปากแล้วชาวบ้านหนองหมื่นถ่านจะภูมิใจในบรรพบุรุษอย่างมาก จากเอกสารที่ได้ศึกษา สันนิษฐานว่าช่วงที่ท่านปู่เมืองปากพาชาวบ้านหนองแ่งอพยพมานั้นอยู่ในช่วงประมาณปี พ.ศ.2410-2420 และเหตุที่ท่านตั้งชื่อที่บ้านหนองหมื่นถ่านนั้นอาจเป็นเพราะว่า ท่านเห็นมีร่องรอยของกองขี้ถ่านอยู่เต็มรอบหนอง เห็นมีเยอะมากหลายๆ หมื่น จึงตั้งชื่อหมู่บ้านตามที่ท่านเห็นเศษร่องรอยการเผาถ่านที่ริมหนองนั่นเอง

สำหรับท่านปู่เมืองปาก หรือนายสิงห์ สิงห์เสนา ผู้นี้มีผู้สันนิษฐานว่า เป็นคนสืบสายเลือดมาจากคนกลุ่มหนึ่งที่เคยเป็นพวกเกี่ยวข้องกับพระวอพระตา (เสนาบดีนครเวียงจันทน์) ที่อพยพ

ไพร่พลมาจากนครเวียงจันทน์ มาสร้างอาณาจักรอิสระขึ้นใหม่ที่หนองบัวลุ่มภู (ปัจจุบันคือจังหวัดหนองบัวลุ่มภู) แต่ถูกกองทัพเวียงจันทน์ตามมาตีแตก จากหนองบัวลุ่มภูเมื่อ พ.ศ. 2314 ได้พากันอพยพครอบครัวและไพร่พลมาตั้งหลักที่เมืองบ่อพันขันเขตเมืองท่ง (คือเมืองสุวรรณภูมิในปัจจุบัน) แล้วแยกย้ายไปหาทำเลที่ทำมาหากินในพื้นที่ต่าง ๆ โดยแบ่งไพร่พลส่วนหนึ่งให้หลวงโกชนายไปอยู่บ้านลำดวนใหญ่ เขตเมืองขุขันธ์ชุมชนหนึ่ง

ส่วนพระวอได้คุมพรรคพวกอีกส่วนหนึ่งไปอยู่ทางนครจำปาศักดิ์ ให้ท้าวนามและไพร่พลอีกส่วนหนึ่งอยู่ในท้องที่สุวรรณภูมิ และคนของกลุ่มท้าวนามนี้ได้บุกเบิกแผ้วถางป่าเพื่อเป็นที่ทำมาหากินต่อไป ปัจจุบันคือ บ้านเตอะ บ้านเว่อ และบ้านหนองแล้ง ซึ่งต่อมาได้พากันแยกย้ายกระจัดกระจายกันไปทำมาหากินในที่ต่าง ๆ เกิดเป็นหมู่บ้านขึ้นหลายหมู่บ้านในบริเวณใกล้เคียงกัน เช่น หมู่บ้านกระเจาย บ้านหนองหัวคน บ้านทุ่งหมื่น และจากหมู่บ้านหนองแล้งที่ปูเมืองปากพาคผู้คนมาตั้งเป็นบ้านหนองหมื่นถ่าน

ในทุกวันนี้โดยความคิดและความรู้สึกเฉพาะชาวบ้านในหมู่บ้านต่าง ๆ ในพื้นที่ใกล้เคียงนี้ ยังคงมีความเชื่อว่าบรรพบุรุษของตนสืบเชื้อสายมาจากทางนครเวียงจันทน์ ที่อพยพมาพร้อม พระวอพระตาในคราวนั้น จึงเห็นได้ว่าเป็นบ้านหนองหมื่นถ่านเป็นชุมชนที่มีความเป็นมายาวนาน ทั้งอาจมีเชื้อสายเกี่ยวพันกับบรรพบุรุษที่อพยพมาจากนครเวียงจันทน์ และมีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมและมีพัฒนาการมาใกล้เคียงกันกับชุมชนที่มีความเก่าแก่อีกหลายแห่งในบริเวณนี้ เช่น บ้านทุ่งหมื่น บ้านทุ่งแสน บ้านหนองทัพไทย บ้านหนองหัวคน บ้านกระเจาย เป็นต้น

บ้านหนองหมื่นถ่านนั้นมีประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ที่มีความเกี่ยวข้องกับช่วงเวลาของการทำศึกสงครามกับคนกลุ่มฮ่อที่เข้ามาก่อความวุ่นวายในประเทศ ซึ่งมีประวัติความเป็นมาที่น่าศึกษา ยิ่ง อีกทั้งยังมีตำนานของปูเมืองปากผู้ก่อตั้งบ้าน ที่ชาวบ้านชาวเมืองต่างเล่าขานในเรื่องของความกล้าหาญชาญชัยของท่านด้วย สมดังคำขวัญประจำหมู่บ้านหนองหมื่นถ่าน ที่มีว่า

“เมืองนักปราชญ์ มาดผู้ดี สตรีโสกา ล้ำค่าของโบราณ ลูกหลานปูเมืองปาก”

อธิบายเพิ่มเติมได้ว่า ชาวบ้านหนองหมื่นถ่านเป็นผู้ให้ความสำคัญกับระบบการศึกษาที่มีความพร้อม เพราะมีทั้งสถานศึกษาระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตั้งอยู่ในชุมชน ดังนั้นเมื่อชาวบ้านส่งบุตรหลานเข้าสู่ระบบการศึกษาแล้วสามารถนำความรู้เหล่านั้นไปประกอบอาชีพได้ และภายในวัดจักรวาลภูมิพินิจยังปรากฏร่องรอยของสิม (โบสถ์) โบราณ และภาพแต้มที่เป็นภูมิปัญญาของคนโบราณในการอนุรักษ์ถ่ายทอดชนบทประเพณีผ่านทางภาพแต้มได้อย่างสวยงาม และที่สำคัญคือชาวบ้านส่วนใหญ่ต่างสืบทอดเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษผู้กล้าหาญนามปู่สิงห์ สิงห์เสนา หรือท่านปูเมืองปากที่ชาวบ้านภูมิใจมาจนปัจจุบัน และมีอีกคำขวัญที่ปราชญ์ชาวบ้านประพันธ์ขึ้นมีว่า

**“หนองหมื่นถ่าน บ้านปูเมืองปาก มากด้วยบัณฑิต
จักรวาลภูมิพินิจชื่อวัด นายนิวัฒน์ผู้อุปถัมภ์ คำชู้บ้านเกิด”**